

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЯКОВЕНКО ЯНІНА ВАСИЛІВНА

УДК 821.162.1-311.6.09(043.3)Равіта-ГавронськийФранцішек

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВІЗІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ
ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО**

Спеціальність 035 – Філологія

Галузь знань 03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття науково-освітнього ступеня доктора філософії
у галузі філології

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Яковенко Я.В.

Науковий керівник – **РАДИШЕВСЬКИЙ Ростислав Петрович**, доктор
філологічних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Яковенко Я.В. Візія Речі Посполитої в історичній прозі Францішека Равіти-Гавронського. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020.

У дисертації опрацьовано художню історичну прозу Францішека Равіти-Гавронського (1846-1930). Здійснено спробу комплексного аналізу прозової спадщини та публіцистично-історичних розвідок письменника. Об'єктом дослідження стали романи: «На кресах», «Харцизи», «Король і цариця», «На Красному дворі», «Від Познані до Києва, скрізь Польща однакова», «Пан Гетьман Мазепа» та гавенда «Стовпи Болеслава Великого в Києві».

У роботі вперше проаналізовано низку історичних, філософських і публіцистичних праць письменника, розглянуто історичні романи, що творять авторську візію Речі Посполитої у контексті історії України та Польщі. Переважна більшість прозових творів письменника, що введено у вітчизняний науковий дискурс, знаходяться в архівах Польщі. Серед них опрацьовано 39 одиниць архівного матеріалу в Бібліотеці Ягеллонського університету (м. Краків), 52 одиниці у Національній бібліотеці імені Оссолінських (м. Вроцлав), 12 одиниць у Національній бібліотеці Польської Академії Умін та Польської Академії Наук (м. Краків), додатково 2 одиниці (музей літератури імені Адама Міцкевича в Варшаві та Бібліотека Інституту літературних досліджень ПАН (відділ спеціальних зборів). Архів Елізи Ожешко).

Дослідження цих романів дозволило скласти певне уявлення про погляди митця, що лягли в основу його історичних творів, а вивчення архівних фондів – відшукати чималу низку філософсько-публіцистичних, історичних праць письменника, що дозволило увиразнити його світоглядні

парадигми та історіософські позиції. У роботі акцентовано на художній візії Речі Посполитої та особливостях романістики аналізованого періоду, конструюванні та змінах світоглядно-творчих концептів письменника.

Виокремлено також основні компоненти, за допомогою яких реалізовано художній історизм романів, а саме: питання співвідношення історичних фактів та вигадки, відображення філософії позитивізму, дидактичних міркувань об'єктно/суб'єктних проєкцій світоглядних парадигм письменника, вплив міфів про Вернигору та ідеальну країну, описи мультикультурного побуту Речі Посполитої.

Основу теоретичної бази склали актуальні в сучасному літературознавстві праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячені теоріям тексту, визначенням жанру роману (М. Бахтін, М. Васьків, Т. Бовсунівська, В. Будний, М. Ільницький, С. Філоненко), міфопоетики (М. Еліаде, Ю. Лотман, К-Г. Юнг, Н. Фрай), розвідки з теорії літератури (В. Агеєва, Т. Гундорова, М. Кодак, Г. Клочек, С. Павличко), праці з теорії та історії літератури польсько-українського пограниччя (Е. Касперський, С. Козак, С. Уляш, Р. Радишевський, В. Єршов, О. Сухомлинов, М. Брацка), напрацювання істориків та філософів (М. Грушевський, Д. Яворницький), що дозволяють відобразити цілісну картину літературного процесу аналізованого періоду та розкрити специфіку художнього мислення Францішека Равіти-Гавронського.

У роботі здійснено спробу узагальнити та систематизувати творчість Францішека Равіти-Гавронського в координатах літературних стилів та течій кінця XIX початку XX ст., розглянуто еволюцію творчих пошуків письменника та причини їхньої соціально-політичної заангажованості. Також досліджено механізми, форми і зміст художніх та стильових трансформацій романів, обумовлених суспільно-політичними чинниками.

Аналіз текстів історичних романів оприявнив риси, властиві добі позитивізму, та дозволив виокремити особливості синкрезису романтичного стилю. Це перша у своєму роді теоретична праця в Україні, що досліджує

візію Речі Посполитої в історичній прозі письменника, специфіку художнього мислення та морально-етичні доміанти. У роботі охарактеризовано процес формування негативного образу козаків та визвольної боротьби в період козаччини в романах Францішека Равіти-Гавронського.

Домінантним у сюжетах історичних романів є пошук території для реалізації ідеальної країни – Речі Посполитої, – яка мала сформуватися завдяки головним чеснотам: праці, науці, соціальній і політичній згоді. Це простір, що реально існує та презентує художній хронотоп та оприявнює смислові акценти авторської візії. Письменник демонструє діалектичну єдність міфологічного та реалістичного простору та часу в сюжетній канві історичних романів. Авторська візія Речі Посполитої, як втілення могутньої та гармонійної держави для трьох народів: поляків, українців, литовців, стала образно-смисловим ядром, що поєднує між собою поліаспектні художньо-історичні екскурси письменника (від доби Київської Русі до подій Січневого повстання), сюжети та образи в цілісний художній світ історичних романів. Особливе місце в творчості письменника займає міфічний образ героя-пророка Вернигори-Валігури (новела «Смерть Вернигори. Українська казка» (1893); стаття «Вернигора і його пророцтва» (1916); роман «Король і цариця» (1920)), якому автор відводить роль об'єднавчого начала задля боротьби зі спільним ворогом – царською Росією.

В історичних романах Равіти-Гавронського певний факт чи подія є лише тлом для творчої репрезентації власних філософсько-світоглядних принципів. Водночас історична подія зберігає своє головне значення, а використання фольклорних та міфічних мотивів сприяє творенню авторської візії. Письменник акцентує на ціннісних орієнтирах у процесі аналітичних міркувань над історичними подіями та постатями, причинами та наслідками, подаючи практично все крізь призму власної національної приналежності.

У текстах письменника втілено доволі амбівалентне ставлення до ролі відомої історичної особи (князь Ізяслав, гетьмани Богдан Хмельницький та

Іван Мазепа, Мотря Кочубей, Болеслав Сміливий, король Станіслав Август Понятовський). Письменник намагався презентувати повновартісну картину історичних обставин, що спричинилися до прийняття ними тих чи інших рішень, а відтак і особистісну трагедію (роман «Пан Гетьман Мазепа»).

У сюжетах історичних романів представлено чимало особистостей, які визначають рух історії, проте їхні вчинки та дії не відображенні в історичних документах, вони лише відтіняють знакові постаті («На кресах», «Харцизи», «Король і цариця, «На Красному дворі», «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова»).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено комплексне дослідження історичної прози письменника польсько-українського пограниччя другої половини ХІХ століття Францішека Равіти-Гавронського; запропоновано й аргументовано художньо-естетичну та історіософську парадигму – візії Речі Посполитої – у прозових текстах письменника та охарактеризовано способи її художньої презентації; уточнено формат мистецьких пошуків письменника в контексті актуальних суспільно-політичних рухів досліджуваного періоду; виокремлено і проаналізовано художні стратегії творення міфу, зокрема Ягеллонського, та пов'язаної з ним часопросторової топіки «ідеального краю»; представлено трактування авто- і гетерообразу (поляка й українця); вказано причини домінування негативного гетерообразу; подальшого розвитку набуло вивчення методів, форм і змісту літературно-мистецьких трансформацій у художній майстерні письменника у ситуації творення на пограниччі польської/української культур.

Зібраний та систематизований у дисертації фактичний та теоретичний матеріал, а також представлені висновки можуть бути використані для подальших спеціальних досліджень у сучасній українській літературі, а також для поглибленого вивчення творчості Францішека Равіти-Гавронського та для теоретичного осмислення проблеми автора в ситуації буття на перетині польської/української культури та історії.

Ключові слова: Францішек Равіта-Гавронський, історичний роман, візія Речі Посполитої, позитивізм, романтизм, Вернигора-Валігурський, креси, Січневе повстання, Ягеллонський міф, польсько-українське минуле, Річ Посполита, Київська Русь, козаччина, козаки, образ України, польсько-українське пограниччя.

ABSTRACT

Yakovenko Y. The image of Rzeczpospolita in the historical prose by Franciszek Rawita-Gawroński. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis is for the first science degree of a doctor of philosophy in the academic field 03 Humanities in a specialty 035 Philology. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2020.

The dissertation deals with the artistic historical prose of Franciszek Rawita-Gawroński (1846-1930). An attempt is made to comprehensively analyze the prose heritage and journalistic-historical investigations of the writer. The object of research is the novels: "Na kresach" (On the Borders), "Charcyzy" (Harciz), "Król i carowa" (The King and the Queen), "Na Krasnym dworze" (At the Red Court), "Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa" (From Poznan to Kiev, Poland is the same everywhere), "Pan Hetman Mazepa" (Mr. Hetman Mazepa) and drawn-out story "Słupy Bolesława Wielkiego w Kijowie" (Pillars of Boleslaw the Great in Kyiv).

For the first time, a number of historical, philosophical and journalistic works of the writer have been analyzed, as well as historical novels that create the author's vision of the Rzeczpospolita in the context of the history of Ukraine and Poland. The vast majority of prose works of the writer, introduced into the Ukrainian scientific discourse are in the Polish archives. Among them, 39 units of archival materials that have been studied in the Library of the Jagiellonian University (Cracow), 52 units in the Ossolinski National Library (Wrocław), 12

units in the National Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences (Cracow), and additionally 2 units in Adam Mickiewicz Museum of Literature in Warsaw and the Library of the Institute of Literary Studies of the Academy of Sciences of Poland (special collection department), archive of Eliza Orzeszko.

The study of these novels has allowed to form a certain idea of the artist's views, which outlined the basis of his historical works, and the study of archival funds has given the opportunity to find a number of philosophical, historical works of the writer, which allowed to express his worldview paradigms and historiosophical positions. The work focuses on the artistic vision of the Rzeczpospolita and the peculiarities of the novel creation process of the analyzed period, construction and changes in the worldview and creative concepts of the writer.

The main components with which the artistic historicism of the novels is realized are also singled out, namely the issue of the correlation between historical facts and fiction, reflection of the positivistic philosophy, didactic considerations of object/subject projections of the writer's worldview paradigms, influence of myths about Vernyhora and ideal country, descriptions of the multicultural life of the Rzeczpospolita.

The basis of the theoretical basis were relevant in modern literary works of domestic and foreign scholars, devoted to theories of text, the definition of the novel genre (M. Bakhtin, M. Vaskiv, T. Bovsunivska, V. Budny, M. Ilnytsky, S. Filonenko), mythopoetics (M. Eliade, J. Lotman, C. Jung, N. Fry), scientific survey on the theory of literature (V. Aheieva, T. Gundorova, M. Kodak, G. Klochek, S. Pavlychko), works on the theory and history of the Polish-Ukrainian frontier's literature (E. Kaspersky, S. Kozak, S. Uliash, R. Radyshevsky, V. Yershov, O. Sukhomlynov, M. Bratska), the work of historians and philosophers (M. Hrushevsky, D. Yavornytsky), which allow to reflect the whole picture of the literary process of the analyzed period and reveal the specifics of the artistic thinking of Franciszek Rawita-Gawroński.

An attempt is made to generalize and systematize the work of Franciszek Rawita-Gawroński in the coordinates of literary styles and trends of the late nineteenth and early twentieth centuries. The evolution of the writer's creative search and the reasons for its socio-political involvement are considered. The mechanisms, forms and content of artistic and stylistic transformations of novels due to socio-political factors are also studied.

The analysis of the texts of historical novels have revealed the features inherent to the era of positivism and highlighted the features of the syncretism of the romantic style. This is the first theoretical work of its kind in Ukraine that explores the vision of the Rzeczpospolita in the historical prose of the writer, the specifics of artistic thinking, moral and ethical dominants. The thesis characterizes the process of forming a negative image of the Cossacks and the liberation struggle during the Cossack period in the novels of Franciszek Rawita-Gawroński.

The plots of historical novels are predominated by the search of territory for the realization of the ideal country – the Rzeczpospolita – which would happen due to the main virtues: labor, science, social and political harmony. It is a space that really exists, presents an artistic chronotope and reveals the semantic accents of the author's vision. The writer demonstrates the dialectical unity of mythological and realistic space and time in the plot outline of historical novels. The author's vision of the Rzeczpospolita as the embodiment of a powerful and harmonious state for three peoples: the Poles, the Ukrainians, the Lithuanians, became a figurative and semantic core that combines multifaceted artistic and historical excursions of the writer (from Kievan Rus to the events of the January Uprising), plots and images in the holistic artistic world of historical novels. A special place in the writer's work is occupied by the mythical image of the hero-prophet Vernyhora-Valihura (short story "Śmierć Wernyhory. Baśń ukraińska" (Death of Vernyhora. The Ukrainian Tale) (1893); article "Wernyhora i jego prorocstwa" (Vernyhora and his prophecies) (1916); novel "Król i carowa" (The King and the Queen) (1920)), to whom the author assigns the role of a unifying starting point in the fight against a common enemy – Tsarist Russia.

In Rawita-Gawroński's historical novels, a certain fact or event is only a background for the creative representation of one's own philosophical and ideological principles. At the same time, the historical event retains its main significance, and the use of folklore and mythical motifs contributes to the creation of the author's vision. The writer emphasizes the values in the process of analytical considerations on historical events and figures, causes and consequences, presenting almost everything through the prism of their own nationality.

The writer's texts embody a rather ambivalent attitude to the role of a famous historical figure (kniiaz Iziaslav, hetmans Bohdan Khmelnytsky and Ivan Mazepa, Motria Kochubei, Boleslaw the Brave, King Stanislaw August Poniatowski). The writer tries to present a full picture of the historical circumstances that led to their decisions, and thus personal tragedy (the novel "Pan Hetman Mazepa" (Mr. Hetman Ivan Mazepa)).

The plots of historical novels present many personalities who determine the flow of history, but their actions and deeds are not reflected in historical documents, they only shade the iconic figures ("Na kresach" (On the Borders), "Charczyzy" (Harciz), "Król i carowa" (The King and the Queen), "Na Krasnym dworze" (At the Red Court), "Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa" (From Poznan to Kiev, Poland is the same everywhere)).

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time in Ukrainian literary studies a comprehensive study of the historical prose by writer of the Polish-Ukrainian frontier's literature in the second half of the XIX century Franciszek Rawita-Gawroński was carried out; the artistic-aesthetic and historiosophical paradigm of the vision of the Rzeczpospolita in the prose texts of the writer is offered and argued and the ways of its artistic presentation are characterized; the format of the writer's artistic pursuits in the context of current socio-political movements of the studied period is specified; the artistic strategies of creating a myth, in particular Jagiellonian, and the related time-space topic of the "ideal land" are singled out and analyzed; the interpretation of the auto and hetero image (Polish and Ukrainian) is presented; the reasons for the dominance of

the negative heteroimage are indicated; the study of methods, forms and content of literary and artistic transformations in the creative workshop of the writer in the situation of being in a multicultural environment has gained a further development.

The factual and theoretical material collected and systematized in the dissertation, as well as the presented conclusions can be used for further special research in modern Ukrainian literature, as well as for in-depth study of Franciszek Rawita-Gawronski's creative work and for theoretical understanding of the author's problem at the intersection of Polish/Ukrainian culture and history.

Key words: Franciszek Rawita-Gawroński, historical novel, the image of Rzeczpospolita, positivism, romanticism, Vernyhora-Valihursky, kresy (Borderlands), January uprising, Jagiellonian myth, Polish-Ukrainian past, Rzeczpospolita, Kievan Rus, Cossack state, Cossacks, image of Ukraine, Polish-Ukrainian border.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. **Яковенко Я.В.** Тарас Шевченко та романтики «української школи» в рецепції Івана Франка та Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2017. – Т. 29. - С. 547-556.

2. **Яковенко Я.В.** Історична тематика у творчості Францішека Равіти-Гавронського [стаття+тези] // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2019. – Вип. 54. - С. 112-124.

3. **Яковенко Я.В.** Образ козацтва у творчості Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2020. – Т. 36. - С. 364-375.

*Статті у наукових фахових виданнях України,
які входять до міжнародних наукометричних баз даних
(Index Copernicus):*

1. **Яковенко Я.В.** Дуалізм наукового та художнього мислення Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Волинь філологічна: текст і контекст. Полоністичні студії. – 2019. – Вип. 27. - С. 190-203.

Статті в іноземних виданнях:

1. **Яковенко Я.В.** Образ України у кресовому міфі Францішека Равіти-Гавронського («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa», «Na krasnym dworze») [стаття] // „TeKa Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” OL PAN. – 2017. – Vol. XII. - С. 79-91.

2. **Яковенко Я.В.** «Вернигора» Францішека Равіти-Гавронського – ключ до гармонії українсько-польських відносин [стаття] // „Bibliotekarz Podlaski”. – 2018/1. – Vol. XXXVIII. - С. 219-232.

Статті, які додатково висвітлюють наукові результати дисертації:

1. **Яковенко Я.В.** До питання українського виміру життя і творчості Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2016. – Т. 27. - С. 285-297.

2. **Яковенко Я.В.** «Słupy Bolesława Wielkiego w Kijowie» Францішека Равіти-Гавронського як умовна картина кордонів Речі Посполитої [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2016. – Т. 28. - С. 295-302.

Тези наукових доповідей:

1. **Яковенко Я.В.** Історична тематика у творчості Францішека Равіти-Гавронського [доповідь] // Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності і культури: «Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи». – Національна бібліотека імені В.І. Вернадського, м. Київ, 24 травня 2018 року (*форма участі – очна*).

ВІЗІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ
ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО
ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ РОМАНТИЗМУ НА ФОРМУВАННЯ СТИЛЮ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО	22
1.1 «Кресовий» світогляд письменника як генеза рецепції історії в художній творчості.....	22
1.2 Тематика Січневого повстання в літературі та взаємна польсько-українська рецепція літератури ХІХ ст. у творчості Францішека Равіти-Гавронського.....	34
1.3 Дуалізм романтизму та позитивізму у поетиці романів Францішека Равіти-Гавронського.....	54
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО	69
2.1. Особливості форми історичного роману другої половини ХІХ століття.....	69
2.2. Проблематика історичних романів письменника.....	78
2.3. Міфологізація історії в прозі (на прикладі роману «Пан Гетьман Мазепа»).....	88
Висновки до розділу 2.....	97
РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ ТА МІФ У ХУДОЖНІЙ ВІЗІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО	99
3.1. Історичні та міфологічні кордони Речі Посполитої в романі «Від Познані до Києва, скрізь Польща однакова» та гавенді «Стовпи Болеслава Великого в Києві».....	99
3.2. Інтерпретація образів польських правителів і української старшини в романах письменника.....	123

3.3. Роль українського козацтва в історії польсько-українських взаємин у сюжетах романів «На Кресах», «Пан Гетьман Мазепа», «Харцизи».....	135
3.4. Трансформація образу героя-пророка Валігурського/Вернигори в романі «Король і цариця».....	151
Висновки до розділу 3.....	167
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174
ДОДАТКИ.....	193

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми дослідження обґрунтований необхідністю переосмислення українськими літературознавцями художньої спадщини польсько-українського пограниччя ХІХ століття, зокрема творчості тривалий час маргіналізованого письменника Францішека Равіти-Гавронського (1846-1930), а також виокремленню візії Речі Посполитої у його творчості. Цей призабутий автор історичних романів і малої історичної прози відомий насамперед як дослідник історії, народжений епохою після визвольних повстань, що відмовилась від романтичних ілюзій і революційних дій на користь еволюціонізму, практицизму, послідовної праці біля основ, органічної праці, емансипації різних прошарків польського суспільства тощо. Гавронський залишився вірний цим ідеалам упродовж всього свого життя, поступово втілюючи в художніх творах утилітарні ідеї, пов'язані зокрема з місцем його народження та проживання.

Польсько-українське походження письменника, зростання в атмосфері популярності поетів «української школи» польського романтизму, замилювання українською культурою та фольклором, а водночас розуміння її локальності та неповторності в аспекті «малої вітчизни» та її приналежності до «ідеологічної вітчизни» (термін С. Оссовського) – імперії (описуючи ситуацію за допомогою термінології постколоніальних студій) – все це вплинуло на його мистецьку уяву, що створила своєрідний конгломерат міркувань, викладений у художній прозі, про польсько-українське минуле і його епоху, про видатних героїв (польських і українських) минувшини, звичайних козаків, легендарних вождів і пророків тощо. Весь цей синкретизм художньо-історичних візій наскрізь міфічний, що у випадку Гавронського означає видавати бажане за дійсне, проте структурований згідно традицій міфотворення за допомогою категорій космосу / хаосу, сакрального / профанного.

Тема дослідження актуальна не лише з огляду на оригінальне втілення популярного на той час у літературі польсько-українського пограниччя Ягеллонського міфу чи міфу шляхетсько-козацької єдності. Вона дає можливість прослідкувати рецепцію української історії, культури, літератури, мови та відтворити образ українця, спрезентований представником іншої (польської) культури.

У ситуації осмислення творчості письменників, які творили в умовах бездержавності та перебуваючи в силовому полі впливу мультикультурного середовища, зосібна аналіз поліаспектної художньої творчості Францішека Равіти-Гавронського, виказує широке поле для наукової рецепції. Сам митець ідентифікує себе як *Gente Ruthenus natione Polonus* (термін теж доволі полемічний), що мало визначальний вплив на формування його як письменника. Водночас саме його вважають тим, хто закріпив у культурно-мистецькому та історичному дискурсі Польщі стереотип козака-гульвіси та гайдамаки-вбивці. На сторінках романів він представив авторську візію ідеальної та гармонійної Речі Посполитої, відстоював ідею державного відродження Польщі в територіальних межах давньої країни. Творчість Францішека Равіти-Гавронського, на сьогодні, залишається непізнаним джерелом знань із історії українсько-польських взаємин.

Безпосередній зв'язок низки представників польського письменства з українськими землями зумовив зацікавлення власне «українським питанням», її культурою та історією, яка, подекуди, розглядалась лише у кордонах Речі Посполитої. В українському літературознавстві є низка досліджень, у яких розкриваються лише окремі аспекти творчості Францішека Равіти-Гавронського, як от поодинокі публікації літературознавчого характеру (О. Астаф'єва, Л. Лазурко, М. Матлах, Л. Ромащенко, тощо), де почасти окреслено провідні мотиви та сюжетні колізії, означено тематичні домінанти, а також розвідки істориків (Б. Гудь, О. Руда, В. Тельвак, І. Ярмошик та ін.).

Серед польських праць варто назвати роботу Е. Коко, який першим зібрав та систематизував спогади Равіти-Гавронського, а згодом видав їх у трьох томах (Гданськ, 2012); дослідника Яна Паруха, який, з точки зору, літературознавства акцентував на рисах індивідуальності збірного героя у прозі автора. Здебільшого польські дослідники зосереджували свою увагу на історичному аспекті та науковому характері його творів. Олена Шельонжик-Коменда у своїй праці здійснила аналіз белетристики, проте зосередила увагу на головних символах: козак, степ, кінь тощо. Дотепер не дослідженою залишається «літературна автовізія» (за О.Вознюк) земель і кресів Речі Посполитої.

Водночас до нині не має цілісного та системного аналізу художньої прози письменника, що й обумовлює актуальність пропонованої дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає науковій програмі «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» (протокол №2 від 13.12.2016 р.). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 29 листопада 2016 року), та погоджена з Координаційною радою Інституту літератури імені Тараса Шевченка.

Метою дисертаційної роботи є комплексне осмислення та системний аналіз історичної прози Францішека Равіти-Гавронського у контексті побудови художньої Візії Речі Посполитої.

Досягнення сформульованої мети передбачає вирішення таких **завдань:**

- розглянути еволюцію творчих пошуків письменника на тлі традиції та в загальному контексті літературного процесу кінця XIX - початку XX століть та причини їхньої соціально-політичної заангажованості;

- визначити та систематизувати погляди на творчість, особливості художнього мислення та морально-етичні доміанти історичної прози Францішека Равіти-Гавронського;

- розглянути традиційність і новаторство історичного роману Гавронського, малої історичної прози, вказати на постійне прагнення міфологізації історії;

- відтворити художні стратегії побудови міфу історії польсько-українських взаємин та Ягеллонського міфу;

- відстежити в художньому наративі індивідуально-авторську візію Речі Посполитої;

- дослідити й описати автообраз (поляка, правителя, короля) і гетерообраз (козака, гайдамака, гетьмана, героя пророка);

- охарактеризувати процес формування і парадокс поєднання ідеального образу Речі Посполитої з негативним образом козацтва і гайдамацтва у романах Францішека Равіти-Гавронського.

Об'єктом дослідження є історичні романи Францішека Равіти-Гавронського, зокрема: «На кресах», «Харцизи», «Король і цариця», «На Красному дворі», «Від Познані до Києва, скрізь Польща однакова», «Пан Гетьман Мазепа» та гавенда «Стовпи Болеслава Великого в Києві».

Предметом дослідження є візія Речі Посполитої, особливості її художньої реалізації та функціонування у романах та гавенді Францішека Равіти-Гавронського на історичну тематику.

Основним джерелом дослідження є поліаспектна літературна та публіцистична спадщина Францішека Равіти-Гавронського. До аналізу залучено мемуарно-біографічні матеріали, архівні джерела, приватний епістолярій, спогади сучасників письменника.

Методи дослідження. Для дисертації визначальним став комплекс методів, що передбачають поєднання елементів системного і структурно-функціонального підходу до вивчення прози Францішека Равіти-Гавронського. У нашій роботі історико-типологічний метод застосований для

висвітлення культурно-історичного феномену перехідної доби і суспільно-політичних процесів, що знайшли своє відображення у текстах художніх творів митця, біографічний (для осмислення проблеми творчої особистості, самоідентифікації письменника та його філософсько-естетичних пріоритетів). Спеціальні літературознавчі методи: герменевтичний і феноменологічний, завдяки яким здійснена смислова інтерпретація текстів, метод вивчення міжтекстових зв'язків, інтерпретаційні стратегії психоаналізу (дослідження внутрішнього світу персонажів, мотивації їхніх вчинків і поведінки).

Теоретико-методологічну основу дослідження склали важливі в сучасному літературознавстві праці вітчизняних і зарубіжних вчених, визначенням жанру роману (М. Бахтін, М. Васьків, Т. Бовсунівська, В. Будний, М. Ільницький, С. Філоненко), міфопоетики (М. Еліаде, Ю. Лотман, К.-Г. Юнг, Н. Фрай), розвідки з теорії літератури (В. Агеєва, Т. Гундорова, М. Кодак, Г. Клочек, С. Павличко), праці з теорії та історії літератури польсько-українського пограниччя (Е. Касперський, С. Козак, С. Уляш, Р. Радишевський, В. Єршов, О. Сухомлинов, М. Брацка), напрацювання істориків та філософів (М. Грушевський, Д. Яворницький), що дозволяють відобразити цілісну картину літературного процесу аналізованого періоду та розкрити специфіку художнього мислення Францішека Равіти-Гавронського.

Наукова новизна очікуваних результатів визначається тим, що:

вперше в українському літературознавстві здійснено комплексне дослідження історичної прози письменника польського пограниччя другої половини ХІХ століття Францішека Равіти-Гавронського; запропоновано й аргументовано художньо-естетичну та історіософську парадигму – візії Речі Посполитої – у прозових текстах письменника та охарактеризовано способи її художньої презентації;

уточнено формат мистецьких пошуків письменника в контексті актуальних суспільно-політичних рухів досліджуваного періоду;

виокремлено і проаналізовано художні стратегії творення міфу, зокрема Ягеллонського, та пов'язаної з ним часопросторової топіки «ідеального краю»; представлено трактування авто- і гетерообразу (поляка й українця); вказано причину домінування негативного гетеро образу;

подальшого розвитку набуло вивчення методів, форм і змісту літературно-мистецьких трансформацій у творчій майстерні письменника у ситуації творення на пограниччі польської/української культур.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці лекцій, семінарів, спеціальних курсів із історії польської та української літератури, літературознавчої компаративістики, для студентів філологічних спеціальностей, учителями філологами при розробці планів-конспектів уроків, студентами при написанні курсових і дипломних робіт; для теоретичного осмислення проблеми автора в ситуації творення на пограниччі культур (польської/української).

Особистий внесок здобувача. Полягає в систематизації широкого літературознавчого, історичного, біографічного, літературного матеріалу, пов'язаного з постаттю Францішека Равіти Гавронського та впровадження його в контекст польського письменства ХІХ століття загалом та літератури польського-українського пограниччя зокрема.

Дисертація є самостійною науковою працею, у якій висвітлено власні ідеї та розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувачки. Основні ідеї оприлюднені в низці наукових статей без участі співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації були оприлюднені як доповіді на науково-практичних конференціях, а саме:

Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності і перспективи: «Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи» (Київ, 24 травня 2018 р.);

Міжнародна наукова конференція до 15-ліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка: «Полоністика у світлі традицій і викликів сучасності» (Львів, 4-6 жовтня 2019 р.);

Науково-практична конференція: «Поляки на Сході: роль одиниці в історичному процесі» (Бердянськ, 7-10 листопада 2019 р.);

Кримський міжнародний філологічний форум (Київ, 24-25 вересня 2020 р.);

III Міжнародна науково-практична конференція: «Сучасні методи навчання польської мови», а також IV науково-дидактичний панель: «Формування ідентичності через навчання польської мови» (Бердянськ, 8-11 жовтня 2020 р.);

II Міжнародна міждисциплінарна науково-практична дистанційна конференція: «Текст у медіакультурному просторі» (Івано-Франківськ, 14-15 жовтня 2020 р.);

Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 207-й річниці від дня народження Тараса Шевченка: «Шевченкознавство XXI століття: завдання, виклики, перспективи» (Київ, в онлайн-форматі, 9-10 березня 2021 р.)

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, сформульовані в дисертації, відображено у 9 наукових публікаціях, з них: 4 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у фахових міжнародних виданнях (Польща), 2 – в інших виданнях та 1 тези – у збірниках тез доповідей на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації: визначається метою, завданнями, предметом дослідження і композиційно складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Серед них

опрацьовано 39 одиниць архівного матеріалу в Бібліотеці Ягеллонського університету (м. Краків), 52 одиниці у Національній бібліотеці імені Оссолінських (м. Вроцлав), 12 одиниць у Національній бібліотеці Польської Академії Умін та Польської Академії Наук (м. Краків), додатково 2 одиниці (музей літератури імені Адама Міцкевича у Варшаві та Бібліотека Інституту літературних досліджень ПАН (відділ спеціальних зборів). Архів Елізи Ожешко).

Дана робота буде першою у своєму роді літературознавчою працею в Україні, метою якої є дослідження візії Речі Посполитої в історичній прозі Францішека Равіти-Гавронського. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, з них 161 сторінка – основного тексту, додатки – 11 сторінок. Список використаних джерел містить 221 найменування.

РОЗДІЛ 1

ВПЛИВ РОМАНТИЗМУ НА ФОРМУВАННЯ СТИЛЮ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО

1.1. «Кресовий» світогляд письменника як генеза рецепції історії в художній творчості

У 1795 році з політичної карти Європи зникає держава Річ Посполита. Населення цієї розшматованої країни різнилося за станами, віросповіданням, мовами, звичаями, культурою, а також приналежністю до окремих історичних земель. З моменту, коли Річ Посполита як єдиний державний організм перестала існувати, почав стиратись, розмиватись і щоразу більше змінюватись її історичний образ.

Для представників молодого покоління колишнє Королівство Польське набирає романтичних рис, що у свою чергу, стало підґрунтям нової модерної ідеології – націоналізму. Водночас, для етнічно іншого населення Річ Посполита асоціювалася як гнобитель, що гальмувала можливості їхнього національного розвитку. Північна частина центральних польських земель разом з Познанню й Варшавою опинилась під пруським пануванням; південно-східна частина з Краковом, Тарновом та Любліном – під австрійським пануванням, де кордон Австрії проходив відразу біля Варшави. До Австрії належала і частина давніх руських земель зі Львовом (Східна Галичина), натомість Росія захопила все Велике Князівство та майже всі руські землі Речі Посполитої, де її кордон сягав Бугу. Восени 1806 року Наполеон перемагає Пруссію та створює на короткий час Варшавське Князівство на центральних польських землях. Часи наполеонівського Князівства (1806-1815) мали велике значення в історії Польщі для підняття національної гордості та духу.

У XIX столітті на порядок денний ставиться питання – чи поляки, які говорять про польський народ, мають на увазі весь загаль населення давньої

Речі Посполитої, чи виключно його етнічну «кращу» частину, яка бере участь у житті своєї «месіанської» культури. У праці Мацея Яновського «Сироти Речі Посполитої. Від станового суспільства до сучасних націй 1795-1918» читаємо, що у той час ширилась думка, що польські мови на території колишньої Речі Посполитої (за винятком німецької і латини) – це «не справжні» мови, а діалекти, які зникнуть, коли їхні користувачі будуть піддані процесові примусової освіти (асиміляції, тобто ополячення). У цьому сенсі варто звернути увагу на взаємні польсько-українські впливи, оскільки народ є силою, що зберігає у собі найкращі риси національної культури й менталітету. Особливу роль тут відіграв польський романтизм, який у певний момент був буквально захоплений українською культурою. Польський романтизм не втілював конкретних політичних програм. Його силою була політична філософія, що розглядала основні проблеми історії, сучасності та майбутнього нації. Народ був однією з основоположних категорій польської романтичної думки. Деякі відомі політичні та громадські діячі намагалися підтримувати український національний рух, переконані, що він буде союзником «польської справи». Яскравий приклад – Міхал Чайковський (Садик-Паша), який перебуваючи в еміграції, сподівався на антиросійський польсько-козацький союз. Тут перепліталася політична стратегія, яка базувалась на сподіванні послабити Росію, з загальним для всієї «української школи» захопленням козаком як вільною, незалежною, бунтівною натурою. Поширене відчуття суспільної вищості польського народу, який щедро черпав її із шляхетських традицій щодо «плебейських» народів, зумовлювало те, що лише нечисленні особи з-поміж поляків розглядали можливості приятної співпраці з польськими національними рухами.

У XIX століття вперше з'являється поняття «креси» на позначення територій сьогоденної Західної України, Західної Білорусі і Литви, що колись входили до складу Речі Посполитої. Поступово це поняття набувало рис не лише місцевості, проте і на позначення літературного міфу.

У польській історіографії поняття «креси» розглядалось, з кількох позицій: 1) як географічна територія (землі, що розміщені на схід та північний схід від кордонів сучасної Польщі (Україна, Білорусь і Литва)); 2) репрезентація сегментів локального міфу (національної мартирології, де все обрамлено експресивністю, полоцентризмом, рисами імперської ідеології та етнічної вищості). Яцек Кольбушевський вказує на те, що навіть зараз для поляків слово «креси» містить у собі таємниче й містичне значення, що спонукає до роздумів про історію польського народу, його державність та культуру: «словом, все, що нагадує дні слави і сили, але також поразок і мучеництва» (*переклад – Я.Я.*) [128, с. 12]. Аліція Нагурко, у своїй праці стверджує, що креси – «це власна назва для давніх, спочатку південно-східних, а пізніше також і північно-східних окраїн Речі Посполитої Обох Народів, земель етнічно українських, білоруських і литовських, однак у польській національній свідомості... інтегральної частини Польщі» (*переклад – Я.Я.*) [150, с. 43]. Даніель Бовуа, французький історик, який займався дослідженням українсько-польських стосунків писав, що: «згадка про Україну навіть сьогодні зачіпає чутливу струну поляків» (*переклад – Я.Я.*), [9, с. 51-52].

Богдан Залеський, будучи в еміграції, називав «кресами» польську післялистопадову еміграцію. Ян Захар'яевич «кресами» метафорично означував германізовану Великопольщу: «Наші креси змінилися. Від Дніпра й українських степів перенеслися до Варти і Нотеці. Тут потрібно стати і боротися за наші володіння» (*переклад – Я.Я.*) [112, с. 164].

Натомість Вінценти Поль увиразнив повновартісну космогонічну модель, у якій презентує кресовий дім як ліс, який стоїть понад тисячу років на землі дідів і прадідів, що простягнувся від моря до моря через польські лани та села. Саме йому належить авторство поняття «креси» у географічному та просторовому значенні. Вперше цей термін автор застосовує у своїй поемі – «Лицарська рапсодія» – «Могорт» («Mohort»), що вийшла друком у Кракові в 1854 році.

Найбільш повним джерелом про північні «креси», які у другій половині XIX століття захищались від денаціоналізації, є кореспонденція Елізи Ожешко (1864–1910 рр.). У ній містяться реалістичні описи життя кресових землевласників, їхньої діяльності у громадських і негромадських установах, буденних справ, сподівань, політичних поглядів. Авторка акцентувала на проявах глибинної інтеграції польської спільноти, «братстві мучеників» як великої родини без поділу на класи, відмінностей віросповідання, народження чи майнового статусу. Дослідниця вказувала на об'єднувчі чинники, пошук спільних національних фундаментів, обстоювання прав на вивчення рідної мови, визнання культури та літератури.

У кресовій провінції пліч-о-пліч жили польська шляхта і селяни непольського походження, яких зазвичай означували словом «народ». Тодішня наукова спільнота виокремлювала «інших» за принциповими відмінностями (етнічними, релігійними, мовними, звичаєвими), інші ж вчені, натомість, підкреслювали проблемність і неоднозначність у підходах до розв'язання взаємної вини за політичну ситуацію, що склалася в країні.

Південнокресову сучасність у своїх роботах описували Теодор Томаш Єж, Равіта-Гавронський, Володимир Висоцький та ін. Так, Т.Т. Єж звертав увагу на своє народження та виховання на Русі, говорив про любов до руського народу.

Своїм родоводом пишався також Ф. Равіта-Гавронський, оскільки походив зі шляхетської родини, яка давно оселилась в Україні. Батько письменника Анджей Гавронський походив зі шляхетського польського гербу Равіч, мати – Юзефа з Шостаківських, з давньої руської (української) шляхти родом з Волині. У спогадах Ф. Равіта-Гавронський знаходимо: «Шостаківські за походженням були русинами, всі його предки і аж до нього називали себе завжди Говсевіч, від першого прізвища Говсевіч, до якого один з предків додав прізвище Шостаківські, від назви села Шостаки. Тільки маршал відкинув старе прізвище, оскільки перебуваючи в школі у піярів у Межиріччі всі поповичі називалися на -іч, тому аби його не приймали за

поповича і не переслідували товариші, скоротив своє прізвище. До сьогодні має документ написаний руською мовою» (*переклад – Я.Я.*) [148, с. 297-298]. Дочка письменника Зоф'я Козаринова згодом у своїй праці «Сто років: гавенда про культуру середовища» («Sto lat: gawęda o kulturze środowiska») писала, що батько дуже пишався своїм руським походженням.

Народився письменник на Правобережній Україні в селі Степашки, що на Вінниччині. Батька майже ніколи не було вдома, тому мати Равіти з дітьми жили у маєтку Фелікса Шостаківського у Бугаївці. Це село відіграло значну роль у становленні поглядів письменника на українську природу, народ та культуру. «Спільні подорожі та юнацькі забави в околиці, поїздки до лісу (...) вчили знайомитися з таємницями неймовірної степової природи. Часті зустрічі з сільським населенням дозволяли не один раз вхопити барви і колорит їхнього життя, спостерігати прихований трепет степової душі» (*переклад – Я.Я.*) [171]. Власне цей період життя письменника спричинився до засвоєння ним головних принципів романтичного світобачення та світосприйняття. Саме в романтичній візії домінує пантеїстичний світогляд, унікальний в своїй безперервній змінності та неповторності.

Письменник спершу навчався у Вінниці, згодом продовжив навчання у Києві. «Київ я вже давно знав, з того часу, як приїжджав сюди з мамою відвідати родину та батька, який тимчасово тут проживав. Назва Київ, у ті часи, робила більше враження в українському суспільстві, аніж сьогодні на нас робить Париж» (*переклад – Я.Я.*) [152, с. 2]. Водночас це місто відсторонило хлопця від звичного укладу життя.

Навчання у Києві важко давалось юнакові, який був відірваний від рідного дому, де панувала атмосфера любові та затишку. Він порівнював себе з лошам в табуні, який в українському селі відчував себе вільним і раптово потрапив у замкнений простір київської гімназії, без повітря та природи. Згодом у дорослому віці видав спогади про навчання у Києві – «Шкільні роки в Києві 1854.5–1862.3 pp.» («Czasy szkolne w Kijowie 1854.5-1862.3»).

У цей час починають формуватися політичні погляди письменника. Приготування до збройної боротьби перед Січневим повстанням вплинуло на становлення поглядів та уявлень. Участь у повстанні та тривале перебування в ув'язненні визначають перший етап становлення його політичних уподобань. Сам Францішек Равіта-Гавронський не вбачав сенсу в збройній боротьбі, звинувачував активістів у відсутності логіки у діях і будь-яких раціональних доказів їхньої необхідності. Після звільнення з ув'язнення, замкнений в собі та абсолютно без цілей у житті, робить спроби розпочати навчання у Київському університеті. Проте не отримує офіційного дозволу через наявність «заплямованого» минулого. За порадою свого дядька Фелікса Шостаківського розпочинає навчання у Дублянах та здобуває професію агронома (1866 р.).

Після закінчення університету у 1871 році спершу повертається до Києва, де намагається знайти своє покликання, проте не досягнувши бажаної мети повертається в Бугаївку (1872 р.). Там займається господарством, але весь свій вільний час проводить за вивченням історії, переглядаючи архіви кресової шляхти, стверджуючи, що його більше цікавлять старі хроніки та роботи Лелевеля, аніж господарство.

Зацікавлення історією кресових земель Ф. Равіта-Гавронський вважав закликом до порятунку польської спадщини: «Коли я юнаком проїжджав через Волинь, коли бачив ті величезні руїни, чималий брухт, гігантські осквернені костели, які пустою стояли, могутні замки, які були прихистком брудних вояків, дивлячись на це все я плакав (...) ...перший раз я відчув себе частиною цієї історії, її творчим атомом, я відчув розпач і жаль, та полюбив цю повну нещастя і величі історію. Вже тоді я був істориком» (*переклад – Я.Я.*) [171, с. 211].

Францішек Равіта-Гавронський виріс на помежів'ї двох культур – української та польської, що позначилось на його поглядах. Він зберіг у собі відбиток краси української природи, сурову моральність та місцевий патріотизм, був поляком за походженням, однак усе життя присвятив

вивченню питання України як невід'ємної складової Польщі та повсякчас вказував на неможливість існування однієї частини без іншої [80]. Образ України в письменницькому доробку бере свій початок із двох джерел: власного досвіду й традицій кресового міфу, який створили представники «української школи» польського романтизму. На початку творчості письменником керували романтичні зразки, проте згодом він все більше схиляється до позитивістських гасел. Його стиль був автобіографічним, власні переживання та страхи автор вписував у слова та думки героїв своїх творів. Близькі письменнику були гасла «органічної праці» та «праці біля основ».

Він був упевнений, що не насиллям, а титанічною працею потрібно прокладати шлях у майбутнє. «Те, що відбувається з русинами в Галичині, завжди сильно мені боліло, і видавалось політикою, що йде з пекла. Весь цей антисемітизм вже на самому початку був непродуманим та хибним, а в наслідку для нас вбивчим. Пізнати, аби об'єднатися, об'єднатись аби спільно йти до добрих і бажаних цілей, пробачити за минуле, разом працювати задля майбутнього – яка ж чудесна мрія» (*переклад – Я.Я.*) [141]. У своєму творі, присвяченому Січневому повстанню – «Дві дороги», – Ф. Равіта-Гавронський змалював головного героя освіченого сина українського селянина, який пропагував програму національної єдності, та, яку прагнув досягти на ґрунті загального добробуту, розвитку освіти та суспільної справедливості, відмовившись від збройної боротьби. Автор шляхом демократизації та зближення польського двору до українського села намагався залучитися підтримкою народу для польської справи. На його думку «націоналісти провокують ворожнечу».

На початку своєї літературної творчості, що припадає на час його перебування у Женеві у 80-х рр. XIX ст. йому були близькі ідеї «варшавського позитивізму» попереднього десятиліття, а також він потрапив під вплив народних тенденцій, які поширювались серед кресової молоді. Потрапивши до Женеві у 1882 році він познайомився з відомим

письменником Теодором Томашом Єжом, який згодом став його тестем. Під покровительством вже визнаного літературознавця, в атмосфері еміграції формуються ідеологічні погляди Ф. Равіти-Гавронського. Він відходить від романтичного погляду «української школи», однак продовжує черпати звідти історичні теми, домінантні у попередню епоху – польське повстання, козаччина, гайдамаччина, пророцтва Вернигори.

Основним напрямком досліджень Францішека Равіти-Гавронського було вивчення питання постійних конфліктів між двома народами, які згодом призводили до повстань. У певних літературних колах ХІХ століття він користувався репутацією знавця проблематики минулого Русі та польсько-українських взаємин. На відміну від письменників «української школи», Равіта-Гавронський критикував «поетичну мрійливість» поетів цього напрямку, як влучно це підкреслила польська дослідниця Ядвіга Зентарська [220, с. 449]. Він був прихильником «правдивого» зображення дійсності в суспільстві, але на свій польський лад. Власне з цієї причини позитивно оцінював лише творчість Томаша Олізаровського, який, на його думку, «звертався до народу» й «презентував дійсні народні постаті» [220, с. 441-460].

Свою візію поєднання Польщі та України (Русі) в ідеальній та розумній державі – Речі Посполитій (як результаті практичного втілення філософії позитивізму) – він представив у історичних романах: «На кресах» («Na kresach», 1886) [177], «На Красному дворі» («Na Krasnym dworze», 1889) [176], «Пан гетьман Мазепа» («Pan hetman Mazepa», 1887) [180], «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова» («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa», 1923) [179]. Головним місцем, де розгортаються події романів, є Україна, а саме «креси», які автор означає як територію, що простягається від Києва через Чигирин, аж до Одеси та Чорного моря. У творі «Золотобородий Емір», який містив підзаголовок «Український роман», Равіта-Гавронський висловив думку, яка була рушієм його зацікавлень: «Nie masz Polski bez Ukrainy, a Ukrainy bez Polski» [194, с. 91]. У романах на українську тематику

він прагнув зберегти місцевий колорит, у чому йому допомогло знання української мови. Неодноразово він згадує й подає у творах власні думки, пов'язані з майбутнім України, як у тому ж таки романі «Золотобородий Емір»: « - Jak będziemy żyć w zgodzie i miłości, da Bóg, wnuki nasze oglądać będą wolnymi oczyma wolną i wielką Ukrainę» [194, с. 222-224].

Історична проза Францішека Равіти-Гавронського концентрувалася навколо відповіді на питання про причини занепаду польської держави. Визначальними були дії польських магнатів і шляхти, вплив якої на долю держави був прямий та вирішальний. Участь нижчих станів – селянства, міщанства та козаків, – у реальному формуванні державної ситуації в старопольську добу були ілюзійними. Перевага ж була на боці шляхетського стану в найважливіших сферах: економіці та політиці. Її вплив сягав ще глибше, оскільки саме шляхта визначала світоглядні та моральні імперативи суспільства. На всіх фронтах вона демонструвала свою вищість, чимраз із викличною зухвалістю демонструючи свою зверхність над представниками інших станів.

Джерела такого егоцентризму варто шукати у звичаєвому праві шляхетських вольностей, які невдовзі переросли в абсолютну сваволю. В контексті історичних подій Польщі основним вважається твердження, що шляхта мала на увазі постулати здійснення керівництва над іншими станами, нерідко зловживаючи цим правом. До козаків та євреїв шляхта демонструвала доволі амбівалентне ставлення: нав'язуючи свою поведінку та погляди актуальній ситуації у країні чи власним інтересам. Влучну характеристику шляхти подає Ян Бистронь: «Суттю шляхетства є його свобода. Шляхтич – це вільна людина, ба, більше, він народжується вільним; шляхетська гордість була гідна, впевнена, яка не рахувалась ні з ким, і ні з чим. Шляхта була сіллю землі, вона була прошарком, створеним для використання і керування іншими; шляхтич народжений для зброї, для війни, [...] рицарською цнотою є відвага, шляхетність, безкорисливість; високо оцінюється рицарська відвага, мужність в бою, терплячість на біль; [...]

іншим станам з народження приписують несміливість; Шляхтич створений для шаблі, для політики, та, навіть корони, але не для роботи [...]» (переклад – Я.Я.) [99, с.147, 149, 150, 231].

Зображуючи життєву та історичну поразку головних героїв: українського господаря Гордія Гриви, Болеслава Сміливого та Івана Мазепи письменник всю вину за воєнні катаклізми покладає на обидві сторони, показуючи при цьому загрозу з боку сусідів – загарбників (росіян), які намагались посварити поляків та козаків. Для Ф. Равіти-Гавронського було дуже важливим польсько-українське порозуміння, оскільки до кінця свого життя він так і не визначився, якої ж він національності. «Україна була для мене частиною польської вітчизни, частиною Речі Посполитої» (переклад – Я.Я.). [174, с. 6] Власне кажучи в такій ситуації опинилося чимало «кресових» письменників. Нам імпонують міркування Войцеха Моравського, який вказує на амбівалентність у політичних поглядах, які запанували після поділу Речі Посполитої. Адже поляки «в XIX ст. не мали своєї держави, але втратили її відносно недавно. Пам'ять про форму цієї держави, в т. ч. й територіальну, була настільки свіжа, що на неї могли покликатися. Зберігався державний, політичний патріотизм. Патріоти від часу національних повстань боролися за відбудову такої Польщі, яка колись існувала в кордонах 1772 р. Це означало воювати за відродження багатонаціональної держави, що помітно й у символіці повстань. Під час листопадового повстання вживано герб з двох частин, на якому був Орел і Погоня. Це була традиційна візія Речі Посполитої двох народів: поляків і литовців. У січневому повстанні використовували трикуспідальний щит з Орлом, Погонею й Архангелом Михаїлом (символом Русі). Тут бачимо візію Речі Посполитої трьох народів: поляків, литовців та українців. У будь-якому випадку Польщу не вважали етнічно однорідною державою» [46, с. 115].

Однією з головних та об'єктивних обставин, якими зумовлювались зацікавлення польських письменників українськими землями є безпосередній зв'язок з нею, її культурою, проекції якої згодом знаходимо у художніх

творах. Так було з Францішком Равітою-Гавронським, для якого Україна стала джерелом вражень і барв дитинства та любою Вітчизною. «Дитина справжньої польської України з плоті і крові, я не міг відірвати від неї своїх думок та почуттів: я живився її історією, жив її природою. Будучи мешканцем Києва з дитинства, я, назавжди, зріднився з історією, топографією та життям цього найдорожчого та найкрасивішого для мене міста» (*переклад – Я.Я.*) [191, с. 202]. Письменник називав себе українцем, проте не з ознак національності, але з огляду на територію проживання. Свою роль відіграв також вплив слов'янофільських ідей, які інтенсивно розвивалися у першій половині XIX століття, і, звичайно, ідеологічний фактор, соціальні та ідейно-політичні тенденції, які були тією ланкою, що зосереджувала навколо себе польських авторів у звертанні до української тематики.

Ф. Равіта-Гавронський був автором низки творів та праць на тему українсько-польської історії та їхніх взаємин у тогочасному суспільстві. Рання літературна творчість мала нейтральне забарвлення, проте коли українська національна свідомість заявила про себе і почала розвиватись, разом з нею з'явилась ймовірна загроза для Речі Посполитої. Вирішальний вплив на формування історичних поглядів мало його походження. «У Києві, в Україні, над Україною я завжди бачив витаючий дух Польщі. Для мене – це була Польща. Історія Русі була для мене історією Польщі» (*переклад – Я.Я.*) [191, с. 202].

Чітка пропольська позиція стала безперервною тенденційною характеристикою письменницького доробку Ф. Равіти-Гавронського. Зв'язок поглядів письменника з місцем народження влучно підкреслює теорія Стефана Колочковського, який стверджував: «кожен, чиє життя було пов'язане з Україною чи Поділлям, зберіг у своїй душі чимало почуттів, яких не можна було нічим іншим замінити, тому, радше можна було довіряти об'єктивності роздумів закоханого чоловіка про свою кохану, ніж

представнику кресів про те, що стосується цієї землі» (*переклад – Я.Я.*) [127, с. 156].

Творчість Францішека Равіти-Гавронського вирізняється на фоні тодішньої белетристики чисельністю тез, які виголошує автор, а також історіософськими візіями, які презентує у сюжетах художніх творів. На відміну від романтичних тенденцій в літературі того часу пригодницькі та любовні мотиви в його романістиці відходять на другий план. Водночас, незважаючи на певну простоту розповіді, сюжетна композиція демонструє виразну закоріненість в українській ментальності та фольклорі, усній народній творчості. Проте конфлікт в аналізованих історичних романах завжди вибудовується навколо національного, політичного, соціального, релігійного протистояння, що має дзеркальний ефект відображення сучасних подій.

У кращих традиціях позитивізму, з метою наближення та розтлумачення читачам власної історичної та ідейної візії Речі Посполитої, письменник зловживає авторським коментарем, тенденційно представляючи події, що передували діям, які безпосередньо розгортаються в сюжеті романів. Також він вводить часті роздуми на політичні теми, різноманітні думки, кілька разів їх повторюючи, що суттєво знижує їхню художню цінність. Письменник на сторінках романів розмірковує про дидактизм та тенденційність власних творів.

Відмінна пам'ять та набутий життєвий досвід Ф. Равіти-Гавронського надає його творчості відтінку достовірності й автентичності представлених подій. Критично виставлений образ тогочасного суспільства бере гору над фікційним позитивним зразком. Кожен із творів містить покликання на історію Польщі, зокрема, у представленні генеології героїв та їхніх поглядів і громадської діяльності. Вони формують ідеали патріотизму та зразки моральності, які поділяє та пропонує сам Равіта. Низка белетристичних творів письменника, написані за зразком хронік, що часто переповідають у художньому стилі історичні документи, щоразу посилаючись на історію

польсько-українського пограниччя до і після поділів Речі Посполитої. Зацікавлення автора, головним чином, зосереджуються на кількох вибраних історичних подіях українських земель. Передусім, сягають княжих часів давньої Русі («На Красному дворі» (1889), «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова» (1923)). У згаданих романах автор зосередився на представленні архітектурних пам'яток Києва, його історії, легендах та оповіданнях. Таким чином, із прискіпливістю справжнього дослідника він намагається відшукати сліди польської культури на Русі, а разом з тим, польський цивілізаційний вплив з метою підкреслення сенсу та необхідності об'єднання спільних сил у боротьбі з зовнішнім ворогом.

1.2. Тематика Січневого повстання в літературі та взаємна польсько-українська рецепція літератури XIX ст. у творчості Францішека Равіти-Гавронського

Літературна творчість польських письменників цього періоду знаходилась під впливом історичних подій минулого, та підпорядковувалася характеристиці їхніх причин та наслідків. Січневе повстання 1863-1864 рр. було визначним кроком у розвитку польського національного руху. Воно свідчило про нескореність і незламність польського народу у своєму прагненні відновити незалежність і повернути державність. Поразка Січневого повстання спричинила зміни у сфері ідеології, економіки та культури, показала необхідність формування нової програми дій у складі Російської імперії, а також Австро-Угорщини та Пруссії.

Придушення повстання та «нескореність духу» стали провідною темою у творчості польських письменників XIX століття, зокрема періоду позитивізму. Основне завдання, яке вони ставили перед собою – це спроба аналізу окремо взятих історичних подій зі спільного минулого України (Русі) та Польщі. Українські та польські дослідники цього періоду у своїх працях порушували актуальну суспільно-політичну проблематику, питання «органічної праці» та «праці біля основ», робили «конкретні дії» щодо

захисту польського стану, аналізували тогочасну ситуацію у Привісленському краї та на кресах, протиставляючи її русифікації у царських губерніях та германізації в австрійських циркулях.

На «східних кресах» ситуація склалась значно гірше, ніж на території колишнього королівства. Після придушення повстання народ почав відчувати на собі репресії з боку царської влади. Розпочались переслідування як польської магнатської верхівки, так і збіднілих шляхтичів, що й спонукало до популярності ідеології націоналізму. Одночасно посилювалась політична конфронтація між поляками, литовцями, білорусами та українцями. Серед різночинців зростала роль освіти, що мало практичне значення як для економіки у повсякденному житті, так і для збереження національної самосвідомості. Промисловий переворот штовхав до зародження буржуазії та формування національної інтелігенції.

Поразка Січневого повстання стала першою великою драмою з якою зіштовхнулись позитивісти на шляху до оборони польської національності. Еліза Ожешко була першою, хто відгукнувся на ці події. Вона писала, що саме цей «момент пробудив у мені прагнення до служби Вітчизні, в міру моїх сил та вмінь, від його вогню та від його сліз у мені проявилась амбіція, аби покласти хоча б маленьку цеглину до мосту порятунку, через який народ повинен був перейти над широко розкритою під ними пучиною (...). Це все зробив зі мною та в мені 1863 рік. Якби не його молот і зубило, доля моя напевно склалась би інакше, ймовірно я не стала б авторкою» (*переклад – Я.Я.*) [112, с. 163].

Багато польських письменників, які проживали на «східних кресах» брали участь у повстанні. Серед них – Теодор Томаш Єж (Зигмунт Мілковський), Ігнацій Крашевський, Ян Лям, Володимир Висоцький та багато інших.

У польській літературі події Січневого повстання були представлені з різних ідейно-політичних позицій – від «абсолютної підтримки» і більш виважених оцінок до повного засудження. У центрі загальнонаціональної

дискусії була участь селян (точніше неучасть) у повстанні. Складна ситуація на «східних кресах» пояснювалась відношенням повсталих польських шляхтичів до селян, передусім українських, білоруських та литовських, які були вороже налаштовані до них.

У той час повсталі могли розраховувати лише на польську шляхту та запальну молодь, а також на представників із змішаних польсько-руських та польсько-литовських сімей. До однієї з таких сімей належав Францішек Равіта-Гавронський. За ним закріпилася слава – польського консервативного україніста (термін подаємо за Антіном Вербою), шляхетського історика кінця ХІХ – початку ХХ століття, який називав себе представником формації *Gente Ruthenus, natione Polonus*: «Я також був кісткою з кістки старого польсько-руського українського суспільства і з чистою совістю міг про себе сказати: *gente Ruthenus, natione Polonus*» (*переклад – Я.Я.*) [174, с. 6].

Він був одним із найактивніших дослідників трагічних подій Січневого повстання. У 1861-1862 рр. брав безпосередню участь у діяльності гімназійної молоді, яка мала на меті приготування до збройної боротьби. У ніч з 8 на 9 травня 1863 р. разом з групою цієї молоді вирушив з Києва до пункту збору під містом. Наслідки були невтішними. Згодом потрапив до в'язниці, де провів півтора роки сповнені смутку і позначені моральною деградацією, що згодом вплинуло на його погляди на історію України (Русі) та Польщі. У своїх мемуарах він писав: «Я пригадав Україну, бо тут народився, виховувався, навчався у середніх школах, а також прагнув розпочати навчання вищої освіти, аж поки історична завірюха 1863 року не перекинула мене зі шкільної лави до в'язниці» (*переклад – Я.Я.*) [152, с. 1]

Францішеку Равіті-Гавронському небезпідставно закидали упередженість в оцінці подій історії України-Русі, польсько-українських відносин, що яскраво простежується у його творчості. Польські та українські дослідники погоджуються у тому, що Равіта-Гавронський був знавцем проблематики минулого України-Русі. Людвік Яновський у листі до Равіти від 3(15) квітня 1903 р. писав: «Працю Вашу про 63 рік на Русі, (...) тут всі

читають з запалом, оскільки, хоча наше суспільство зараз знаходиться у дрімаючому стані, але воно не втратило шляхетних рис і можна на нього вплинути піднесеними думками та любов'ю до землі» (*переклад – Я.Я.*) [131]. Казимир Ярецький, один із діячів спільноти «Річ Посполита», у листі до Равіти від 5 квітня 1908 р., писав: «його позиція у цьому цілому комплексі руських справ, для нас є найважливішим рушієм» (*переклад – Я.Я.*) [131].

Найвагомішим його внеском у питання аналізу Січневого повстання стала монографія «1863 рік на Русі» («Rok 1863 na Rusi»), де автор розглянув передумови виникнення повстання, проаналізував політику російського уряду, акцентував увагу на політиці у сфері освіти та власності на землю. На його думку це й послужило причиною вибуху збройного повстання. Проте нас цікавить літературна спадщина в якій проявились його історичні погляди та сформувалася система ідей.

До художніх творів, які присвячені зображенню подій Січневого повстання зараховуємо роман «Дві дороги» («Dwie drogi»), виданий у 1886 році та «Степовий оман» («Oman stepowy»), надрукований лише у 1914 році. У них автор зобразив приготування до Січневого повстання та його перебіг у Києві, важливим є факт автобіографічності цих романів. У першому Францішек Равіта-Гавронський змалював карикатурний образ ініціаторів повстання. Дещо пізніше, вийшов друком ще один роман присвячений подіям Січневого повстання – «Чин. 1863 рік» («Czyn. Rok 1863»), де зображена поразка та придушення боротьби за свободу. У кожному з романів він підкреслював розбіжність поглядів між українською та польською громадами Києва, що, на його думку, було головною причиною поразки.

Ф. Равіта-Гавронський був одним із прихильників критичної оцінки повстання, говорив про поразку як про черговий історичний урок, аби вилікувати від ілюзії молодь, яка шукала підтримки серед українського населення під час революційної боротьби: «Відірвана від Польщі Русь не мала настільки міцного зв'язку з нами, аби можна було на його основі будувати майбутнє польської держави» (*переклад – Я.Я.*) [174, с. 6].

Повстання він вважав «імпульсивною дією», без глибших обмірковувань наслідків з розчаруванням через брак підтримки з боку українських селян.

Після поразки Січневого повстання «кресова проблематика» якийсь час існувала у свідомості народу та приховано у підтекстах офіційної програми позитивістів. Польський дослідник історії кресової літератури Болеслав Гадачек про цей стан писав: «Укорінювався міф Кресів як землі польських страждань і боротьби з надією, або супроти надії (*contra spem spero*), боротьби, часто тихої» (*переклад – Я.Я.*) [112, с. 164].

Разом з тим, більше уваги приділялось життю міщан та селян, значну роль відігравало становище жінки у суспільстві. Об'єктом зображення повинні бути події сучасності. У межах польського суспільства окрім тривалого конфлікту між міщанством та селянством як цілісності, додається основний антагонізм нової епохи – боротьба між пролетаріатом і буржуазією та внутрішні суперечності на селі, що загострювалися.

Творці нових ідеологічних доктрин вбачали «певне тертя» між поміщиками і буржуазією, яка нібито прагнула до гармонії, врешті – напруження між польською спільнотою та національними меншинами. Інтелігенція – письменники, які відчували сильні утиски у власному самопізнанні «виросли до понадкласового речника інтересів народу як цілісності». Депресія, викликана поразкою повстання 1863 року – «швидке вичерпання революційних можливостей селянства, економічні інтереси і суспільні побоювання власних класів, політичний союз держав-загарбників та загальна політична стабілізація в Європі – це сплетіння чинників», які призвели до того, що в період після повстання збройна боротьба за незалежність стала практично неможливою. Питання національної незалежності Польщі з'являється як складник проголошуваних нових політичних програм.

У період позитивізму збільшується роль польської політичної еміграції. Однак вирішальне значення мала національна література, обмежена загальнодержавним контролем і цензурою. Не беручи до уваги складні

внутрішні політичні умови, першочергове місце у літературі займало Польське Королівство, де зосереджувалось усе літературне життя. На Галичині у складі Австро-Угорської монархії політичні умови були більш сприятливими. Відень сприяв національним меншинам і допускав «у рамках закону» певні свободи та культурне самовираження.

Позитивізм маргіналізував літературу в порівнянні з її значенням у добу романтизму, на перший план виходила наука та тези, які виникли з практичного досвіду в очах традиціоналістів – передусім, авторитет релігії. У літературі основним аргументом стала утилітарність, а обов'язком – служба загалу. Поза світоглядними передумовами такі постулати черпали своє обґрунтування з ситуації народу, позбавленого власної державності. Це покладало на літературу особливе завдання, вона повинна була оберігати національні інтереси, конструктивно впливати на свідомість читачів, закріплювала і розвивала у ній розуміння суспільних та патріотичних обов'язків. Особливості позитивізму влучно підкреслив Міхал Кузяк: «Характерним є те, що в першій фазі позитивізму (тенденційній) більший натиск зроблено на вживаність літератури, направленої на виконання актуальних суспільних функцій, натомість, друга фаза епохи, головним чином, пов'язується із зацікавленням пізнавальною проблематикою. Письменники піддають світ критиці, ставлять питання, які стосуються того чи критичний реалізм та натуралізм цьому сприяють» (*переклад – Я.Я.*) [138, с. 241].

У польській літературі того часу Францішек Равіта-Гавронський активно займався питаннями українського минулого. Свою різнопланову творчість як публіцист та літературознавець він присвячував українським землям й питанню минулого Польщі та України, зокрема періоду романтизму та позитивізму. Він писав про Богдана Хмельницького, Івана Мазепу, Пилипа Орлика, М. Грушевського, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненко та ін. Найбільшого поширення його творчість отримала наприкінці XIX – на

початку ХХ століть. Ключові проблеми історії були головними темами у письменника.

Для сюжетів своїх історичних романів він обрав знакові історичні постаті та події, пов'язані з ними, проте презентував їх без традиційного пафосу та піднесення. Події в романах розгортаються навколо історичних особистостей, водночас письменник розбудував чималу галерею звичайних персонажів «маленьких» людей, які власне і підкреслюють монументальність та значимість для країни постатей Болеслава Хороброго та Болеслава Сміливого, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика. Саме через їхні вчинки, міркування та судження письменник намагається розкрити дух часу. Равіта-Гавронський акцентує на подіях, котрі, на його думку, могли посутньо вплинути на розвиток історії «кресів» та Речі Посполитої загалом. Митець наголошує, що у реальному часі, на відміну від погляду з-поза історичних подій доволі складно прогнозувати та відчутти вагомість і результати прийнятих рішень та вчинків. Письменник звертає увагу на історичні особистості як вершители часу та долі цілих народів і націй. Сюжети роману подекуди нагадують конструкцію з окремих яскравих фрагментів, що перемежують історичний фактаж та художню вигадку. Таке структурування романів та розлогі коментарі, дидактичні міркування, що є наскрізними у їхніх текстах мали на меті спонукати сучасників до ревізії усталених поглядів на історичні події та процеси.

Разом із Чеславом Нейманом він прагнув написати історію української літератури, а першим кроком на шляху до цього було 8 статей «З української літератури», надруковані у газеті «Правда» («Prawda») у 1884 році. Своєю увагою автор концентрував на питанні спільного українсько-польського минулого, зокрема козаччині та гайдамаччині. Гавронський намагався з'ясувати роль цих історичних угруповань в історії Речі Посполитої, разом з тим, зосереджувався навколо роздумів про відповідальність шляхетського стану за занепад держави. Як зазначив дослідник письменника Е. Коко: «історична свідомість Равіти становила цілісну визначену структуру, яка

складалась із тісно пов'язаних між собою елементів, таких як державна, національна, суспільна та релігійна свідомість. Значне місце, зокрема, займала державна свідомість, яка своїми коренями сягала часів Речі Посполитої до поділів» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 130].

Багато спільного мали між собою різні з огляду на роль та значення у своїх літературах Іван Франко та Францішек Равіта-Гавронський. Об'єднували їх погляди на «українську школу» польського романтизму, та, загалом, на окремих письменників у контексті польсько-українських взаємин. Зокрема, Т. Г. Шевченко, В. Висоцького і Т. Падуру, проте, цей ряд не є вичерпний.

Автор белетристичних, публіцистичних та художньо-історичних творів на українську тематику, Францішек Равіта-Гавронський у своїх публіцистичних працях значну увагу приділяв Тарасу Шевченку. Він говорив про відновлення національної свідомості в Україні на Правобережжі у ХІХ столітті, підкреслював: «лунав потужний голос Шевченка, який у дрімаюче руське суспільство кинув забуті слова – свобода, слава, козацтво» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 134].

В одній зі статей «З української літератури» («Z literatury ukraińskiej») він писав про визначне місце поета як творця нового художнього методу. Зауважував, що література в Україні «народилася» лише з Тарасом Шевченком. Все-таки необхідно зауважити, що не «народилася», а відродилася. Таке твердження очевидно не означало відсутності літератури як такої.

Францішек Равіта-Гавронський зазначав, що Тарас Шевченко посутньо вирізнявся на фоні своїх попередників. Він поклав початок «народній літературі», був співцем болю панщини, людиною простою, проте талановитою, часом грішив одноманітністю тем, але не перебільшенням, можливо, тільки там, де на сцену виводив «панів». Його твори відзначилися різноманітністю мотивів, багатством правдивих образів і колориту, неповторного почуття краси [55, с. 377].

Він розумів недостатню обізнаність польського читача з українською літературою, тому вирішив її популяризувати, публікував статті у періодичних виданнях. У своїх працях кінця 1880-х він високо оцінював українського поета, але недостатньо розумів соціальний характер та ідейну спрямованість його творчості, доволі поверхнево трактував сутність геніальної особистості Кобзаря.

Ф. Равіта-Гавронський писав про початок творчості Тараса Шевченка як власне період пробудження творчої і романтичної сили, що припала на епоху найбільшого романтично-сентиментального розвитку літератури в Польщі та Росії. Вважав, що поета підхопила нова течія, і він, можливо, навіть більше за інших письменників цього періоду, знаходив натхнення в середовищі з якого сам походив. Дослідник звертає увагу також на жіночі образи в його баладах, які зображені правдивіше та реалістичніше, ніж в інших романтиків. Вони відрізнялися від героїнь Адама Міцкевича більшою силою почуттів і меншою сентиментальністю [54, с. 384], хоча й обумовлював, що таке порівняння належить лише до сфери почуттів [54, с. 386].

Цікавим є факт, що Іван Франко з 1884 року також публікувався у цьому ж журналі. Тут він видавав свої полоністичні праці, у тому числі писав про літературний рух в Україні. Що стосується творчості Тараса Шевченка, вона займала істотне місце у його літературній спадщині. Якщо Ф. Равіта-Гавронський недостатньо усвідомлював постать Тараса Шевченка та значення його творчості, то Іван Франко відіграв вагомий роль у популяризації Кобзаря серед поляків. Він опублікував 13 статей польською мовою про життя і творчість Тараса Шевченка у різних журналах. З-під його пера вийшла праця «Тарас Шевченко» у «Кур'єрі Львівському», де Іван Франко подав вже раніше висловлені думки про необхідність й історичну закономірність української літератури: «Література українська такою ж мірою, як і будь-яка інша література є результатом і вираженням українського історичного життя, вираженням народних традицій та

вподобань» [107, с. 2]. У творчості Тараса Шевченка письменник цінував саме реалістичне трактування предмета, аналіз людських почуттів і чисто психологічні проблеми [108, с. 3].

Іван Франко не міг не реагувати на досить суперечливі теми, які порушував Маріан Здзеховські у праці «Месіаністи і Слов'янофіли» (1888). [...] Польський вчений протиставляв Шевченка всім трьом «пророкам» (Зигмунту Красінському, Юліушу Словацькому та Адаму Міцкевичу), стверджуючи, що створені ними філософсько-релігійні системи були глибші, наповнені більш пристрасно, ніж у Кобзаря» (*переклад – Я.Я.*) [106, с. 12]. Реакцією на це була спільна з Михайлом Грушевським стаття у газеті «Правда» у 1888 р. Загалом літературознавець представляв польським читачам Шевченка як «національного вчителя, пророка, критика політичного і соціального деспотизму» [108, с. 3].

Письменник не раз звертав увагу на відбиток, який Адам Міцкевич залишив на творчості Тараса Шевченка, порівнював їхні твори, проте це зовсім не означало, що великий Кобзар якимось чином поступався у своїх судженнях письменникам польської літератури. У Адама Міцкевича основою, фундаментом, на якому побудована велична споруда поезії була польська національна ідея, горе, смуток, біль і навіть відчай, що поставали з неї.

Для Тараса Шевченка аналогічно – українська національна та соціальна ідея. Всі симпатії поета були на боці знедолених і покріпачених людей. На його думку, сама нерівність уже кривдить людину. У 1885 році вийшла друком стаття «Адам Міцкевич в українській літературі», де Іван Франко говорив про становлення творчості польського романтика в Україні та його вплив на нашу літературу: «вплив Міцкевича в українській літературі не тільки не можна вважати за вичерпний, але навпаки, що з найсильнішим і ширшим розвитком цієї літератури, він перетвориться у суцільний врожай, зерна якого геній поета посіяв у багатьох поколіннях українського народу» [41, с. 367].

Іван Франко написав низку статей на тему польської літератури та суспільно-політичних подій у Польщі 80–90-х рр. XIX ст. На сторінках польських видань вів систематичні дискусії, що торкалися української тематики. Вони видавались у часописі «Кур'єр Львівський». Проте справа дійшла до розірвання співпраці, після виходу памфлету про творчість Адама Міцкевича «Поет зради» («Poeta zdrady»). Її варто розглядати на тлі постійного цькування польськими шовіністами І. Франка у тодішній періодиці й у контексті галицьких виборів 1897 року. Радикальна партія висунула кандидатуру І. Франка до австрійського парламенту та його всіляко бойкотували пропольські політичні сили, зокрема «народна партія», представники соціал-демократичної партії та багато ін.

В одному з неопублікованих листів до Бодуена де Куртене в лютому 1898 року, поет сам визначав причини написання статті: «Мотивом, який змусив мене написати статтю про Міцкевича, були прояви морального виродження, які виринули наверх серед польської громадськості під час виборчої боротьби» [16, с. 181]. Після появи цієї статті на Івана Франка посипались нападки, ненависть і звинувачення. Його називали «поляконенажерцем», «гайдамакою», «хамом», якому «пахнуть культурні спогади героїчних часів – Гонти і Залізняка». Так, у Львові розклеювались листівки із закликами фізичної розправи над українським письменником.

Іван Франко мав свою думку щодо творчості Ф. Равіти-Гавронського. Останній, у свою чергу, закарбував: «Кілька років тому Іван Франко – один із найпопулярніших, найбільш відомих і, можливо, навіть найбільш психічно урівноважених руських письменників – назвав Міцкевича «поетом зради». Це було для певної групи людей тільки полемічним паролем – не більше того. Про Тараса Шевченка (хоч і не з такою мужністю та жорстокістю, але також несправедливо і не так голосно) було сказано, що він є «поетом ненависті». Цей вислів хоч і неправдивий, але наблизений до правди» [56, с. 418]. Іван Франко намагався наблизити польських читачів до питання розвитку української літератури і культури, сіючи зерна українізму у їхніх

душах. «Вплив Міцкевича на нашу інтелігенцію, від хвилини його появи й до наших часів, був набагато більшим, безпосереднім та тривалим, вже б хоча тому, що мова творів Міцкевича є зрозумілою для інтелігентів русинів, не лише в Галичині, але і в Україні, принаймні на правому березі Дніпра» (*переклад – Я.Я.*) [106, с. 228]. Його польськомовні дослідження про взаємовпливи культур мали історичне підґрунтя.

Аналізуючи творчість та ідеологічні позиції А. Міцкевича і Т. Шевченка, письменник говорив про недоброзичливе ставлення останнього до поляків. Відомий український полоніст Володимир Гнатюк у праці «Українсько-польська правобережна романтична література» висловив свою думку: «Іван Франко зробив щодо Шевченка ту помилку, що приписав йому вороже ставлення до поляків, підкресливши на цьому свою солідарність з поетом і одночасно картаючи «кокетування» (з поляками) лівобережців Куліша і Кониського та політичну безбарвність подолян Руданського й Свидницького» [21, с. 151].

Францішек Равіта-Гавронський робив спробу з'ясувати біографічні дані з життя Кобзаря у розвідці «Кілька слів про родину й родинне місце Тараса Шевченка», надрукованій у 2-му томі його книжки «Історичні студії й начерки» («*Studia i szkice historyczne*») у Львові в 1900 році. Ґрунтовним є матеріал, поданий у статті «Шевченко і поляки», яка була надрукована у 1918 році. Автор говорив про вплив польської культури на розвиток поета та його значення для неї.

Письменник неодноразово згадував взаємини Тараса Шевченка з поляками під час вигнання, передусім з Броніславом Залеським, Зигмунтом Сераковський, Совою-Желіговським, Фліорковським, Турно та іншими. Спілкування з ними спричинило творчий переворот у свідомості Кобзаря, ця подія надала його поезії «глибинного ідейного польоту, позначеного політичним гуманізмом». Він залишився один на один зі своєю самотністю, і згодом знайшов розраду у спілкуванні зі своїми новими приятелями, які стали для нього надійною опорою у ті нелегкі часи його життя.

У свою чергу, зазначені особи не просто шанували Тараса Шевченка, але намагались підтримати його в часи життєвих негараздів. У період перебування Кобзаря на засланні, вони надсилали йому книги, писали листи. Ф. Равіта-Гавронський писав про стосунки Тараса Шевченка з поляками, у контексті слов'янських народів: «Вплив польського духу на ідейний розвиток руського поета через його контакти з поляками був би, мабуть, найкращим підтвердженням, що наближення та пізнання особистостей може укласти шлях до співпраці двох народів, до оцінки кривд і взаємних помилок у минулому і теперішньому, а потім прокласти шлях до кращого майбутнього» [57, с. 422].

Звертав письменник увагу на те, що у поезії Тараса Шевченка присутні пропольські мотиви, які призводили до «більшого поглиблення» та розуміння. «Для того, щоб відповісти на питання, ким для нас був Тарас Шевченко і який вплив мав на наше суспільство, ми маємо заглибитися в його душу, у його сутність, оскільки в поезії вона знайшла своє найбільш повне відображення, щоб видобути звідти синтез його почуттів і думок», – підсумував дослідник [56, с. 418].

Останні роки життя і творчості Ф. Равіти-Гавронського позначилися посиленням його консервативних та реакційних тенденцій у поглядах, що відбилося на його публікаціях про українців. «Зростаюче відчуття загрози з боку українського національного руху впливало також на зміни формули польськості. Здається, ще в 80-х роках XIX століття Равіта з симпатією сприймав людей, які відносили себе до формації *Gente Ruthenus natione Polonus*. На початку XX століття, однак, вже не міг вважати їх поляками» (переклад – Я.Я.) [125, с. 128].

Письменник висловлював побоювання, що стосувались відокремлення України від Речі Посполитої та її позиції стосовно підтримки Росії. У листі до Елізи Ожешко писав: «Коли в народі, який протягом довго часу страждав від нашої руки, починає пробуджуватись нова сила та енергія, коли найбільш освічена його частина починає до нас горнутись – тоді найбільшим нашим

завданням є пізнати цю наростаючу силу та скористатись нею задля нашого спільного майбутнього» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 136]. Проте цього йому не вдалося досягти.

Сам Ф. Равіта-Гавронський, сприймався сучасниками доволі неоднозначно, адже неординарна та своєрідна постать не могла залишитись непоміченою. Так, Лям, характеризує його як «людину засад, котрих вірно і постійно дотримувався». «Непоступливий, впертий, не відступав від переконань та поглядів, а в запалі рубав на право і на ліво, без огляду на людей та наслідки, якими для нього це могло закінчитись» (*переклад – Я.Я.*) [75, с. 67].

Натомість, Іван Франко вважав Францішека Равіту-Гавронського «польським патріотом», хто виходячи від абстрактної любові до України, вмів погодити з нею ненависть до українського національного руху» [76, с. 192]. Разом з тим в іншій праці, І. Франко радив історичну розвідку Францішека Равіти-Гавронського як джерело варте уваги: «Аналізуючи «вірші», які заховалися у збірці Якова Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», часть I (Москва, 1878, с.33–35) під не зовсім властивим титулом «Бунти козацькі»... Бажаючи освітити історичні події, що лежать в основі сеї вірші, не зайвим буде заглянути поперед усього до найновішої праці, яка монографічно представляє історію гайдамацьких рухів XVIII в., а власне до двотомної книжки: Fr.Rawita–Gawroński. *Historya ruchów hajdamackich. We Lwowie, 1901*, якої перший том присвячений гайдамацьким рухам до року 1770, а другий спеціально так званій Коліївщині...» [76, с. 208].

Іван Франко свої полоністичні літературознавчі та публіцистичні праці передусім присвячував літературі романтизму, белетристиці XIX століття, позитивізму. У дослідженнях питання польсько-українських стосунків він вважав, що порівняння і зіставлення близьких за характером і суттю фактів є важливим історичним аспектом на шляху до істини. Саме тому потрібно розглянути дану тезу у творчості представників двох національних культур.

Іван Франко заохочував до ширшого застосування компаративної методології у дослідженнях літературних відносин поляків та українців.

У творчості Івана Франка яскраво простежується зацікавлення польською тематикою. Ціла низка творів написана польською мовою про суспільні, історичні, культурні та літературні стосунки Польщі та України. Він дійшов висновку, що література це: «сукупність явищ та витворів ментального життя даного народу» (*переклад – Я.Я.*) [106, с. 15]. Іван Франко занотував: «Історичне минуле об'єднало два народи занадто численними вузлами; особливо, на полі літератури, фактом першорядного значення була майже повна полонізація шляхти і на правобережній Україні» (*переклад – Я.Я.*) [106, с. 229]. Якщо Ф. Равіта-Гавронський сприймав Україну як Польщу: «Розвиток українського національного руху, зокрема на Східній Галичині, який гостро протиставлявся польській домінації у політичній, суспільній та культурній сфері, спричинив переворот у постаті Равіти» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 128], то Іван Франко писав про вплив польських письменників на українців і досліджував представників «української школи» у польському романтизмі. Останній писав про А. Мальчевського, Ю. Залеського, С. Гощинського, дещо менше про М. Грабовського, М. Чайковського та ін. Письменник прагнув дослідити їхню творчість, пов'язану з Україною. Розмежовував дві групи, тих, хто писав українською про Україну, і тих, хто писав польською про Україну.

Євген Нахлік зауважував: «як можна судити з Франкових статей, у середині 80-х р. у нього склалося досить критичне ставлення до «української школи» у польському романтизмі. Реалізоцентрична та україноцентрична логіка мислення привела Франка врешті-решт до переважно негативної оцінки цієї «школи», позаяк вона «по своїм провідним думкам була й осталась більш чужою українському народові, ніж наприклад «школа литовська» представниками якої були А. Міцкевич та Ю. Словацький» [48, с. 64]. Іван Франко погоджувався з тим, що їхня творчість представляла певні

образи, художні мотиви, наштовхувала до звернення за натхненням до українського фольклору, історії.

Український дослідник творчості Івана Франка Т.І. Пачовський, у своїй статті «Іван Франко про «українську школу» в польській літературі» цитував письменника: «Те, що історики польської літератури привикли називати «українською школою», поезія А. Мальчевського, Б. Залеського та С. Гощинського, повісті й вірші М. Чайковського, Т. Олізаровського та Грози, деякі повісті Крашевського, деякі праці М. Грабовського і т. п. являються при ближчій догляді, немов верхом значної гори, що осяяний сонцем видніється здалека, але насправду здвигається над значним числом поменших горбків і творить, немов ефективно закінчення довгого гірського пасма, якого початки губляться десь у сутінках XVI віку» [52, с. 26].

Традиції романтичної поезії представників «української школи» продовжили Леонард Совінський (1831–1887), Станіслав Грудзінський (1851–1894) і Володимир Висоцький (1846–1894). «Свіжим і енергійним талантом назвав Франко Володимира Висоцького, який розпочав свою літературну творчість сатирою «Всі за одного» («Wszyscy za jednego»), у якій висміяв польську шляхту, її безхарактерність і марнотратство. У В. Висоцького звучали і сентиментальні чутливо-патріотичні мотиви, прикладом чого може бути поема «Ляшка» («Laszka») (1894) [52, с. 36].

І. Франко відгукувався про цю поему дещо критичніше: «Хоч і як подобалася українсько-польській публіцистиці ся поема, та, на мою думку, її поетична вартість дуже невелика: се слабе наслідування лірично-епічного тону «Марії» Мальчевського, з тими самими маріонетковими козаками, татарами і поляками, але без глибини і сили в змалюванні поодиноких постатей. [...] Висоцький ані артист не великий, ані майстер поетичної форми; його вірші дуже часто дерев'яні, балакучі, мляві; його поетична техніка дуже примітивна, смак невироблений, навіть мова не зовсім чиста. А проте чути в його поезії якийсь подих свіжості і сил, якусь мужню енергію, і в тім головна її принада» [78, с. 394-395].

У творчості В. Висоцького Іван Франко виокремлював поему «Оксана» («Oksana»), вважав її найкращим твором письменника і власне, цілком слушно зараховував його до «грона українських патріотів» [59, с. 13]. Однак, беручи до уваги тісні контакти з Україною, Волиню та традиції «української школи», які відчувались у творчості В. Висоцького, Ф. Равіта-Гавронський, відмітив: «У ньому пульсує національне життя, він не захоплюється лише зеленню України, не мріє про минувшину, і навіть тоді, коли з історії козаччини черпає мотиви для своїх поем, уміє з цих струн, давно не граних, видобути думки, нам близькі та дорогі... Висоцький іде в ногу з часом» [182, с. 5].

Іван Франко значно розширив межі «української школи», зарахував до її числа, таких письменників як Т. Падура, Я. Гаватович, А. Шашкевич, П. Свенціцький. Окрему увагу він приділив Т. Падурі. «Падура оспівував минуле України, в них вперше змальовував образи кобзарів. Проте ці вірші, як писав Франко, мали пропагандистське призначення. Падурі йшлося про те, щоб зацікавити ними українського селянина-кріпака та привернути його до солідарності зі шляхтою на ґрунт спільної туги за минулим, за тими часами, коли Україна була під володіннями шляхетської Польщі» [52, с. 37]. У своїй праці «Король балагулів» письменник негативно висловився про Т. Падуру, звинуватив його у пропаганді до солідарності польському шляхетству [77]. Він вважав, що ця патріотична ідея, була зумовлена підготовкою до польського повстання 1830 року. «Загалом же Іван Франко в оцінці «української школи» виступав більше літературним критиком та естетиком позитивістсько-реалістичного спрямування, ніж дослідником, істориком літератури, а при тім самовизначався в ролі національного ідеолога» [48, с. 73].

Дослідник польської романтичної літератури з певною критичністю відносився до представників «української школи», аргументуючи їхні твори як неправдиве зображення України та українців. «Не раз ревні польські патріоти називають мене недругом поляків. Що мені сказати на цей закид?

Чи послатися на свідчення тих поляків і польок, яких я високо ціную і яких щиро поважаю? Ні, піду легшою дорогою і скажу відверто: не люблю надто ревних патріотів, тих, які мають повний рот Польщі, а серце яких байдуже до нещастя селянина чи польського наймита» (*переклад – Я.Я.*) [106, с. 26]. З ним погоджувався Ф. Равіта-Гавронський, який прискіпливо ставився до «української школи» польського романтизму, засуджував «салонних козаків» Ю.Б. Залеського, говорив, що їм бракує народу. При цьому, зображував ідеалізовану Україну. Самих же представників «української школи» літературознавець звинуватив у недостатньому знанні української мови і байдужому до неї ставленні. Францішек Равіта-Гавронський, як і Томаш Падуро був переконаний у концепції «Немає Польщі без України, а України без Польщі».

У 1892 р. розпочалися завзяті полеміки з представниками української національної ідеї – в історичних працях, присвячених історії козаччини та гайдамацьким рухам та в публіцистиці на поточні теми. Але ця його «звитяжна» боротьба мала сумнівні наслідки. Є. Коко зауважував з цього приводу, що «у сфері формування суспільної свідомості результатом творчості Равіти стала жорстка польсько-українська конфронтація, що насправді вельми відрізнялася від очікуваних цілей – оборони ідеї давньої Речі Посполитої. Оскільки до масових уявлень сильніше і краще сягав поширюваний у його працях негативний стереотип народу-сусіда, то дистанція та почуття відчуження від його письменництва лише поглиблювалися». Про внесок Ф. Равіти-Гавронського у висвітлення україно-польських стосунків Е. Коко писав: «важко оцінити його роль у формуванні польської думки в українському питанні» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 7]. Францішек Равіта-Гавронський все своє життя займався висвітленням питань України. Проте, у його розумінні це не була держава, а частина добре знаної йому Речі Посполитої. З цим він погоджувався з Т. Падурою. Він писав про «марні спроби України стати самостійною», називав її «дочкою» Польщі, яка з часом повернеться додому. Письменник не розмежовував Україну і

Польщу. Польща є «скрізь там, де історія записала її кордони» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 139].

Равіта-Гавронський називав себе українцем, але не з огляду на «національну ідею» – спирався на територію проживання та власні переконання. «Зважаючи на її хронологію – писав він – спочатку означала лише граничну смугу землі, яка лежала вздовж татарського і волоського кордону, тобто на пограниччі Київського, Брацлавського і Подільського воєводств, а отже, у реєстрі Речі Посполитої не одна, а кілька україн. (...) Назва Україна, з часом розширюється від поняття пограниччя, до поняття цілої провінції і ці два поняття так між собою змішуються, що часом їх важко розрізнити» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 132]. Він вперто стверджував, що Україна – це всього лише загублена земля Польщі: «для мене це була Польща», і називав себе «дитиною справжньої польської України» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 149]. Як писав Коко: «Францішек Равіта-Гавронський дивився на історію України з точки зору історії Польщі» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 156].

Францішек Равіта-Гавронський називав Україну своєю особистою вітчизною. У публіцистиці, яку помилково порівнював з наукою про історію («минувшиною»), найбільше місця присвятив «українській справі». «Україна як частина давньої Речі Посполитої становила його ідеологічну вітчизну» (*переклад – Я.Я.*) [125, с. 125]. Таке дивне (радше – «антинаукове» в сучасному розумінні) висвітлення української «національної ідеї», становлення державницької концепції було властиве його творчості.

Напевно, саме тому, що «минушина» настільки захопила Ф. Равіту-Гавронського, він не дозволяв собі, щоб повз нього пройшла непоміченою історична постать минулого чи сьогодення. Наприкінці XIX століття він написав ґрунтовне дослідження про життя та творчість Т. Падури у контексті українського романтизму. Оскільки, суспільна і літературна діяльність Т. Падури викликала крайні позитивні або негативні реакції, творчість не залишала байдужими сучасників. У своїй праці «Фома Падурра», виданій у

1889 році в часописі «Київська старина» автор різко негативно називав письменника «лизоблюдом». «Падура – поет беззмістовного життя. Популярність його пояснюється тим, що він писав українською мовою, а популярність йому зробив Вацлав Жевуський. «Падура – человек посредственного таланта и небольшого умственного развития»» [58].

Постать Т. Падури була близькою внутрішньому світу Ф. Равіти-Гавронського. Він поділяв думки щодо України і вважав «українську національність» за різновид польської. Зіставляючи тільки такий критичний погляд на частину творчого доробку Томаша Падури та Францішека Равіти-Гавронського: «...історичне минуле Т. Падура не завжди трактує об'єктивно, на що у нього були свої причини, адже треба пам'ятати про роль, яку відігравали думи й пісні як фактор консолідації української національної спільноти; вони становили важливе джерело культурної компетенції, особливо стилізованого історичного знання, наводили привабливу модель сприймання минулого і одночасно були вагомим елементом місцевого обряду, що відрізняв від інших етносів чи націй», – писала К. Якубовська-Кравчик [87]. На думку Ростислава Радишевського: «Єдиним можливим виходом з надзвичайно складної ситуації, в якій опинилася Польща, Т. Падура вважав збройну боротьбу» [61]. Іншими були погляди Ф. Равіти-Гавронського стосовно українсько-польської «минувшини». Про мотиви своїх рішень він писав: «Дух історії і любов до минулого прийшли до мене раніше, ніж знання... історію власного народу я вивчав не для того, щоб стати колись бакалавром у школі і там обмінювати свої знання на хліб насущний, а щоб пізнаючи – сильніше любити... Я добре знав, що не дипломи навчають громадян і їхні душі, а любов до минулого [125, с. 148]».

Неоціненною залишається взаємодія та взаємозалежність двох культур. Україна для Польщі, як і Польща для України є бездонним джерелом знань. Період XIX століття приніс численну кількість дослідників, літературознавців, істориків та науковців, які прагнули позначити культурні межі та літературні кордони їхнього взаємовпливу. В оцінці польських

публіцистів Равіта-Гавронський був відомим знавцем проблематики, що торкалась минулого Русі (України) та польсько-українських взаємин. Значною є роль, яку відіграв Гавронський у культурному житті України та Польщі. Впродовж всього життя він досліджував Україну як частину Польщі, був, як він сам себе називав, «українським поляком», боронив інтереси Польщі, та писав про історію українського минулого. Тому можна лише сказати, що він зробив великий крок на шляху до порозуміння двох народів, намагався пов'язати їх вузами минулого, зберегти культурну та ідеологічну цінність у літературі та культурі.

1.3. Дуалізм романтизму та позитивізму у поетиці романів Францішека Равіти-Гавронського

Художня творчість Францішека Равіти-Гавронського має дуалістичний характер, оскільки містить як романтичні тенденції, так і ознаки позитивізму. Його художні твори для необізнаного з історією читача претендують на науковість. Тут і далі, ми будемо використовувати термінологію «міфічність» для позначення романтизму, та «історизм», «науковість» – для позитивізму. Міфічність та історизм були тими елементами, якими автор послуговувався при написанні своїх романів. Доба романтизму, позитивізму, загалом ХІХ століття, нелегка політична ситуація, яка панувала в Польському Королівстві, – все це спричинило зацікавлення науковим аналізом та художнім словом водночас. У свої історичні твори подекуди вносив елемент міфічності, який повністю затьмарював правдиві історичні події, або ж, навпаки, так званий історизм романів виходив за рамки літератури. Тому варто наголосити, що Францішек Равіта-Гавронський належав не до наукового історичного, а, радше, до літературного кола. Скажімо, у романі «На Красному дворі» письменник змалював історичні події, пов'язані з походом польського короля Болеслава Сміливого на Київ (1068). У цьому творі автор, на зразок позитивістських традицій, дав опис старовинного міста, особливу увагу звернув на архітектуру та красу Софійського собору. Натуралістично описує

набіги половців, та обурення народу проти поведінки князя Ізяслава, який, замість дбати про розвиток держави, марнував час на забави. Коли польський король зайняв Київ, він звернувся до киян із промовою: «Nie chcę, Kijowianie, waszej zguby – powtórzył Bolesław – chcę zgody z wami i drużby. Jestem waszym sąsiadem, a chcę być jeszcze waszym przyjacielem; siłą i bogactwem ludu są silni królowie i państwa» [176, с. 93]. Про «правду» в представленні України автор згадує щоразу. Однак таке собі розуміння «правди» дуже тенденційне та польськоцентричне. У його повістях, які писалися одночасно з історичними студіями, джерельний матеріал доповнювала літературна фантазія.

У своїх художніх творах письменник звертав увагу на особливості народних обрядів, звичаїв, фольклору і навіть українського вбрання. Як от представлено опис головної героїні – Люди в романі «На Красному дворі»: «Narzucony na białą koszulę ciemno-szafirowy wełniany letnik bogactwem ubioru wyróżniał ją od wszystkich współtowarzyszek. Letniczek Ludy, rozcięty tak, że obie połowy jego łączyły się ze sobą spięciem, idącym od dołu aż do pasa, od pasa był zapięty pod szyję na srebrne guziczki i zgrabnie otaczał kształną i giętką jej kibić. Mankiety koszuli, a raczej zapiastia, różnobarwnym jedwabiem w kwiaty wyszywane, gdzieniegdzie miały wszyte drobne perełki i złote nakapki. Szerokie rękawy letnika, rozcięte od ramion, spadały aż do pasa; podszewka ich ponsowego koloru, jako też końce obszyte były nakapkami czyli drobniutkimi perlami, a dół okrężała złocista taśma. Letnik na pół łokcia może nie dostawał do ziemi tak, że widać było nogę Ludy, obutą w sandałki podwiązane po-grecku» [176, с. 14].

Також Гавронський змальовував характерні риси кресового населення, як польського так і українського; намагався проінняти ментальністю середовища й описаних часів. Для прикладу, у творі «Від Познані до Києва...» створює образ Ридхага, поляка, який практично усе життя прожив у Німеччині, проте залишився вірний рідному краю: «Włosy, słowiańskim zwyczajem, miał długie, nieco z tyłu przycięte, ale spadające gęsto na ramiona, a nad czołem, w pół czoła przystrzyżone. W gęste pukle włosów oprawna była twarz

szczupła, muskularna, energiczna, opalona przez słońce i wichry podróży. Nosił się po niemiecku, w opiętej kurtce i wąskich spodniach szarej barwy, które, zwiężając się ku dołowi, kończyły się ponad trzewikiem płytkim takiej samej barwy jak spodnie, z wystającymi ostro spiczastymi rogami na przodzie» [179, с. 7]. У творах Ф. Равіти-Гавронського можна також знайти докладні описи степової флори і фауни, відтворення місця і часу подій, портрети літературних постатей. Історичний роман створював атмосферу правдоподібності описаних подій і обставин, що їм передували.

У польській літературознавчій науці не існує визначення «художнє мислення». Його швидше розуміють на інтуїтивному рівні та використовують поза нормами літературознавства. Аналітична філософія стверджує, що доступ до мислення відбувається виключно через аналіз мови. «Здається, це, мав на увазі Альберт Ейнштейн, коли говорив, що в науковому мисленні – наукові уявлення та внутрішні слова не можуть з'явитись цілком свідомо, оскільки стан цей є лише ідеалізацією, проте ніколи не існує реально» (переклад – Я.Я.) [98, с. 283]. Подібні процеси відбуваються у художньому мисленні.

Перший прояв інтуїції, який відтворюється у голові письменника, говорить, що це не «нормальне мислення», що йому далеко до логічності, що воно ірраціональне, інтуїтивне. Особливо помітно це у світі художнього творення, оскільки воно повністю відрізняється від реального світу, а більше нагадує міф, фантастичну чи міфологічну оповідь. Міф – це власне оповідь, яка за допомогою символів та алегорій розповідала про походження світу, людей та богів. Кожна епоха по своєму відбирала міфи й аналізувала їхні символи, беручи з них лише те, чого потребувала.

Міфологія спричинилася до виникнення художньо-естетичної свідомості. Вона була основою розвитку мистецтва всіх народів світу, була її підґрунтям. При цьому може здатися, що феномен міфічності й художній феномен – це похідні тієї самої функції творення, що художньо створений світ – це живий міф. «Художнє мислення – це новий феномен, який

інтегрально пов'язаний з концептуальним мисленням, з етапом переходу людини від цивілізації міфу до цивілізації заснованої на розумі, раціональності, логічності» (*переклад – Я.Я.*) [197, с.182]. Міфологія стала практично засадничою платформою неоромантизму.

Художнє мислення має предметно-суб'єктний характер, подібний до міфічної свідомості. «Міф, більшою мірою, пов'язаний з онтогенезом людини, є своєрідною смисловою сутністю людини, чимось, на чому будується конструкція його індивідуальної свідомості. Міф є її генетичним фундаментом, говорячи більш конкретно, є основою мислення, яка організовує, інтегрує й дозволяє людській свідомості бути цілісністю» (*переклад – Я.Я.*) [197, с.185].

Натомість наукове мислення, згідно з думкою Вінценти Квятковського, характеризується 4-ма основними рисами: об'єктивність, оригінальність, достовірність та багатосторонність. Наукове мислення, яке служить лише і виключно для пізнання правди відносно дійсності, не може бути інше, аніж об'єктивне. Тобто, наукове мислення цілком позбавлене особистої думки щодо оцінюваного предмету; наукове мислення, за своєю природою, служить реальності, є знаряддям її критичного пізнання. «Оригінальність наукового мислення полягає у виключенні будь-якого посередництва чужої думки як суб'єктивного щиту між науковцем та досліджуваною реальністю, що становить матеріальний предмет його дослідження» (*переклад – Я.Я.*) [140, с. 15]. Цей аналіз полягає у проведенні текстуальної літературної та історичної критики, необхідної для доведення їхньої автентичності та правдоподібності. Критичний аналіз джерел призводить до його інтерпретації, тобто до розуміння його історичного змісту, який вклав автор; наукове мислення опановує матеріал не в асоціативний спосіб, а логічно. Наукова тема повинна представляти певну реальну проблему, а не фікційну: «...отже, нехай кожен майбутній науковець вчиться виражати свої думки у словах, нехай турбується про свою мову і старається писати не лише прямо і зрозуміло, з невблаганною логічною ретельністю, але цікаво і гарно. Лише гарні твори

змінюють століття, впливаючи щоразу більше на майбутні покоління» (переклад – Я.Я.) [140, с. 28].

Про письменників доби позитивізму та романтизму, у свідомості яких існувало протиріччя художнього та наукового мислення, слушно написала Марія Брацка: «Міф у творчості польських помежівних романтиків необхідно інтерпретувати, з одного боку, як глибинну структуру тексту, що репрезентує екзистенційну модель світу, а з іншого – як спробу створити бажану, відмінну від реальності картину світу, у якій прописані бажані цінності» [11, с. 240]. На її думку, міфи (космогонічні та світоглядні) виконують утилітарні функції – надають сенс оточенню, встановлюють у природі й суспільстві порядок і гармонійне співвідношення. Інтегральною частиною програми романтизму в усіх слов'янських літературах була слов'янська ідея. Усі шукали ідеалу вольності в слов'янському міфі. У таких прагненнях автори-романтики часом втрачали міру, і певні місця у їхніх творах зростали до ролі міфу через нагромадження навколо них міфічних значень, якщо вони використовувалися літературою. Міф як засіб передачі виявленої правди має універсальний характер і виконує функцію зразка мислення, який дозволяє пізнавати дійсність. Позитивісти не захоплювалися міфом, а відкидали його. Література користується ним лише з метою інкрустації або використовує його як паралель.

Програмні засади позитивізму в Польщі безпосередньо були пов'язані з відображенням причин поразки Січневого повстання, а також зі спробами окреслення перспектив національного побуту після поразки. Це призвело до звернення до Ягеллонського міфу. Ф. Равіта-Гавронський, як і сотні інших ентузіастів після конспіраційного досвіду, а також участі в повстанні, часто замислювався над сенсом збройних дій. Ставилися питання про шанс успіху, про майбутнє національно-визвольного руху. Сам факт січневої поразки й репресій царського уряду щодо учасників, переконували, що збройна боротьба не змінить на краще польську ситуацію після поділів 1772, 1793 та 1795 років. Це спустошує країну, ламає економіку, підриває добробут

народу. Поразка Січневого повстання була поразкою не лише політичної боротьби «польської ідеї» за визволення з-під московського ярма. Вона стала поразкою ідеалів, якими керувалася польська романтична література. З огляду на тогочасні події, об'єктом зображення у літературі позитивізму ставала проста людина. Письменники робили акцент на різні верстви населення, велику увагу приділяли шанобливому ставленню до національно-визвольної боротьби та подальшого її зображення у літературі. Вони намагалися відмовитись від пафосу та надавали перевагу більш заземленій літературі на тему повсякденного життя.

Наприкінці шістдесятих років XIX ст. відбулося формування програми польських позитивістів, яка щоразу набирала все більшої популярності та спиралася на 4 головні ідеї – «органічна праця», «праця біля основ», асиміляція євреїв та інших національних меншин, емансипація жінок. Такі погляди набували щоразу більше прихильників, як на етнічних, так і колишніх польських землях («східних кресах»).

На початку 1880-х років, а саме на світанку своєї літературної діяльності Ф. Равіті-Гавронському були близькі ідеї варшавського позитивізму попередньої епохи, вплинули на нього також народницькі тенденції, які поширювалися серед «кресової» інтелігенції. Твори першого десятиліття його творчості були відбитком тих поглядів, які були присутні в тогочасній публіцистиці.

З середини 1884 і до кінця 1886 р. були надруковані перші історичні романи Равіті: «На кресах» («Na kresach»), «Пан гетьман Мазепа» («Pan hetman Mazepa»), «Золотобородий Емір» («Złotobrody Emir»), а також на сучасну йому тематику «Шукачі щастя» («Poszukiwacze szczęścia») та ін. У творі «На Красному дворі» («Na Krasnym dworze»), який вийшов друком у 1889 р., автор із симпатією змальовує період правління Болеслава Сміливого. Образ короля представлено як мудрого та розважного правителя, захисника народу від тиску можновладців.

Проте у творах на сучасну йому тематику він обмежив позитивну програму до гасла «органічної праці» і «праці біля основ». Герой роману «Дві дороги» («Dwie drogi»), освічений син українського селянина Павло Бульба є речником національної єдності, яку, на його думку, можна досягти «tylko na wspólnym gruncie prawdziwie ludzkiej oświaty» [163, с.106].

На відміну від романтиків, позитивісти відкидали боротьбу із загарбниками революційним шляхом як неефективну і таку, що приносить більше шкоди, ніж користі. Свої цілі вони хотіли реалізувати в рамках панівного права. Коли 1871 р. Александр Свентоховський на сторінках «Тижневого перегляду» («Przeglądu Tygodniowego») опублікував статтю «Ми і Ви» [206], у якій виклав програму польського позитивізму, це спровокувало суперечку між прихильниками нових течій – «Молодими» – та консерваторами, які підтримували ідеї романтизму, – «Старими».

Консерватори звинувачували позитивістів у відсутності патріотизму й ослабленні національного духу через відмову від збройної боротьби. «Молоді», зокрема, вважали, що повстання у тих умовах не мало шансів на успіх і що спочатку варто зміцнити суспільство завдяки підвищенню рівня життя. У творі «Дві дороги» головний герой говорить: «...sił moralnych i intelektualnych społeczeństwa nie zdobywa się rzekomym bohaterstwem, ale powolną pracą» [163, с. 110].

Такою «повільною працею», згідно з думкою Ф. Равіти-Гавронського, мало би бути заплановане на 1884 р. в Києві, а згодом заборонене через цензуру видання журналу, який би зосереджував та повертав до життя польські літературні сили на кресах та розвивав польську культуру, а також покращував стан колишньої Речі Посполитої загалом. На думку Ф. Равіти-Гавронського, єдиним методом боротьби з загарбниками було зміцнення економіки і всіх суспільних прошарків. Практичний підхід до таких справ породив би законність. Він полягав у визнанні загарбницької влади й підпорядковуванню їй, аби забезпечити економічний розвиток. Він пропонував ввести поняття «індустріалізації» та «урбанізації» як аспектів

цивілізаційного поступу суспільства, а не держави, під керівництвом та опікою так званого «середнього міщанства», тобто найменш залежного від влади класу. Національні інтереси відкладалися на невизначений час, тим часом ідеологи польського позитивізму шукали підтримку в «продуктивній праці» кожної суспільної одиниці задля добра цілого польського суспільства. У романі «З дому неволі» («Z domu niewoli») Ф. Равіта-Гавронський так характеризував цей напрям: «Аби народ міг розвиватися, формуватися, працювати, слідувати в напрямку до цивілізації, це вимагало спокою... Спокій може дати лише згода з Росією. Це був остаточний висновок «Нашого майбутнього» (часопис)» (переклад – Я.Я.) [195, с. 135].

Ідею польсько-руської солідарності, яка б ґрунтувалася на спільному прагненні до свободи, письменник проголосив у романах на українську тематику: «На кресах», «На Красному дворі», «Пан гетьман Мазепа» та «Золотобородий Емір». Його цікавили постулати демократизації суспільства та рівність прав усіх станів. Найважливішими постулатами позитивізму, які переважали у творчості Ф. Равіти-Гавронського, були «органічна праця» та її основний складник – «праця біля основ». Тематичний поділ на основі цих концептів чітко проявляється в романах на сучасну тематику: «Чужа кров» / «Obca krew» («органічна праця») та «З дому неволі» («праця біля основ»).

У творчості письменника поняття «органічна праця» функціонувало в загальному значенні, зародки якого сформувалися ще близько 1848 року в таємних колах, які заперечували повстання. У той час збройна боротьба означала просоціальну орієнтацію, натомість економічна програма залишалася на другому плані. Після поразки повстання позитивісти прийняли гасло «органічної праці», доповнюючи його ліберально-міщанським змістом. Справу боротьби за незалежність відклали на дальший план, але не відмовилися від неї. Центральною проблемою роздумів Францішека Равіти-Гавронського було питання долі Польщі в аспекті наростаючих прагнень різних соціальних прошарків, зокрема селян.

Восени 1901 р. він купив маєток Лозину, який знаходився поблизу Львова. Невелика відстань від міста дозволяла підтримувати зв'язки з львівським культурним життям, певне відокремлення сприяло розвиткові нового напрямку письменницької діяльності автора. Оселення в Лозині збіглося з його відходом від белетристики і практично повній відданості праці історика, яку в дев'яностих роках він поєднував з літературною працею. Писав: «Десятилітнє перебування в Лозині вважається за найбільш плідний та найбільш жвавий період мого життя» (*переклад – Я.Я.*) [171, с. 96]. У цей час, Гавронський-історик опублікував двотомні монографії: у 1902–1903 рр. «1863 рік на Русі» («Rok 1863 na Rusi») та у 1906–1909 рр. «Богдан Хмельницький» («Bohdan Chmielnicki»). Письменник був свідомий необхідності розглядати інтереси всіх суспільних груп у Речі Посполитій. Проте вважав, що це повинно настати на шляху раціональних дій, які приведуть до змін еволюційних, а не революційних.

Згідно з позитивістською концепцією, література повинна була приносити користь, тобто бути знаряддям передачі програми позитивістів. Це спричинило зростання прози як чинника, що формує суспільство, у той час як епічні жанри становлять краще знаряддя для вираження позитивістських ідей, ніж ліричні. «У нашому унікальному положенні, ми не можемо задовольнятись лише письменницькими вміннями автора, він повинен бути оборонцем пригноблених національних, суспільних та політичних прав» (*переклад – Я.Я.*), – писав Ф. Равіта-Гавронський у листі до Елізи Ожешко [171, с. 47].

Позитивісти розпочали нову епоху, метою якої було зацікавлення конкретними речами, вивченням того, що доступне для розуму, сприяє отриманню істинних знань, не обмежуючись критикою, а даючи певні позитивні характери, обставини та ситуації. Із цього приводу Яніна Кульчицька-Солоні писала: «Програма польських позитивістів складалася з багатьох компромісів. Позитивізм шукав шляхи між конспірацією, збройними повстаннями, відмовою від битв, інколи навіть народним

самовбивством, шукав середній шлях між романтичною, ідеалістичною концепцією народу, що існує понад політичними межами позитивістських концепцій суспільства. Позитивізм шукав шлях між бажанням відносної стабільності і до удосконалення життя шляхом реформ і випробувань» [142, с. 174].

Восени 1913 р. Ф. Равіта-Гавронський зі знавця історії знову перекваліфіковується у белетриста. У цей час він пише «Оман Степовий» («Oman Stepowy»), який вийшов друком у 1914 році, а в 1913 р. написаний його найслабший роман «Хіо» («Chio»). Перші повоєнні роки були періодом «живої» письменницької діяльності. У цей час з'являються романи «Король і цариця» («Król i carowa») – 1920 р., «Історія родини Животовських» («Dzieje rodziny Żywotowskich») – 1921–1922 рр., монографія «Українська козаччина в Речі Посполитій» («Kozaczyzna ukrainna w Rzeczpospolitej Polskiej») – 1922 р., та інші праці.

Основний напрямок розвитку літератури в добу позитивізму йшов від трактування літератури як засобу агітації й популяризації визначених та вже готових програмних гасел – до розуміння її своєрідних можливостей й окремих цілей. Уже в 1850-х рр. роман вийшов на перший план доби позитивізму, оскільки на матеріалі роману найкраще можна представити знамена панівного в той час літературного напрямку, а саме реалізму.

У літературі доби позитивізму автори уникали міфічності. Мова позитивістів, які прагнули до якнайбільш правдивого зображення дійсності, замінила метафоричну емоційну мову романтиків. Даніела Подлавська та Івона Плученнік назвали цей стиль «стилізацією на алітературність» (*переклад – Я.Я.*) [155]. Передусім, зображувалося буденне життя, був відсутній міфічний елемент загадковості, проте це не означало заперечення міфу як такого, він отримав дещо іншу форму.

Тогочасні письменники й прихильники реалізму закликали до вичерпного зображення дійсності, виявлення усіх прошарків суспільства та наближення художнього світу до звичайного життя. Письменник мав із

холодною об'єктивністю, без зайвого суб'єктивізму описувати ту чи іншу проблему. Влучно підкреслив Вінценти Квятковський: «Різниця між літературним та науковим стилем полягає у тому, що науковий стиль не може допустити жодного речення, яке б було введено без композиційної потреби» (*переклад – Я.Я.*) [140, с. 28]. Попри все це, позитивісти не відкидали повністю міф, у їхній творчості з'явився так званий Ягеллонський міф, який знову дав полякам надію на визволення після поразки Січневого повстання. Влучно зауважила Марія Брацка: «Міф у часи романтизму ставав метафоричною фігурою метафізичної правди, яка мала виявити первинні, незалежні від історичних змін елементи людського існування. Допомогала цьому світоглядна переорієнтація з раціоналізму на національно-язичницькі й християнські міфології» [11, с. 239]. Поруч із правдоподібністю життя ілюзія реальності була другим постулатом тогочасного реалізму. Для письменників і критиків важливим було не лише правдиве зображення постатей та явищ, але й художнє зображення – багате, інтенсивне і виразне, далеке від фантазій чи пам'яті, які відносяться до об'єктивної реальності.

Ілюзії реальності письменники досягають завдяки деталізації оповіді, уповільненню її темпу і розбудові та повсякденній стилістиці діалогових партій. Також їй служить те, що твір не лише змальовує уявну реальність, але й сам нею є. Проте існує постійна суперечність між реальністю та її ілюзією. Що стосується Ф. Равіти-Гавронського, то домінування історичної тематики у його літературній творчості пов'язувалася з позитивістськими зацікавленнями історією держави, які ототожнювалися з діяльністю «історичних шкіл». У творчості Ф. Равіти-Гавронського можна знайти заклик до наслідування історичної концепції «краківської школи». Погляди письменника, головним чином, співпадають із поглядами представників краківської історичної прози, а саме їхнім пошуком причин занепаду Речі Посполитої. Він розділяв погляди Юзефа Шуйського, який робив акцент на аутогенні чинники деструкції держави, які спричинили домінування можновладства при одночасному моральному послабленні шляхти.

Францішек Равіта-Гавронський погоджувався з оцінкою Міхала Бобжинського, який говорив про початок послаблення Речі Посполитої після смерті Стефана Баторія, коли магнати почали зловживати «золотою вольністю». Юзеф Шуйський узагальнював, що польське суспільство було найбільш морально здоровим в епоху панування династії П'ястів, поступово втрачаючи цноти внаслідок «одностороннього індивідуального розвитку».

Ці погляди підтверджуються романами «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова» («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa») і «На Красному дворі» («Na krasnym dworze»), де він показує події з часу перебування у Києві Болеслава Сміливого та Болеслава Хороброго. У свою чергу, у романах із часів повстання Костюшки – «Рацлавіце» і «Варшава» («Racławice», «Warszawa») – Францішек Равіта-Гавронський вдало акцентує на потребі припинення тиску на нешляхетські верстви, а також показує співучасть селян у політично-військових діях держави. Подібні постулати висував один із головних представників «консервативної школи» Міхал Бобжинський.

Варто також зазначити, що краківських істориків із Ф. Равітою-Гавронським поєднував погляд, що підкреслював потребу щоденної, важкої праці для зміцнення основ національного добробуту. На його погляди вплинули також представники «варшавської школи», зокрема Тадеуш Корзон. Ф. Равіта-Гавронський як і варшавські історики, акцентував роль загарбників у процесі деградації польської держави. У своїй творчості Францішек Равіта-Гавронський популяризував ідеї провідних науково-історичних «шкіл»: краківської, яка визнавала «власну вину поляків», та варшавської, яка вбачала головні причини поділів держави у дії зовнішніх чинників.

Збіг у політичних поглядах Равіти та Корзона можна простежити в апофеозі Тадеуша Костюшки. Творець варшавської школи в науковій монографії «Костюшко. Біографія, взята з документів» («Kościuszko. Biografia z dokumentów wysnuta») прославляє головнокомандувача повстання.

Подібну характеристику генерала містять романи Ф. Равіти-Гавронського «Варшава» та «Рацлавіце». Натомість іншу думку, ніж Тадеуш Корзон, Францішек Равіта-Гавронський виражав стосовно польського просвітництва, зокрема діяльності Станіслава Августа. Думки варшавського історика про розсудливу, далекоглядну політику останнього монарха Польщі не отримали підтримки Ф. Равіти-Гавронського, який висловив дуже критичну думку про короля Понятовського як політика та головнокомандувача держави (наприклад, у романах «Король і цариця» та «Варшава»). Історичні романи Ф. Равіти-Гавронського піднімають питання ролі козаччини або ж гайдамаччини в історії Речі Посполитої, концентруються навколо роздумів над відповідальністю шляхетського стану за занепад Польщі.

Таким чином, позитивісти не могли цілком відійти від міфологічного аспекту зображення історичних подій, тінь романтизму була присутня у творах цієї тематики. Внутрішня боротьба, яка відбувалася у свідомості письменників цього періоду, показує, наскільки важливим було передати історію, послуговуючись художнім вимислом. Поразка Січневого повстання, як і руйнування ідеалів романтиків, спричинилися до розвитку нової програми, яку позитивісти намагалися втілити в життя. Саме тому історія та міф стали невід'ємними елементами прози польських позитивістів, у тому числі Францішека Равіти-Гавронського.

Висновки до розділу 1

Неоціненною залишається взаємодія та взаємозалежність двох національних культур, спільність історичного минулого. Період XIX століття приніс численну кількість дослідників, літературознавців, істориків та науковців, які прагнули позначити культурні межі та літературні кордони їхнього взаємовпливу. Найзнаковішим з таких представників був Іван Франко, який зробив вагомий внесок у популяризацію української літератури у польській культурі, і у поширенні польської літератури на українській землі, робив численні переклади творів польських письменників, аби донести їх до українського читача.

Українець душою, поляк за походженням Францішек Равіта-Гавронський не може слугувати «прикладом взаємозбагачення» сусідніх братніх народів. Однак він вартий уваги своїми підходами так, як виражав інтереси частини польської інтелігенції, шляхти. Його творчість зазнала і буде зазнавати нищівної критики, оскільки саме йому належить створення «негативного стереотипу українця», особливо – козака, гайдамаки. В оцінці польських публіцистів Ф. Равіта-Гавронський був так званим «відомим знавцем» проблематики, що торкалась минулого історії Русі (України) та польсько-українських стосунків.

Роль, яку відіграв Ф. Равіта-Гавронський у літературному житті України та Польщі доволі суперечлива, хоча він знайшов своє місце, як письменник і публіцист. Упродовж всього життя він «досліджував» Україну як частину Польщі, був, як він сам себе називав – «українським поляком», боронив інтереси Польщі, та писав про історію «українського минулого». Колізія полягає в тому, що він намагався зробити крок на шляху до порозуміння двох сусідніх народів, пов'язати їх вузами минулого, зберегти «щось спільне» в культурі та історії, але на заваді було несприйняття української «національної ідеї».

Українсько-польське походження письменника мало неабиякий вплив на формування та становлення його політичних, історичних та художніх

уподобань. З дитинства він захоплювався красою землі, де народився, ріс і мужнів серед її пісень та легенд. У своїх романах він детально описує красу довколишньої природи, яка постає антитезою до трагічних сторінок історії цього краю. У вивченні історії та культури «кресових» земель Равіта-Гавронський вбачав шлях до пошуку спільних підвалин у побудові цілісної та могутньої Речі Посполитої на теренах її колишніх земель, спираючись на об'єднавчу ідею розумною праці задля процвітання єдиної Батьківщини.

Його творчість поєднує риси позитивізму та романтизму, як от схильність до замилювання красою української природи, презентація території ідеальної держави у авторській «візії Речі Посполитої». Відтак, слід зазначити, що «візія» як категорія в романтиків – це поліаспектне поняття, що втілює багатий і складний світ, досягнення якого неможливе лише за допомогою раціональних чинників, як наполягали позитивісти.

Результати першого розділу висвітлено у 3 публікаціях (Яковенко, 2016 [80], 2017 [85], 2019 [81]).

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

2.1. Особливості форми історичного роману другої половини ХІХ століття

У 1864 році – разом з поразкою Січневого повстання приходить поразка старих ідеалів та переконань, що спричинило відмову від романтичних методів боротьби за незалежність і спровокувало молоде покоління шукати інші способи протесту проти загарбників. Як результат такого пошуку почалися великі зміни в культурі, відкидання романтичного іdealізму, романтична метафізика поступається місцем матеріалізму, піднесені ідеї та апофеоз особистості змінюється на наукове планування та службу людству. Позитивізм став епохою соціальної та реалістичної літератури, поезією у цей час займаються поодинокі митці. Це також був час віри в науку та біологічне розуміння соціального розвитку. Водночас, цей період ознаменувався генеруванням у Польщі політичних поділів і творенням суспільства: сформувалися нові соціальні класи: пролетаріат та інтелігенція. Перша – в результаті розвитку промисловості та міст, друга, як наслідок зубожіння шляхти, яка почала утримувати себе, використовуючи власну освіту.

Позитивізм в Польщі – це епоха бурхливого розвитку преси, яка стала важливою зброєю в боротьбі позитивістів. Преса була засобом пропагування їхньої засадничої програми, а також своєрідною ареною обміну поглядами як для соціально-політичних груп, так і для художніх угруповань. Однак, існувало правило, що кожна група мала своє періодичне видання. Позитивісти впродовж усього періоду своєї діяльності вважали пресу за найважливіший засіб поширення своїх поглядів, власне тому, до кінця залишилися вірними своїм публіцистичним формам оповіді у прозі.

У пресі вміщували фейлетони, соціально-політичні статті, програмні праці. Роман в уривках був постійним елементом кожного видання. Окрім того, всі відомі письменники теж були публіцистами. Прус, Сенкевич, Ожешко і Конопницька, як також Равіта-Гавронським дуже часто на сторінках часописів писали на зовсім не художні теми. Одночасно з розквітом журналістики розвивався дуже важливий у той час публіцистичний жанр – фейлетон. Загалом представники цієї епохи друкувались в наступних часописах:

1. Під російським загарбанням (Кур'єри: «Щоденний кур'єр» («*Kurier Codzienny*»), «Варшавський кур'єр» («*Kurier Warszawski*»), «Ранковий кур'єр» («*Kurier Poranny*»); консервативні часописи: «Варшавська бібліотека» («*Biblioteka Warszawska*»), «Ілюстрований тижневик» («*Tygodnik Ilustrowany*»); часописи молодих: «Атенеум» («*Ateneum*»), «Нива» («*Niwa*»), «Тижневий перегляд» («*Przegląd Tygodniowy*»)).
2. Під австрійським загарбанням: («Час» («*Czas*»), «Львівська газета» («*Gazeta Lwowska*»), «Львівський перегляд» («*Przegląd Lwowski*»), «Польський перегляд» («*Przegląd Polski*»)).
3. Під пруським загарбанням («Великопольський тижневик» («*Tygodnik Wielkopolski*»)).

Центром епохи позитивізму була Варшава, тому варто говорити про Варшавський позитивізм: тут творять найважливіші теоретики епохи, розвивається культурне життя, саме місто є героєм прози тих часів. Тут з'являються найважливіші тодішні часописи. Саме у Варшаві пишуть свої твори найкращі письменники та публіцисти епохи: Ожешко, Конопницька, Прус, Сенкевич, Свєнтоховський. Другим містом-осередком позитивізму є Краків. У ньому згрупувалися консерватисти Юзеф Шуйський, Станіслав Тарновський і Станіслав Козьмян – ліберальні консерватисти, які проголошували супротив романтизму та ідеї повстання.

У 1866 році Еліза Ожешко розпочала літературну дискусію щодо жанру роману в праці «Кілька уваг над романом» («Kilka uwag nad powieścią»), де авторка писала про перевагу тенденційного роману над іншими різновидами цього жанру. Це було реакцією на роман Юзефа-Ігнація Крашевського «Два світи» («Dwa światy»), який вийшов друком на сторінках «Літературного щоденника» («Dziennika Literackiego»). Тут автор вперше негативно зобразив польську аристократію, що дало поштовх для письменників викласти свої думки з цього приводу. Суть дискусії полягала у запереченні тенденційності літератури. Вони прагнули знайти нові підходи до літератури та розвивати соціальну проблематику. Критика дійшла і до жанрів, в рамках яких вимагалось розвивати прозу. Підтримував думку про розвиток тенденційної літератури і Пйотр Хмельовський, який вважав, що твори повинні порушувати національні, суспільні та економічні проблеми.

Польська проза другої половини XIX століття пройшла три фази розвитку. Перший (60-70-ті рр. XIX ст.) торкався двох основних проблем: оцінка повстання 1863 року, здебільшого критична, а також – ідеалізація патріотичного руху та ватажків повстання. Письменники мали вказати причини поразки і ті негативні моменти, які мали місце у підготовці повстання.

У цей час Юзеф-Ігнацій Крашевський написав романи «Єврей» («Żyd»), де зобразив життя євреїв, та «Дитя старого міста» («Dziecię starego miasta»), в якому дія відбувається у 1861 році напередодні Січневого повстання та описує політично заангажованого героя, який приймає участь у політичних маніфестаціях. Теодор Томаш Єж у романі «Григір Сердечний» («Hryhor Serdeczny») змалював головного героя, який був учасником селянського повстання проти польської шляхти. Тут переважає українська тематика національно-визвольного руху, цікавим є те, що симпатії автора на стороні селянина. Письменник виправдовує селянську боротьбу і підтримує повстанців. Ще один представник цього періоду Ян Лям, критично оцінив повстання у творі «Королевич в Галичині» («Koroniarz w Galicji»).

Прикладом сатиричної прози є твір Елізи Ожешко «Щоденник Вацлави» («Pamiętnik Wacławy») та повість Ігнація Крашевського «Пан з панів» («Pan z panów»), де автори вдаються до сатиричного зображення можновладної шляхти, а також звучить сатира спрямована проти королівського двору.

Другий етап (сер. 70 – кін. 80-х рр. XIX ст.) розвитку прози позначився наявністю повчального змісту і визначенням нової ролі літератури у житті суспільства. Проза цього періоду була ближчою до основних рис позитивізму. Головний герой – буржуа, який всього у житті досягає завдяки освіті, але він випередив свій час. Суспільство не готове його прийняти, тому у фіналі твору він зазвичай або гине, або потрапляє у нез'ясовані обставини. Так сталось у «Ляльці» («Lalka») Болеслава Пруса, невідомою залишається доля головного героя.

Третій етап (90-ті рр. XIX ст.) позначений ідеологічною суспільною кризою. Саме в цей період з'являється низка творів, які критики називають утопічними. Це твори, у яких письменники звертаються до історичного минулого Польщі, і там намагаються знайти шляхи подолання ідеологічної шляхетської кризи. Цю утопічну прозу характеризує поєднання реалізму з романтизмом. Найкращими прикладами є твори Генрика Сенкевича та Болеслава Пруса. Особливу роль у цей період відіграла гавенда, вона передала єдність романтизму і реалізму у художньому творі. Крашевський говорив про гавенду як про «шлюб дійсності з ідеалами». Звідси виникає, що представники зрілого та пізнього позитивізму творили на пограниччі двох епох.

Позитивісти пропагували ідею праці замість нерівної боротьби; ідеал науки, просвітлення суспільства, проголошували «органічну працю» і «працю біля основ»; практичність замість ідеалу «відповідність сил намірам»; працю на польській землі замість збройної боротьби; утилітаризм літератури і мистецтва, рівноправ'я національних меншин; емансипація жінок. Їхніми ключовими гаслами було: 1) нехай ідея праці на польській

землі в ім'я польської економіки, а також інвестиція в добробут суспільства замінить визвольні революції; 2) потрібно інвестувати в розвиток науки, освіти та культури країни в часи існуючої політичної ситуації; 3) потрібно потурбуватись про освіту нижчих суспільних прошарків; 4) жінки повинні мати можливість здобувати освіту, а також мати право працювати на рівні з чоловіками; 5) щастя одиниці та цілого народу можна досягти через цілеспрямований, гармонійний розвиток всіх станів та суспільних груп; 6) рівноправ'я національних меншин.

Герберт Спенсер, англійський філософ і соціолог вікторіанської епохи британського індустріалізму, порівняв життя суспільства з екзистенцією біологічного організму. Стверджував, що організм здоровий, коли всі його частини добре функціонують. Подібно із суспільством: аби воно могло розвиватися, необхідною є співпраця усіх прошарків. Кожна соціальна група – це частина організму, і вона відіграє важливу роль, а, отже, повинна якнайкраще функціонувати. Тому, органічна праця – це праця над кожним соціальним прошарком в ім'я добробуту цілого організму. Б. Прус у «Ляльці» показує біду та занепад убогих соціальних прошарків, зіпсування аристократії, її герметичність. Стверджує, що варто працювати над обома соціальними прошарками; Е. Ожешко у романі «Над Німаном» «хворим» верствам населення протиставляє «здорові», яких характеризує праця, зорганізованість, любов до землі та чуйність. Послідовником органічної праці тут виступає Вітольд Корчиньскі – персонаж письменниці; Равіта-Гавронський у романі «На кресах» показує морально неготове суспільство, де поміж інших з'являється Гордій Грива, який розуміє сенс «розумної боротьби», проте решта представників козацько-гайдамацької общини не готові прийняти нові способи та ідеали.

У склад суспільства – організму – входять також найменш освічені верстви, найбільш бідні. Але, для того щоб гасло органічної праці могло бути реалізоване, потрібно аби соціальні прошарки суспільства, які краще освічені, зайнялися просвітленням селян і робітників, з метою усвідомлення

ними національної та громадянської свідомості. Цим є праця біля основ, у співпраці та освіченні між шарами суспільства. У вище згаданих творах натикаємось на приклад праці біля основ, наприклад, допомагаючи бідним – Висоцькі, Магдаленці – Вокульські у «Ляльці» Пруса. Г. Сенкевич прагне праці над освітою села в «Ескізах вугіллям» («Szkice węglem») – показуючи, до якої трагедії може призвести темнота і маніпуляція селянами. У Гавронського герой роману «Харцизи» Максим Залізник через власну неписьменність потрапляє в пастку православних священослужителів, які використавши його неосвіченість обманом спонукають до кривавих злочинів.

Заклик до емансипації має певний зв'язок з загальносвітовою боротьбою жінок за отримання більших прав, але в Польщі воно, передусім, пов'язувалось зі специфічною ситуацією жінок після поразки Січневого повстання. Коли чоловіки були вбиті під час повстання, або заслання на Сибір, майно конфісковане, а жінки залишились без засобів до існування, а також без освіти, вмінь, які б дозволили їм піти працювати і себе утримувати. Окрім того, постулати за рівність прав жінок і чоловіків, означали б право на освіту, отримання знання, вміння, завдяки яким вони могли б заробляти, а як наслідок – працевлаштування на гідних посадах, з відповідною заробітною платою, яка б дозволила утримувати родину. Цей постулат повинен був забезпечити жінці гідне місце у суспільстві. Проблема порушується у творах «Над Німаном», «Лялька», «Емансипатки», де єдиним порятунком є вигідне одруження.

У зв'язку із складною політичною та соціальною ситуацією у Королівстві та на Кресах після поразки повстання, почала з'являтися низка вимог, пов'язана з легалізацією літератури, відмовою від ідей месіанства, критикою шляхти та ідеєю солідарності тощо. Формуються нові історіософські концепції, про одну з таких пізніше пишуть польські дослідниці М. Яніон та М. Жмігородська: «Історична свідомість становила одну з фундаментальних рис стилю мислення XIX століття. Значною мірою, це явище було результатом істотного інтелектуального перелому, який до

європейської культури вніс у XVIII столітті вже формуючий, в той час, історизм» (*переклад – Я.Я.*) [117, с. 15]

Еклектичний стиль романів Гавронського найближчий до типу, який сформував Генрик Сенкевич. У подібний до Сенкевича спосіб він визначає зв'язок між фактографією та літературним вимислом у творі. Вигадані постаті беруть активну участь у розвитку історичного сюжету й нерідко в істотний спосіб впливають на його перебіг. Однак Францішек Равіта-Гавронський без порівняння меншою мірою використовує фабульні колізії, які динамізують події (поєдинки, погоні та ін.).

Дмитро Наливайко розмірковуючи про драматизацію структури роману XIX століття апелює до творчості Вальтера Скотта, Бальзака, Стендаля, Дікенса, Достоевського, вказує на порушення канонічних ознак жанру роману та його інтенсивне засвоєння рис притаманних драматичному виду мистецтва. Науковець вважає, що саме у першій половині XIX століття ці процеси найбільш очевидні. «На цьому етапі епізоди і персонажі романів на кшталт розробленої драматичної структури цілком виразно тяжіють до однієї значної події, тією чи іншою мірою підпорядковуються їй як організуючому центру. А це вже не що інше, як відхід від «хронікального» роману з домінуючим композиційним принципом додавання до «роману події» з чітко визначеним композиційним центром, елементами драматичної композиції» [45, с. 8]. Дослідник наголошує, що аналогічний синкретизм роману та драми простежується в історичних романах Вальтера Скотта, вплив якого на становлення цього жанру був одним із визначальних. Подібну структуру роману можемо відстежити у історичному романі Равіта-Гавронського «На Красному дворі». Сюжет структуровано навколо головної ідеї приєднання України-Русі до складу Речі Посполитої. Спершу автор вводить сюжетну лінію про князя Ізяслава, який уникає боротьби за власні землі. Натомість проводить час у бенкетах та розвагах, коли його піддані страждають від набігів половців. Інша сюжетна лінія розгортається навколо постаті польського короля Болеслава, який приходить на допомогу руському

правителю, завойовує прихильність простого люду та веде об'єднавчу політику, фактично втілюючи авторську візію цілісної Речі Посполитої.

Наскрізною є також любовна лінія Людомири та польського короля Болеслава на тлі віщих снів, видінь і трагічної долі. Письменник також вводить ще одну сюжетну лінію – нерозділеного кохання Вишатича до Людомири, що повинно стати спонукою до збройного протистояння між поляками та українцями в помсту за вкрадене серце Людомири польським королем. Така структура сюжету має виразні риси не лише драматичного жанру, але вказує на типологічну схожість з життєвою історією Богдана Хмельницького, з плундруванням його родинного гнізда поляком, що на думку багатьох дослідників спричинилося до розгортання повномасштабних військових дій.

У цьому контексті варто також вказати на особливість історичних романів Равіти-Гавронського. Оскільки постійним елементом його романів є простір – простір його уявної Речі Посполитої, в якому він локалізує події, а змінним є час події. Події в його романах відбуваються в період середньовіччя, в часи польсько-козацьких воєн, а також у ХІХ ст. Для письменника головним є простір у межах якого розгортається авторська візія Речі Посполитої.

Пропорції між правдоподібністю історії та творчим вимислом неоднакові у різних творах автора. Наприклад, у творі «Король і цариця» єдиним історичним фактом була зустріч Станіслава Понятовського з Катериною ІІ в Каневі в 1787 році, решта зображених подій є белетристичною вигадкою. В інший спосіб представлено події у творах «Рацлавіце», «Варшава», де домінують історичні події та постаті (Костюшко, Гловацький, Кілінський, Гельстром, Станіслав Август, Мадалінський та ін.). Автор зізнався у певній літературній містифікації, яка мала нагальну політичну мету: пробудження у середовищі польської інтелігенції прагнень до визволення.

Історичні романи Ф. Равіти-Гавронського є плетивом кількох різновидів роману: Вальтера Скотта, Генрика Сенкевича, а також інших авторів тогочасної романістики XIX ст. та різних стилів (часом публіцистичного). Насичення літератури позитивістської доби ідеологічним змістом було особливо помітним. Головна увага приділялась суб'єктивності. Однак важко було поєднати суб'єктивність та реалізм. Зміст роману ставав більш складним і багатозначним, так, що складно було його підвести до програмної теми. Ці явища у свідомості письменників і критиків викликали зміну акцентів з дидактичного апріоризму на емпіризм, говорячи мовою тогочасної теорії – з «суб'єктивності» на «дослідницький метод» і «предметність», тобто конструкцію літературної фікції з результатів старанного та, можливо, об'єктивного дослідження.

У другій половині XIX століття у романістиці відстежується тенденція до «деміургізму», що ґрунтується на світоглядних концептах письменників, водночас вписуючись у стилістику реалізму. У такий спосіб створений художній світ презентується як об'єктивна даність, що здатна до самовідтворення та структурування дискурсу означених візій. В історичних романах Равіти-Гавронського також присутні ознаки деміургіки. Він творить особливий світ кресів, що вражає своєю природністю, гармонійністю, гуманізмом і цивілізованістю. Автор-оповідач домінує у всіх текстах романів Гавронського, проте надмірність детальних описів природи та краю (кресів) є причиною затягнутості композиції та зниження динаміки оповіді. Погоджуємося з міркуваннями Д. Наливайка, що «деміургічні тенденції у реалістичній прозі XIX століття немислимі без превалювання в її структурі епічного начала, атрибутивна функція якого – розповідати про об'єктивне суще, змальовувати світ у його об'єктивному бутті» [45, с. 15]. Проте в історичних романах Гавронського презентовано єдину точку зору – автора, що вказує на його заангажованість та упередженість міркувань з багатьох питань, зокрема ролі та значення українського козацтва в історії польсько-українських взаємин.

2.2. Проблематика історичних романів письменника

Розвиток національних рухів етносів, які населяли колишню Річ Посполиту вразив поляків. Будь-які їхні політичні вимоги чи державницькі прагнення сприймалися як «спровокована агресія», «бунт», «замах на польськість». У результаті, польська сторона була здивована, що представники інших національностей не прагнуть асимілюватись. Тому, у таких національних рухах українців вони вбачали «чужу інтригу», частіше московську чи віденську, подекуди прусську.

Негативний стереотип українця починає виразно формуватися у польській літературі від Генрика Сенкевича і його твору «Вогнем і мечем», де показана епічна картина польсько-української боротьби в середині XVII століття. Хоча не можна однозначно назвати цей твір антиукраїнським чи антикозацьким. У сучасній українській історичній думці описані події отримали назву – «становлення Української держави», «національно-визвольна війна», «народна революція», «доба козацько-гетьманської держави».

Представники «української школи» зображували польського козака, слугу, вірного ідеалам Речі Посполитої, тут же романтичний образ – свободолюбива людина, син степу, мандрівник, не прив'язаний до благ цивілізації, нещасливий у коханні. Натомість, поодинокі продовжувачі цієї літературної формації, як от Францішек Равіта-Гавронський зображували козаків як героїв та визволителів з-під «лядського» та «жидівського» гніту. Не викликає сумнівів, що загальний образ козацтва (бунтівників «гайдамаків») Г. Сенкевича є значно перебільшеним і перегукується з думками крайніх сіоністів. У підсумку, не варто дивуватись, що український національний рух створився не лише в опозиції до польських національно-визвольних устремлінь, але й постав як течія, що підкреслювала свою національну гордість у протиставленні до так званого «пансько-магнатського», «польсько-шляхетського» руху.

Національні державницькі прагнення українців, білорусів та литовців призвели до того, що для багатьох їхніх політичних діячів протягом ХІХ століття польський національний рух і пам'ять про велич Речі Посполитої сприймалась як більша загроза, ніж одвічна агресія з боку Російської імперії. Багатонаціональна деспотична імперія Романових здавалась меншою загрозою, ніж небезпека полонізації. Крім того, Московія була не такою аристократичною, освіченою та підкуповувала своїм православ'ям і «бажанням» допомагати «братам-слов'янам».

Національний український рух, як і білоруський, литовський, формувався на основі власної народної культури. Його провідним елементом була нова інтелігенція, що походила з різночинців та полонізованої шляхти. Інтелігенція створювала окрему візію національного майбутнього для кожного з народів, де провідну роль відіграло переконання у власній національній демократичній традиції. До поділів Речі Посполитої, нічого дивного не було в тому, що шляхтич міг вважати себе водночас русином, литвином й поляком. Уже протягом ХІХ століття така позиція ставала дедалі важчою для сприйняття. Натомість, «ідея конфлікту» між народами (модерними націями) стає чим-раз популярнішою, а переконання, що конфлікт (революція) є природним станом і в певному сенсі бажаним виходить на перший план. Ключову роль у державницьких устремліннях відіграла «Весна народів». 1848 рік пронісся буревієм над престоломи і народами Європи, став роком політичного пробудження українського народу. Враховуючи настрої народних мас, уряд монархії Габсбургів змушений був остаточно ліквідувати панщину.

У 1848 році, полякам під пруським пануванням вдалося організувати, як політичний рух, так і добровольчі збройні підрозділи, учасниками яких були представники всіх суспільних верств, у тому числі й селянства. На початку травня цього ж року представники демократичних кіл українства, зокрема світської інтелігенції та греко-католицького духовництва утворили у Львові Головну руську раду. Як постійно діючий орган, вона мала

представляти українське населення Східної Галичини перед центральним урядом у Відні. Головна руська рада, виступаючи за проведення демократичних реформ, прагнула забезпечити вільний національний розвиток українського населення краю. У програмній декларації цієї ради говорилося, що галицькі українці належать до великого українського народу, який тоді налічував 15 мільйонів, згадувалося про їхню колишню самостійність та про часи занепаду. У документі містився заклик до пробудження, адресований українському народові, до забезпечення йому кращої долі в рамках австрійської конституції. Діяльність Головної руської ради зустріла неприхильне ставлення з боку польської Головної ради, яка домогалася, щоб українці виступали разом з поляками. Вона опиралася на ополячену українську шляхту, яка утворила окремих комітет і подавала супліки на ім'я австрійського цісаря, не бажаючи ні в чому відокремлюватися від поляків.

На протидію Головній руській раді ці елементи організували «Руський собор», першій газеті українською мовою «Зоря галицька» протиставили видання «Дневник Руський». Саме до цієї течії найбільше тяжив своїми переконаннями в майбутньому Францішек Равіта-Гавронський. Коли поляки у 1848 році почали організовувати свою національну гвардію, то й українці приступили до творення батальйонів «русських стрільців».

Як результат, починаючи з 1848 року найважливішим елементом політичного, а відтак і культурного життя на Східній Галичині стало польсько-українське суперництво. Важливим чинником загострення стосунків і посилення міжетнічної дистанції було поєднання націоналістичної ідеології з відповідними віросповіданнями. Ще на початку XIX століття мало хто б визнав римо-католицизм ознакою польськості. Проте з поширенням націоналізму як ідеології в кінці XIX століття римо-католицизм стає синонімом польськості на противагу галицьким русинам (українцям) за віросповіданням греко-католикам. Такий дуалізм збільшував вагу міжнаціонального конфлікту, у свою чергу надаючи йому релігійного

характеру та емоційної напруги, що значно підсилювала література та культура в цілому.

Просвітництво в другій половині XVIII ст., як і позитивізм у другій половині XIX ст. були раціоналістичними течіями, а тому не бачили причин, чому поляком не міг бути хтось іншої віри, ніж католицька, або ж, взагалі без віри. Цікавим залишається той факт, що й епоха романтизму, яка була далека від раціоналістичних ідеалів просвітництва, не бачила сенсу поєднувати католицизм з польськістю. Січневе повстання у значній мірі сприяло тому, аби поступово розвивалося протягом XIX століття переконання про особливу близькість між Польщею і католицизмом. Однак, на політичний чинник цей стереотип перетворився лише на зламі XIX–XX століть, коли масові політичні товариства та новоутворені політичні партії почали до нього звертатися.

Початок XX століття ознаменувався переходом в нову фазу, зокрема, що стосується національних питань у Центрально-Східній Європі. Тепер, якщо в якійсь околиці більшість населення розмовляла польською, українською чи литовською мовою, – це набирало характеру першорядного політичного значення. Про братерство «вільних народів» романтикам було легко говорити, коли національний рух охоплював лише вузьке коло освічених еліт. Натомість, через півстоліття після 1848 року, настрої стали більш радикальними, політики почали апелювати до захоплень і упереджень, заявляли, що конфлікт (революція) є природним та необхідним явищем. Чи не вперше основним аргументом у політичних суперечках стала національна та релігійна приналежність населення певної території, чому сприяла демократизація суспільного й політичного життя. Для земель колишньої Речі Посполитої ця зміна мала суттєве значення, оскільки втрачав своє значення попередній історичний міф про «східні креси», який поляки охоче експлуатували та популяризували. Щоразу більше поширювалося переконання, що кожна територія (історична земля, край) може мати лише одного господаря, а всі інші народи, у кращому випадку, отримували б статус

національних меншин. У XIX ст. й на початку XX ст. національна ідея почала виконувати важливу роль. Разом з тим, центральну функцію у XIX столітті у політичному і культурному житті починає відігравати національна та релігійна ідентичності, які прийшли на зміну становій спадковій приналежності. Національна ідея в творах літератури звертається до питання «свій-чужий». З новим завзяттям скеровується проти станових поділів у власних суспільствах, старається розширити горизонти селянського населення поза його власне село, пояснити міській інтелігенції та поміщицтву (дідичам) значення «народу» для національної справи у державницькому поступі та масовій культурі.

Актуальним напрямком в історіографічному процесі залишається тема Люблінської унії 1569 року, яка відіграла значну роль у створенні національного міфу польського та українського народів під час формування новітньої суспільно-політичної ідеології. [6, с. 65]. Для польських діячів XIX століття, унія повинна була стати тим чинником, який переконав би некатолицьке населення, зокрема русинів, позитивно сприйняти ідею відродження «Історичної Польщі» в кордонах 1772 року (до першого поділу). Цей своєрідний Люблінський міф за своїм значенням та впливом на український народ можна прирівняти до Ягеллонського міфу, з огляду на основну мету – відновлення старих кордонів Речі Посполитої. Тут же варто пригадати так званий Переяславський міф (Переяславську раду 1654 року), поширюваний апологетами як царської Росії, так і радянської влади та «русского мира». Що стосується Люблінського міфу, то для українців він був аналогом Переяславського міфу, лише з іншої сторони – Сходу. В основі обох була думка про неможливість ідеї української незалежності, тобто повна відмова у її самостійності. З точки зору історії, ці два міфи стали для України – як самостійної та незалежної держави – деструктивними, оскільки відмовляли їй у національному визволенні та майбутньому визнанні на міжнародній арені.

В історичній ретроспективі програмні гасла Люблінської унії формувались на засадах всебічної «допомоги» та «захисту». Ідея була сформована таким чином, що руська шляхта (нащадки боярських родів) нібито сама прагнула злиття з «державою-оборонцем», а окатоличення православного населення розглядалось як шлях до цивілізаційного поступу. При цьому робилося посилення на генетичний зв'язок українського народу з польськими П'ястами [20, с. 54]. Одночасно на політичну арену виходить «козацький міф», який проголошував ідею оборони національних прав українців представниками козацької спільноти у XVII–XVIII ст. [20, с. 56-58].

Як польські, так і українські історики аналізували та подавали своє бачення Люблінської унії. Український історик Михайло Грушевський говорив про Люблінську унію як перемогу польської «національної ідеї» на українських землях, про початок служіння інтересам польської держави та денаціоналізацію української еліти. [24] Унія, на думку М. Грушевського, була підпорядкована тогочасним завданням польської держави, зокрема її відновленню, однак коштом українських територій та людських ресурсів. Найвидатніший український історик розглядав Люблінську унію як передвісника Хмельниччини та тривалої боротьби польської держави з козацтвом. В'ячеслав Липинський підтримав Михайла Грушевського, водночас розвинув ідею про деградацію української еліти. Він говорить про завершення процесу денаціоналізації та появу нової козацької еліти у XVI–XVIII столітті. В. Липинський увів в науку поняття «українська шляхта». У своїй праці з 1908-1909 рр., присвяченій шляхті на Україні, автор пише: «Найголовнішим і найважливішим за результатами актом Люблінської унії було приєднання «включення» (отже, власне, не «унія») українських земель, Великого Князівства Литовського... Люблінська унія, приєднуючи до Польщі українські землі, відкрила шляхи, і, в нові віддавна жадані землі кинулися польські колоністи й культуртрегери, приносячи з собою польську мову, польські звичаї, словом, польську культуру» [39, с. 145].

У наукових працях В'ячеслав Липинський доводив, що українська шляхта позбувалася своєї національності поволі полонізуючись. Ця зміна національної приналежності з часом лише поглиблювалась, утворюючи гігантську прірву між шляхтою та нешляхетським населенням. Для дослідника важливим було показати, що від Люблінської унії постраждала також шляхта, а не лише народні маси. Він довів, що інтереси простої шляхти та магнатів сильно різнилися, а на початку Хмельниччини українська шляхта стала державотворчим елементом Козацької держави. Формування козацької старшини відбувалось за рахунок вербування до неї шляхетського елементу, якому були близькі цілі Козацької держави, а не польського шляхетського стану і короля Речі Посполитої.

Для домінуючої частини представників польської історіографії, Люблінська унія сприймалась як явище виключно позитивне, яке нібито принесло користь для всіх. Проте наслідки унії та подальші історичні події відбувалися в силу інших політичних процесів, несприятливих для Польщі. Річ Посполита розпалася – зникла з політичної карти Європи, а спроби повстань, зокрема 1863 року, закінчилися невдало.

Необхідно згадати, що наступною спробою до «поєднання земель» стала Гадяцька унія, яка була укладена 16 вересня 1658 року між Річчю Посполитою та Гетьманщиною під містом Гадяч. Вона передбачала входження останньої до складу Речі Посполитої під назвою Великого Князівства Руського як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі та Великого Князівства Литовського. Ф. Равіта-Гавронський позитивно сприйняв цей політичний акт. На доказ цього маємо працю «Посольство Беніовського. Від Смерті Б. Хмельницького до гадяцької унії» («Poselstwo Beniowskiego. Od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej») [183], написаній у Львові 1907 р. Ця унія була розпачливою спробою компромісу. Можливість створення польсько-українсько-литовської держави, хоча і була добре продуманою, проте все обернулося «з точністю до навпаки». Ф. Равіта-Гавронський звинувачує у цьому виключно козаків:

«Старшина, полковники, ціла чернь селянська виступала проти унії та змін. Вони були незадоволені, хоча про причини не говорилось, були вони надто очевидними: від Речі Посполитої нічого не отримували і не могли на багато очікувати, тоді як Москва щедро їх обдарувала маєтками, рублями та шубами» (*переклад – Я.Я.*) [183, с. 80-81].

Маріан Здзеховські з цього приводу писав: «Вже в самій думці польсько-української унії простежується, на мою думку, ілюзія, оскільки ілюзією, і ні чим іншим, є досі віра в існування окремої української національності. Такої національності не має і до сьогодні, існує лише український чи українофільський рух, який має вигляд національного руху. Його основною рисою є заперечення, зокрема заперечення колонізації, проте в своїй суті заперечення не є творчою силою і не формує народу». (*переклад – Я.Я.*) [221]. Історичні події довели абсурдність цього твердження.

У листі до В. Липинського Ф. Равіта-Гавронський виклав власне бачення польсько-українських взаємин, яке мало би ґрунтуватися на «свободі» та «співпраці» обох народів у дусі гадяцької унії: «Не визнавати релігію рисою національності; залишити право на самостійний вибір польської або руської національності. Нехай це вирішують культурні вподобання, природні схильності та кровні зв'язки; свобода переходу землеволодіння від однієї національності до іншої; свобода розмовляти скрізь польською і українською мовами; рівність створення у кожній гміні сільської школи, з мовою викладання відповідно до бажання мешканців цієї гміни, з обов'язком утримувати таку школу власними коштами, водночас при стабільній підтримці з боку уряду; з метою мирного співіснування і праці, обидва народи, тобто польський і руський повинні створити незалежну від уряду інституцію, громадянську, до складу якої увійдуть представники обох народів, які б пильнували вибори до Сейму. Український університет перенести до Галича як столиці старого князівства». (*переклад – Я.Я.*) [126, с. 458].

Згодом ці міркування Гавронський намагатиметься вдягнути в художню форму та представити як доконаний факт. Так у романі «На Красному дворі» автор оповідає про соціально-політичні баталії, що розгорнулися навколо Київського князівського престолу. Рятувати містян та сам столярний град від самодурства руського князя Ізяслава приїздить польський король Болеслав Сміливий, державницький розум і честь якого допомагають встановити мир і процвітання на цих землях. Письменник уміло вводить ідеологічну лінію польського правителя, в особі якого б поєдналися права на володіння та законне спадкування Київського престолу та Корони Польської (а відтак і Речі Посполитої). Автор детально описує красу та велич Києва, його архітектури й самих жителів і висловлює щире жаль із приводу безталанного керівництва руського князя. Подібно виглядає ситуація у романі «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова», де Гавронський представляє таку ж соціальну проблему. «W tych potomkach Ruryka zostało coś z ducha rozbójników morskich – chciwość cudzego mienia i odwaga» [179, с. 10]. Через внутрішні міжусобиці київських князів польський король Болеслав Хоробрий має можливість втілити в життя давно омріяний план та захопити Київ, а отже, об'єднати всі землі «від моря до моря». Ця одвічна ідея створення «ідеальної держави» звучить наскрізно у всіх творах Францішека Равіти-Гавронського. В уста Болелава Хороброго автор вклав власну думку з цього приводу: «Myślę o Polsce... Ciężka była walka o nią – bardzo ciężka. Zanim granice je mieczem nakreśliłem, ona już żyła w duszy mojej... Objąłem ją wzrokiem moim całą, wielką, i począłem na tej szerokiej podstawie budować państwo...» [179, с. 11].

Михайло Грушевський закидав авторові необізнаність з найновішою науковою літературою, що призвело до численних фактографічних помилок у працях про ранньосередньовічну Русь. Загалом, це викликало у фахового українського історика враження недбалої та претензійної, дилетантської – такої, що не робить честі ані авторові, ані всій польській історіографії. На

суттєві недоліки Ф. Равіти-Гавронського вказував також В. Липинський, оцінки якого перегукувались з зауваженнями Т. Корзона.

До «дослідження» про гайдамацькі рухи («Історія гайдамацьких рухів» («Historia ruchów hajdamackich»)) досить критично віднісся В. Антонович. С. Томашівський написав на цю книгу розлогу рецензію, у якій вказував на однобічність оцінок, брак знань з соціології та історії культури, а також застосування «туранської концепції» як казки, що пахне дуже давніми часами, аби з нею можна було полемізувати. Суть цієї концепції полягає у тому, що великоруси («москалі») мають не європейське походження, опрацьована польським вченим Францішеком Духінським. З огляду на це, проблематично твердити про науковість, історизм та об'єктивність у «історичних працях» Ф. Равіти-Гавронського. Це тенденційні ідеологічні публікації розраховані на студентську молодь та любителів «рицарської романтики» з явно вираженими антиукраїнськими настроями, побудовані на перекрученні фактів та історичних процесів.

Вже у самій назві роману, як-от: «Від Познані до Києва, скрізь Польща однакова», письменник уміщує моралізаторську сентенцію, що декларує сам зміст, проблематику і сюжет оповіді. Єдиним твором, де автор намагається бодай позірно дотримуватись історичної правди в конструюванні образу головного героя – гетьмана Івана Мазепи – є однойменний роман. Проте, навіть тут письменник означає становість («Пан Гетьман Мазепа»), наголошує на його пропольській орієнтації. Це поодинокий випадок у творчості Францішека Равіти-Гавронського, коли образ українського гетьмана наділено позитивними рисами. В переважній більшості романів українцям відведено роль невдячних і немудрих жителів Речі Посполитої, котрі не здатні досягнути всіх ласк і щедрот польської шляхти. Так навіть у доньки гетьманської старшини – Мотрі Кочубеївни – українські козаки викликають лише відразу та огиду через їхню поведінку та неосвіченість: «Te bezcelowe polowania na ludzi, jak na wilków, wzajemne mordowanie się przez zemstę za krzywdy niedoznane, wiecznie z nogą w strzemieniu, z szablą w rękę,

nieokreślone pragnienie zapachu krwi świeżej, który nęcił do siebie i odurzał – wszystko to nie mogło znaleźć usprawiedliwienia w jej oczach, a okazywało tylko w całej nagości, dzikość duszy tego, z którym się połączyć miała» [180, с. 73].

Цікавих метаморфоз у творчості Францішека Равіти-Гавронського зазнає головний медіатор його візії Речі Посполитої – образ Валігурського/Вернигори. Він зазнає низки перероджень як в описі зовнішності (від діда та старця до чоловіка в розквіті сил) так і роду занять (кобзаря, знахаря та провидця). Незмінною залишається лише його місія – проголошувати ідеї спільного щасливого майбутнього для союзу Польщі та України на шляху до побудови єдиної могутньої держави, здатної протистояти царській Росії.

Отже, магістральною проблематикою історичних романів Францішека Равіти-Гавронського є виідеалізована візія могутньої та сильної Речі Посполитої від моря до моря, що сягає своїх прадавніх кордонів, а саме до першого поділу, єднає в державотворницькій місії всіх мешканців кресів і демонструє переваги ідей позитивізму в системі управління країною. Його ідеали та переконання зіштовхуються з історизмом того часу, подекуди переплітаючись та створюючи ідеальний образ вітчизни.

2.3. Міфологізація історії в прозі (на прикладі роману «Пан Гетьман Мазепа»)

Польська історіографія XIX століття досить часто зверталась у своїх дослідженнях до явища козаччини, зокрема її головних постатей, таких як Іван Мазепа, Богдан Хмельницький та менш відомих: Пилип Орлик, Сава Чалий і т.д. У свою чергу це питання також цікавило як істориків, так і письменників кресів. Не став винятком і Францішек Равіта-Гавронський, а радше автором і головним натхненником у формуванні негативного стереотипу козака в Польщі. Його вважають одним із знавців у питаннях історії виникнення козаччини, причин і наслідків збройних повстань, а також її послідовника гайдамаччини.

Його спадщина налічує чималу кількість як історичних, публіцистичних праць, так і художніх історичних романів, де автор виклав власне бачення цього явища. Одним з головних зацікавлень письменників ХІХ століття були часи правління Богдана Хмельницького, а разом з тим і постать самого гетьмана. Проте не вдалось Гавронському підготувати історичний роман, повністю присвячений цьому видатному діячу, натомість з'явилась чимала кількість наукових розвідок, зокрема: «Історія гайдамацьких рухів у ХVІІІ столітті» («Historia ruchów hajdamackich w wieku ХVІІІ») (1899), двотомна монографія «Богдан Хмельницький» («Bohdan Chmielnicki») (1906-1909), «Спроба об'єднання з Руссю. Посольство Бенъовського. Від смерті Богдана Хмельницького до гадяцької угоди» («Próba pojednania z Rusią. Poselstwo Bieniowskiego. Od śmierci Bohdana Chmielnickiego do umowy hadziackiej») (1907), «Богдан Хмельницький і його політика» («Bohdan Chmielnicki i jego polityka») (1914), «Край, населення і зародження козаччини» («Obszar, zaludnienie i tworzenie się kozaczyzny») (1914), «Останній Хмельниченко. Монографічний нарис» («Ostatni Chmielniczenko. Zarys Monograficzny») (1919), «Козаччина українна в Річ Посполитій Польщі до кінця ХVІІІ ст.» («Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej w ХVІІІ w.») (1923)), «Генезис і розвиток ідеї козацтва і козаччини в ХVІ ст.» («Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w ХVІ w.») (1924). Проте всі ці праці представляють постать Гавронського, передусім, як дослідника історії, натомість об'єктом нашої наукової розвідки є історичні романи. Щоправда, праці ці представляють широкий спектр історичних проблем, хоча автор вдавався і до вираження власної думки, що цілком можливо, може змінювати їхній характер.

Що стосується його белетристики, найбільший інтерес Равіта-Гавронський виявляв до постатей Івана Мазепи та Пилипа Орлика, яким і присвятив найбільше уваги у своїх романах. Обидві ці постаті були для письменника зразком політичної мудрості та культури, багато уваги він також присвятив їм у своїх наукових працях. Проте, найбільшою

популярністю славився його історичний роман «Пан Гетьман Мазепа» («Pan Hetman Mazepa») (1888). Цей твір навіть переклали українською мовою. Роман характеризується позитивною оцінкою з боку самого автора, Мазепу: «Był to człowiek młody wówczas, nie więcej nad czterdzieści lat liczący, gładki, obrotny, wykształcony w szkołach kijowskich, szlachcic polski, który za lat młodzieńczych, jako paź, na dworze królewskim w Warszawie uwijał się» [180, с. 5] і його прибічника Пилипа Орлика він представив як освічених людей, добрих політиків та організаторів. Письменник звинувачував лише головного героя за вагання та сумніви щодо розірвання відносин з Москвою.

На думку письменника, саме під час панування Мазепи наступив розквіт культури, а політичні обставини сприяли відновленню польських впливів на Сході. Розлога тема козаччини безпосередньо пов'язувалась з постаттю цього величного гетьмана, якому вдалося лавірувати між спробами Російської Імперії щодо поневолення та знищення Запорізької Січі, та магнатами Польщі, які не погоджувались на широкі привілеї для козаків, при цьому забезпечуючи мир Правобережної України з Лівобережною, забезпечуючи умови цивілізаційного і культурного розвитку. «Za czasów hetmaństwa (Mazepa) potrafił rozwinąć taką energię, takie posłuszeństwo carowi okazywać, względem jego zamiarów zupełnego zlania Ukrainy, że stał się postrachem dla wszystkich i jednocześnie przedmiotem nienawiści wszystkich. Ale na hetmaństwie utrzymał się i powagę sobie wyrobił, która rosła coraz bardziej, a z chwilą rozpoczęcia się wojny szwedzkiej w Polsce i Rosji, jakkolwiek mianował się tylko hetmanem lewobrzeżnej Ukrainy, faktycznie i władał prawobrzeżną, która po krótkim poddaństwie tureckim, powróciwszy do Polski, uspokoić się nie mogła, a raczej Polska była za słabą, aby ją uspokoić» [180, с. 190].

Ще до написання Равітою-Гавронським роману «Пан Гетьман Мазепа», у європейській літературі з'являється кілька варіацій на тему цієї постаті. Поміж них «Мазепа» Юліуша Словацького (1847), де автор дозволив собі вільне поводження з історичними фактами, натомість акцентуючи увагу на зображенні людських пристрастей. Згідно з задумом Юліуша Словацького,

його Мазепа повинен був зображуватись на тлі життя польської шляхти XVII ст. Тут він будує фабулу твору на вигаданому епізоді з життя Мазепи, уникає визначення часу та місця дії, при цьому довільно послуговуючись історією, яка була пов'язана з Яном Казимиром. Романтичний Мазепа Словацького у творі набирає благородних рис, це приваблива людина, наділена співчуттям до інших.

Симпатії автора до постаті відомого гетьмана виразні вже хоча б у змалюванні героя, який постає перед нами немов оточений ореолом поетичної чарівності. Словацький до кінця залишається на боці Мазепи, залишаючи обабіч короля та магнатів, що помітно вирізняє його серед інших персонажів твору. Таким чином, Мазепа Словацького був побудований як оригінальна інтерпретація героя літературної легенди. Окрім Словацького про гетьмана писали також Богдан Залеський «Думка Мазепи» (1824); Фадей Булгарін «Мазепа» (1834) – це твір, у якому найбільш правдиво була зображена постать гетьмана. Головна ідея роману в тому, що сила Росії в об'єднанні народу і царя. Твір був одним із перших зразків російського історичного роману.

У творі Францішека Равіти-Гавронського відсутній елемент міфічної легенди, натомість основою роману є політична діяльність Івана Мазепи-гетьмана та його особисті стосунки з Мотрею Кочубей. «Hetman był dobrym politykiem, przebiegłym, układnym i w niczem swemu wielkiemu przeciwnikowi nie ustępował; w dodatku również jak Piotr, posiadał talent organizacyjny. Rozmaitemi więc sposobami umiał w karbach trzymać rozzuchwalone kozactwo» [180, с. 121] У творі подано невеликий проміжок часу, а саме останній період гетьманування Мазепи і його рішення виступити на боці шведського короля Карла XII. Мазепа Гавронського – це досить переконливий образ гетьмана, що відповідає історичній правді.

Автор представляє Мазепу спадкоємцем справи Хмельницького, який разом з генеральним писарем Пилипом Орликом планує відокремити Україну від російського царя та зробити її самостійною державою. Його соратницею

виступає Мотрона Кочубей, яка у творі залишається з Мазепою до кінця вірною та коханою дружиною: «Równowagę tę i decyzję przyniosła mu Motrona, bo z nią razem błysnęła w jego głowie ambitna myśl dokonania tego, czego stary Chmiel dokonać nie mógł: zdobycia dla siebie korony książęcej i utworzenia z Ukrainy samodzielnego państwa» [180, с. 146]. Приховуючи свої справжні наміри, він працював в ім'я високої патріотичної мети, проте не забував і про себе, не покидаючи думки про княжу корону. Разом з тим, опираючись на своє пропольське виховання, Мазепа свідомо оточив себе польським товариством. Таким чином, що навіть гетьманська сторожа складалась з поляків: «Mazepa, wychowany w polskich szkołach, kształcony w polskim duchu, Ignął do zachodniej kultury i otoczył się polskim towarzystwem» [180, с. 8].

У романі Равіта-Гавронський подає передумови такого ставлення до Мазепи. Після переходу гетьмана Мазепи на бік шведського короля Карла XII Петро I відразу розв'язав війну зі зрадниками. У своєму виявленні, ця війна мала дві варіації. Перша – це терор зі всією жорстокістю того часу, та друга, публіцистика. Найкраще вираження вона отримала в царських маніфестах і закликах до українського народу, зазвичай довгих і малозрозумілих. Тут переважала лише одна точка зору, де Мазепа і його прихильники зображувались виключно як користолюбці, які заради власної вигоди зрадили царя, продали в чужі руки свій народ і православну віру, за яку завжди боролись козаки. У свою чергу, духовенство підтримало таку точку зору і закріпило її церковним обрядом проклинання Мазепи. Таким чином, закріпився офіційний погляд на гетьмана, який згодом перейшов в історіографію, періодично змінюючись і доповнюючись. Переважала так звана «державна точка зору» і події 1708-1709 рр. розглядались лише як зрада російського царя, і говорилося про шкоду, яку вона могла принести російському народу. У той час український народ з його інтересами був живим громадським організмом. Ще до часів правління Мазепи, він вів живу боротьбу з польським урядом, заради звільнення від його правління

український народ пішов на союз з московською державою; завдяки своєрідному розвитку економічних відносин він виробив соціально-економічний устрій життя, зовсім не схожий на московський, і, ясна річ, прагнув оберігати його принципи та основи. Московський уряд, тут же, прагнув накласти на нього свою руку. Як свого часу, зіткнення протилежних інтересів козацтва та шляхетського польського уряду призвело до «зради» Польщі Богданом Хмельницьким, так, подібне зіткнення інтересів України і московського уряду повело до «зради» Мазепи. Ці два повстання не були однаковими ані по розмірах, ані по характеру. При Хмельницькому соціально-економічні причини того часу викликали справжню народну революцію, яка перевернула весь соціальний і економічний устрій. Натомість, при Мазепі, народ, козацтво не прийняло участі, чому, власне, і провалився план. Причиною цього був стан економічно-соціальних відносин в Україні XVII і початку XVIII століття.

Як наголошує Гавронський, на той момент вже чітко розмежовувалась класова група. На перший план вийшов економічно-сильний клас старшини, який проявляв домінуючий вплив на владу і разом з тим прагнув до економічної експлуатації і закріплення за собою козацтва. Їхні інтереси та інтереси старшини не лише розійшлися, але були цілком протилежними. Саме тому, прагнення старшини закріпити свою владу шляхом переходу на сторону Карла XII не могло знайти підтримку інших класів, і тому старшина залишилась одна в цих прагненнях. Спроба Мазепи спрямувати українське життя в інше русло закінчилось невдачею. «Pół życia poświęcił jednej myśli – wyrwaniu się z pod opieki, pracował dla niej wytrwale, przebiegle, długo, często skutecznie, schylał się, kłamał, oszukiwał – czyżby te wszystkie upokorzenia miały zginąć marnie? Posądzano go o pychę, o samolubstwo, ambicyę, – on przecież wiedział najlepiej, że to zwyczajne błoto, którem się obrzuca ludzi stojących na czele!» [180, с. 314]. Не дивлячись на це, подія ця зайняла вагоме місце в історії, дуже важливий в цьому сенсі був договір, підписаний 5 квітня 1710 року в Бендерах, гетьманом Пилипом Орликом з козаками, запорожцями і

старшиною. Це була своєрідна українська конституція, яка свідчила про напрямок політичної думки в українській еміграції того часу.

Окрім чисто історичного погляду на постать Мазепи існує також його міф, у якому наявна власна просторова й часова формація та який прописаний також у творчості Гавронського. Це європейський міф, який в історичному образі Мазепи торкається чотирьох різних культурних кіл, зокрема, українського, польського, російського та шведського. Для західного романтичного міфу характерний образ голого вершника на коні, прив'язаного до дикого жеребця. У східноєвропейській навпаки, Мазепа зображується як стара людина, історична постать початку XVIII століття, де він супротивник Петра Великого, негативна постать, яка характеризується як шахрай і зрадник, натомість значно пізніше в українській версії його називають носієм політичних надій. У польській версії цей Мазепа надто обтяжений політичним дискурсом.

Беручи до уваги всі просторові та часові відмінності, все ж можна узагальнити кілька сталих та основоположних елементів цього персонажа. Насамперед, це зв'язок персонажа Мазепи з еротизмом чи сексуальністю, тут же дві ключові події, зваблення шляхтянки й кохання старшого чоловіка до молодої хрещениці Мотрі всупереч волі батьків, з якими перебував у дружніх стосунках. Другим елементом є метаморфоза персонажа, що помітно вже у першому еротичному елементі. Сама ж біографія Івана Мазепи є підґрунтям до міфу, оскільки містить дві різні за масштабом та значенням події, які, однак, лягли в основу міфічного творення. Перша – це роман із заміжньою жінкою, який згодом обріс домислами та трансформувався у легенду про Мазепу-вершника та його звеличення по степах України. Гавронський у романі подає цю варіацію, описуючи передумови до здобутої величі: «...w parę lat potem wyrłynął na Ukrainie w rozgłosnej, miłosnej awanturze z żoną Imć pana Falbowskiego, której o mało nieprzyplacił życiem, bo zazdrosny mąż, uwiązawszy go do grzbietu końskiego i suto bizunem na drogę obdarzywszy, kazał ich w step szeroki napędzić» [180, с. 5]. І наступна подія – спроба звільнити

Україну від російського панування за допомогою шведів і в подальшому трагічна розв'язка цих дій.

Ч. Вітворт, американський посол у Москві (1703-1711), у своєму «Звіті про Росію, якою вона була у 1710 р.» перехід Мазепи на бік шведів пояснив тим, що козаки дуже цінують свою автономію та свої права, які царський уряд вирішив у них відібрати, і це викликало в них велике невдоволення й штовхнуло гетьмана на укладення союзу з Карлом XII [218, с. 24]. Пруський посол у Москві Г. Кайзерлінг із приводу тих же подій зробив висновок про московський уряд: «Козаки дуже невдоволені цим урядом, який жорстоко з ними поводить і часто порушує їхні вольності. Тому треба думати, якщо не весь народ, то принаймні велика його частина піде за своїм гетьманом» [37, с. 25].

Французький дипломат Феріоль доповідав своєму уряду: «Козаки не є природними підданими царя, вони тільки піддалися ніби під його протекцію, і ніхто не може звинувачувати їх за те, що, бачачи, як нищать їхні вольності, вони підняли повстання» [71, с. 142]. Безпосереднім поштовхом до союзу Мазепи зі шведським королем був задум Петра I зробити з козацьких полків регулярне військо. Сам же Петро I і ознайомив Мазепу з таким планом.

У мемуарах вюртемберзького герцога Максиміліана Емануїла, які обробив і видав Барділі, йдеться про те, що приєднання Мазепи до шведів сталося радше не з його волі, а через певні об'єктивні причини: «Козаки – це вільний народ, який не хоче коритися ні Польщі, ні Москві, тому вони постійно борються за свої права і привілеї, що, власне, й стало причиною переходу Мазепи до шведів» [89, с. 420], автор трактує союз Мазепи з Карлом XII як протидію політиці Петра I щодо України, спрямованої на ліквідацію автономії й повне підпорядкування царській імперії. Ймовірно Равіта-Гавронський брав до уваги ці документи при створенні свого образу гетьмана Мазепи та козаків.

Після смерті Івана Мазепи у 1709 році на його місце було обрано генерального писаря Пилипа Орлика. Равіта-Гавронський не оминув своєю

увагою цю постать і написав одноіменну розвідку «Пилип Орлик – гетьман козацький» («Filip Orlik, jako hetman kozacki»), де подає розлогу характеристику його особи. «Mam zamiar jedynie mówić o człowieku, który stanął na stanowisku Mazepy, z polityką powyższą nie pogodził się, a był poniekąd uosobieniem tej nietrwałości przekonań i dążeń, jaka cechowała wszystkie usiłowania kozaków w walkach polsko-kozackiego okresu. Mam tu na myśli Filipa Orlika» [168, с. 392]. Письменник захоплювався розумом та мудрістю Орлика, оспівував його у своїх працях, проте підкреслював, що його роль в історії однозначно не прирівнювалась до ролі Хмельницького чи Мазепи. Гавронський, однак, надавав Орлику значимої ролі у житті Січі, оскільки для Петра I козацький отаман був загрозою.

Висновки до розділу 2

Усталеною проблемою для історичного роману другої половини ХІХ століття є співвідношення достовірності та власне історичних фактів і осіб з художньою вигадкою. Францішек Равіта-Гавронський вміло синтезує історичний фактографізм, фольклор та власні світоглядні парадигми у сюжеті своїх романів. Письменник у текстах своїх творів часто апелює до польського та українського фольклору, усної народної творчості, переказів (так постає образ Валігурського/Вернигори).

Сюжети та образи в його романах часто грішать невідповідністю історичним даним, адже письменник зумисне зміщує акцент з відображення правдивої історії до ідеології, презентуючи ідеалізовані образи польської шляхти та гіперболізуючи негативні характеристики українських козаків. Водночас, у текстах роману є чимало правдивих замальовок з соціального та суспільно-побутового життя описуваної доби, як от при дворі князя Ізяслава та польського короля Болеслава Сміливого («На Красному дворі»), у гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи («Пан гетьман Мазепа»). Вирізняє тексти романів також мальовничість описів української природи на «кресах», особливо краса та неозорість степів.

У сюжетах романів Францішека Равіти-Гавронського реальні історичні факти постають тільки фоном, де головною є ідея створення досконалої державної форми Речі Посполитої, що поєднала б у колишніх кордонах українців, литовців та поляків. Письменник намагається охопити якомога ширшу панораму життя минулих віків, відобразити в історичних баталіях долі окремих людей з різних соціальних верств. Військові та історичні конфлікти у його текстах тісно сплітаються з соціальними, моральними та національними протистояннями. Тексти романів стають своєрідною трибуною для виголошення авторських морально-етичних переконань.

Письменник прагне передати дух зображуваної епохи, де одночасно подає белетризований виклад історії з романтично-ліричними відступами. Головною жанровою особливістю історичних романів Францішека Равіти-

Гавронського є художня репрезентація філософських засад позитивізму. Їм притаманна вальтерскоттівська поетика синкрезису історичних фактів та вигадки, художнього прикрашання певних учинків та постатей. Водночас образна система хвибує односторонністю: герої – втілення усіх можливих чеснот людства із відповідними описами зовнішності (переважно це польські шляхтичі, магнати, королі), натомість негативні персонажі – всуціль відразливі як на вигляд, так і за своїми думками та вчинками звироднілі особи (це руські княжичі, гетьмани, козацька старшина, козаки та гайдамаки). Особливе місце займають у його романах жіночі образи. Суголосно поетиці романтизму це неймовірні красуні, покликані жити й страждати заради єдиної мети – кохання (переважно до польських шляхтичів). Наскрізною для всіх романів є авторська позиція – польського верховенства моралі, духу та розуму, покликана відродити державність і верховенство Речі Посполитої на кресах.

Результати другого розділу висвітлено у 1 публікації та апробовано на конференції (Яковенко, 2019 [82]).

РОЗДІЛ 3

ІСТОРІЯ ТА МІФ У ХУДОЖНІЙ ВІЗІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО

3.1. Історичні та міфологічні кордони Речі Посполитої в романі «Від Познані до Києва, скрізь Польща однакова» та гавенді «Стовпи Болеслава Великого в Києві»

Свою художню творчість та публіцистику Францішек Равіта-Гавронський присвятив візії своєї ідеальної Речі Посполитій та намірам переписати польсько-українську історію на свій лад казками на історичну тематику. Письменник виріс на межі української та польської культур, звідки почерпнув вразливість до краси природи, сурову моральність і місцевий патріотизм. Виразна пропольська перспектива стала постійною тенденцією творчого доробку Ф. Равіти-Гавронського. Польськоцентризм основна світоглядна засада, кут зору наратора кожного роману на історичну тематику, призма, крізь яку дивиться автор на польсько-українську історію, та яка присутня в усіх його творах незалежно від часу створення.

Основним захопленням і справою життя Францішека Равіти-Гавронського були окремі події з історії України, пов'язані з польсько-українськими взаєминами, до яких він звертався як у публіцистиці з «претензією на науковість», так і у художній творчості. Домінування історичної тематики у письменника пов'язувалось із позитивістськими зацікавленнями історією держави. У вступі до своєї праці «Богдан Хмельницький до елекції Яна Казимира» Гавронський писав: «... позитивізм, постійно тягнув нас в болото, де раді нас були бачити захисники, які старанно працювали над обмовлянням нашого минулого. Тоді Бог карав нас за певні великі історичні провини, у той час як наших ворогів за такі ж самі вчинки звеличував та нагороджував любов'ю. Зменшуємо та нехтуємо

власною історичною працею, допомагаючи своїм ворогам поширювати про себе найгірші судження» (*переклад – Я.Я.*) [159, с. 2].

Історичний роман епохи позитивізму був засобом національного самопізнання, розкривав причини трагічного сьогодення, створював образи майбутнього співіснування з українцями і ставлення Польщі до своїх колишніх кресів у цілому. Майбутнє мало формуватися із невтішної оцінки минулого, його критичного переосмислення, а відтак вироблення цілком нового підходу до влади та устрою держави. Польська дослідниця Олена Шельонжик-Коменда окреслила засади написання його творів: «Гавронський використовує дві методології: позитивістську концепцію факту, а також основи дослідницького об'єктивізму водночас з романтичним типом суб'єктивної інтерпретації з національним відтінком» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 23.].

У XIX столітті романи значною мірою характеризувалися етнографічними аспектами. Галицький письменник Ян Лям висміював тих, хто говорив, що український народ має власну мову, вважаючи, що вона є виключно польським діалектом. Подібно до Ляма, Ф. Равіта-Гавронський відмовляв українцям у праві на власну мову і статус нації після невдалого польсько-українського порозуміння у Галичині в другій половині XIX століття. Як зазначала Шельонжик-Коменда: «Україну, Волинь та Поділля він трактував як польські землі в межах Речі Посполитої до поділів. У цьому понятті – ідеологічні цілі брали гору над пізнавальними, а емоції – над об'єктивністю» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 197.]. Про який науковий підхід у сенсі історизму і об'єктивності в такому випадку можна говорити? Із самозреченням Францішек Равіта-Гавронський присвятив себе своїй «славній Отчизні». Його творчість – одне з численних джерел польської націоналістичної ідеології, яка все більше входила в твори літератури та й мистецтва наприкінці XIX та на початку XX століть.

Серед мотивів, які керували Францішеком Равітою-Гавронським під час звернення до історичної проблематики українських земель, було бажання

уникнути полеміки з фаховими українськими істориками (Миколою Костомаровим, Пантелеймоном Кулішем, Володимиром Антоновичем, Михайлом Грушевським), а натомість популяризувати власні переконання – доволі суперечливу сув'язь ідей, представлену в художній формі, що претендували на визначення легенд про козаків-розбійників у перемішку з історичною тематикою. Серед так званих праць Ф. Равіти-Гавронського такого типу маємо: «Професор Грушевський і його історія України-Русі» («Profesor Hruszewski i jego historia Ukrainy-Rusi») [184], «Володимир Антонович. Нарис його суспільно-політичної та історичної діяльності» («Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej») [193]. Що стосується видатних українських істориків, для прикладу, Михайла Грушевського, то він у своїх працях зосереджував увагу на питаннях – народ, держава й роль особистості в історії на загальносвітовому тлі. На його думку, незалежність, яка була вписана в ментальність народу, пов'язана швидше з його духовним станом, а не з політичними аспектами, із внутрішньою свободою та здібністю до розвитку. Еволюцією власного народу від княжої Русі, через добу гайдамаччини і до сьогодення цікавився Михайло Максимович та ціла когорта українських інтелектуалів. Період польсько-українського романтизму вивчав також Богдан Лепкий, який був дослідником творчості Юліуша Словацького та Тараса Шевченка. Його кредо – шукаймо в історії те, що нас об'єднує, а не звинувачення один одного історичним минулим.

Набула популярності у польському історичному романі і тематика українських подій середини XVII ст. Серед важливих творів цієї доби можна назвати чотири основні історичні романи: Теодора Томаша Єжа (Зигмунт Мілковський) «З бурхливої хвилі» («Z burzliwej chwili») (1880-1882), Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» («Ogniem i mieczem») (1883-1884), Юзефа-Ігнація Крашевського «На королівському дворі: часи Владислава VI» («Na królewskim dworze. Czasy Władysława IV») (1885) і «Божий гнів: часи Яна Казимира» («Boży gniew: Czasy Jana Kazimierza») (1886), сюди ж належить

повість «На Красному дворі» («Na krasnym dworze») (1889) і «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова» («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa») (1923) Францішека Равіти-Гавронського. Як влучно підкреслив Ростислав Радішевський: «Однією з передумов було назрівання у польському суспільному дискурсі трансформації традиційного міфу України, який раніше свідчив про романтичну окраїну, символічний простір свободи, колицку лицарства, але при цьому невід'ємну складову духовного краєвиду Речі Посполитої, елемент її гордості, основу національного топосу «муру християнства» [65, с. 112].

Важливу роль у знаковій трансформації польської рецепції України мав Г. Сенкевич, бо створені ним образи виявляли вплив на маси. У рецепції історичних повістей головною методологічною проблемою (історизму та об'єктивності) є справа «правди» та «фікції». Головна суперечка тут торкається історичної правди у творі, способах її мотивації й перетворення у літературну вигадку. У статті «Про історичний роман» («O powieści historycznej»), Г. Сенкевич писав: «Історичний роман – що це? – Якщо прагне бути правдою, то повинен бути лише історією; якщо натомість фантазія письменника зірве історичні повідці і подібно до скаженого коня поведе його у вигадані країни – тоді цей твір буде всього лише історичною неправдою. Точна історія – а, отже, не роман; роман – а, отже, не історія... Тож, якщо люди не хочуть мати справу з неправдою та баламуцтвом, з сурогатом історіографії, ба, навіть гірше, з наркотиком, який відвертає від сучасних ідеалів, то нехай не займаються «справжньою» інжирною кавою» (*переклад – Я.Я.*) [199, с. 293-295].

На перше місце в історичних романах завжди ставився політичний чи суспільний конфлікт. Щоб наблизити читача до своєї історичної концепції, автор надмірно використовував коментар, представляючи суспільства і краєвиди, описував події, що передували акції (описи героїв, місцевості). «У романах на історичну тематику автор завжди турбувався про представлення місцевого колориту, у цьому йому допомагало етнографічне захоплення

народною поетичною творчістю на українських землях» (переклад – Я.Я.) [189].

Зацікавлення Ф. Равіти-Гавронського були зосереджені, головним чином, на кількох вибраних знакових історичних подіях, що відбулися на території українських земель і сягали ще княжих часів. Варто зауважити, що особлива роль у створенні Давньопольської держави й Стародавньої Русі належить племінним об'єднанням, що мали однакову чи то співзвучну назву – поляни. Такий збіг науковці простежили давно. Дехто з них навіть намагався обґрунтувати гіпотезу про спорідненість великопольських і надніпрянських полян. «Висловлювалась думка про те, що полянський союз склався на Волині ще в VI–VII ст., а згодом розпався на дві групи племен, які емігрували у різних напрямках: одна на Схід до Дніпра, друга – на Захід до Вісли й Одри» [53, с. 5]. У перші десятиліття свого існування осередком полянського племінного союзу був Київ, який відіграв роль міжплемінного центру. Згідно з археологічними даними, на рубежі IX–X ст. осередком давньоруської держави була «Руська земля», основними центрами якої був Київ – столиця полянського племінного союзу та Чернігів і Переяслав. Згодом тут сформувалися етнографічні та мовні риси українського етносу. У цей час вперше зустрічається етнонім «Україна», семантика якого пов'язана із значеннями «відрізок, шматок землі», «територія племені», «князівство» [72, с. 20, 39]. Назва «Україна» паралельно вживалась з назвою «Русь» і поступово поширювалась на всю територію історично усталених українських земель. Остаточно назва утвердилась лише в XIX столітті.

Уже на початку свого існування між Руссю-Україною і Давньопольською державою встановились тісні контакти, які закріплювались династичними шлюбами між представниками правлячих верхівок. Для прикладу, у своєму творі «Від Познані до Києва...» Ф. Равіта-Гавронський описує похід Болеслава Хороброго на Русь у 1018 році, під час якого король прагнув захистити інтереси свого зятя князя Святополка [35]. Необхідно уточнити, що мова йде про князівські міжусобиці. І той чи інший князь,

захопивши владу у Києві кликав на допомогу навіть кочівників – печенігів та половців. Мова йде не про загальнодержавні інтереси, а виключно меркантильні, кланові. Що стосується безпосередньо Святополка, то очевидно не випадково він отримав прозвище – Окаянний, боровся за владу проти своїх братів з допомогою чужоземців.

Сумнівна, з історичної точки зору, спроба польсько-руського об'єднання також у повісті «На Красному дворі». Головне місце дії роману – це Україна, а саме «креси», територія яких, згідно з твердженням Ф. Равіти-Гавронського, простягалася від Києва через Чигирин, аж до Одеси і Чорного моря. Головні тенденції у автора були виразом переконань, спільних для значної частини польського суспільства щодо відродження Речі Посполитої до кордонів перед поділами. Як підкреслювала польська дослідниця Шельонжик-Коменда: «Ця ідея Ягеллонського міфу звучала у Равіти зовсім новим голосом, як апологетичний міф» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 33.]. У згаданих вище творах автор зосереджував увагу на описі пам'яток Києва, його історії, легенд. «Kijów był wielkim i warownym grodem i dzielił się na dwie połowy, jakby dwa obszerne odrębne miasta: Górę czyli Koniec Kniaży i Padół. Prawdziwy gród czyli miejsce warowne stanowiła Góra. Tu mieściły się dwory kniaziów, znaczniejszych bojarów, wiele cerkwi i monasterów. Gród otoczył murem jeszcze ojciec Izasława, Jarosław, który okrążywszy gród warownym pierścieniem, niedaleko cerkwi Św. Zofii, spiął go jakby kłamrą, mostem rzuconym przez głęboki parów, broniony Złotą Bramą...» [176, с. 1].

Становлення художнього образу України в прозі Францішека Равіти-Гавронського виводиться із двох джерел: особистого досвіду та традицій «кресового міфу», створеного «українською школою» польського романтизму. Романи XIX століття характеризувались особливим зацікавленням щодо часу й простору, їх супроводжували історична пам'ять та географічний опис. У романному баченні дійсності не раз приховувались символічні і міфічні простори. Особливо чіткі позалітературні контексти можна помітити в кресовій літературі. Часопростір кресів та їхня конкретна

частина – Україна, були семантично навантажені, а описані історичні події служили ідеалізації польсько-українських взаємин, стереотипізації українця та міфологізації цього краю на польський лад.

Зазвичай, на початку твору або й у самій назві, Равіта-Гавронський вказує час подій: «На Красному дворі. Історичний роман. З часів перебування у Києві Болеслава Сміливого» («Na krasnym dworze. Powieść historyczna. Z czasów pobytu w Kijowie Bolesława Śmiałego») або ж «Від Познані до Києва скрізь Польща однакова. Оповідь з історичним тлом. 1018 рік» («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa. Opowiadanie na tle historycznym. Rok 1018»). Зв'язок між представленим світом і світом реальним впливає на створення літературної «ілюзії дійсності».

Польська дослідниця Шельонжик-Коменда вказувала на провідні риси художніх творів письменника: «Характерною рисою літературних творів Равіти був раціональний підхід до історичних та фабулярних подій. Причинно-наслідковий зв'язок становить головний каталізатор перебігу оповіді» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 114]. Із окремих подій та історичних повістей Францішек Равіта-Гавронський формував «причину» для підняття роздумів над важливішою проблемою, часто сучасною автору. Варто зазначити, що пропольські ідеологічні стереотипи Ф. Равіти-Гавронського служили матеріалом для конструювання суспільно-історичного тла повісті. Як відомо, вирішальним у питанні приналежності твору до жанру історичного роману була присутність оповідача, якого характеризує значна відстань щодо представлених ним подій.

Переважна частина історичних романів Францішека Равіти-Гавронського насичена тенденційними настановами оповідача. Автор самостійно створює тло епохи, де відбуваються події. Досить часто за допомогою застосування множини літературний суб'єкт стає провідником у романі: «Wejdźmy do górnicu» [176, с. 12]; «Póki orszak dojedzie do Moszen, zapoznajmy czytelników z podróżnymi, którzy przypadkowo spotkali się w

karczmi za Siekirną» [177, с. 10]; «Kiedyśmy się rozglądali po dziewiczej górnicy, właśnie ostatnia zwrotka piosenki kończyła się» [176, с. 14].

Оповідач у романах Ф. Равіти-Гавронського перебуває у тісному зв'язку із читачами, веде з ними постійний діалог. У сюжеті роману письменник не прив'язаний до художнього часу і простору. Його знання охоплюють як період дії роману, так і події поза її межами. На оповідь наратора безпосередньо впливали різноманітні мовно-стилістичні структури, як наприклад, сучасна для автора польська мова у творі «Від Познані до Києва...», написаному у 1923 році, змальовуючи перипетії 1018 року, а також розповідаючи про події з часів Болеслава Хороброго. Так, «На Красному дворі» він розповідає про події 1068 року, при чому роман датується 1889 р.

Письменник переконаний, що на характер літературного твору впливає світогляд автора, який абсолютизували реалісти. «Згідно з думкою Гавронського, роман був головним літературним жанром, який поєднував у собі різні можливості літературної експресії письменника. Він повинен поєднувати романтичну визвольну поезію, реалістичний опис природи, складові народної думи та пісні, використовувати модерністську естетику під час психологічної характеристики постатей, водночас виконувати найважливішу функцію літератури доби позитивізму – бути мистецтвом для «мас», загальною та доступною для звичайного читача» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 117], – підкреслювала дослідниця творчості письменника.

Українська тематика в прозі другої половини ХІХ століття спиралася на знання про країну, почерпнуті з наукових робіт і джерельних матеріалів. Звідси популяризація історії України стала цінним досягненням тогочасної польської літератури. Тому навіть у художньому творі «На Красному дворі» автор підкреслює: «Narratorskie przywoływanie losów przodków i odległej przeszłości, służy uświadomieniu długowieczności prawa posiadania na Kresach, motywowane nie tylko misją cywilizacyjną, ale przede wszystkim ofiarą krwi przelanej w ich obronie» [176, с. 135]. У створеному Францішеком Равітою-Гавронським міфі України, головним чином, говорилося про просторові

стосунки, а не про часові. Поняття часу в прозі письменника дозволяло йому перенести представлені ідеологічні погляди до історичного досвіду в польсько-українських взаєминах.

У творі «На Красному дворі» яскраво простежується вияв власних поглядів на місце, яке займала Русь-Україна-Русь у житті Ягеллонської держави. Словами польського короля Болеслава Сміливого, письменник вказував на їх залежність один від одного: «Pytają na co nam Ruś potrzebna? Czyż to nie wszystko jedno, jakby ktoś pytał: na co tobie brat czy siostra? Ruś i Polska potrzebni sobie wzajemnie. Bez Rusi zjedzą nas Niemcy, bez nas zjedzą Ruś potomkowie tych kniazików, którzy się pośród jej pól i grodów rozparli... Razem nam tylko być trzeba! Potrzebuję więc Rusi, potrzebuję serc ludu, jego siły, abym wspólnie mógł stworzyć jedną wielką siłę, któraby się oprzeć zdołała niemieckiej przemocy, rozpościerającej jak polip swe ramiona, w które nas prędzej lub później pochwyci... A oni potępiają mnie, że tu siedzę» [176, с. 259].

Література подібно до міфу є джерелом сили і засобом впливу на думку, бажання, потреби та проєкції на минуле. Міф є близьким до історії, може її творити і втілювати у життя те, що є авторською надбудовою. «Оскільки історія була найбільшим захопленням Гавронського і основною дисципліною його навчання, критику суспільної свідомості, або, інакше кажучи, суспільної комунікації, в інтерпретації його праць можна вважати за значущу. У своїх історичних романах автор представив власні погляди, політичні ідеали, мрії та вподобання» (переклад – Я.Я.) [207, с. 139]. Як складник суспільної свідомості, він відрізняється від історичної легенди чи стереотипу тим, що відбиває певну проєкцію на минуле, натомість легенда створює образ минулого, а стереотип продовжує певні суб'єктивні переконання. Легенда може бути складовим елементом міфу. Це підтверджується думками Януша Славінського про Україну: «Україна в польському історичному романі одночасно є простором, представленим у літературному творі, а також темою оповіді постатей та наратора, творячи

вербальну і пейзажну «ідейну форму» міфу Кресів» (*переклад – Я.Я.*) [201, с.15].

У творі «Від Познані до Києва...» показано, що Русь не існувала як окремий простір від польської держави, лише як давня Польща. У цьому романі Україна до приходу польських поселенців у XVII столітті не вирізнялась традицією, автор не називав князівських родів, обійшов присутність візантійських впливів, які прийшли після хрещення Русі у 988 році. «Bolesław, posadziwszy na tronie wielkoksiążęcym Świętopełka, postanowił pozostać w Kijowie i utrwalić tu swój wpływ i panowanie przez utworzenie z Polan i Drewlan, najbliższych sąsiadów Kijowa oparcia dla siebie i dla swojej władzy. Zapoznawszy się z krajem, ludźmi i warunkami ich życia, Bolesław, ażeby osłabić władzę Rurykowiczów, postanowił powołać do życia zniszczone przez Rurykowiczów dawne samowładne księstwa słowiańskie. Było to ograniczeniem władzy Świętopełka, ale Świętopełk był w tym wypadku tylko narzędziem, tylko tytułem, tylko kniazem bez drużyny i władzy» [179, с. 116]. Згідно зі словами автора «Від Познані до Києва...», Болеслав Хоробрий намагався відібрати землі, які належать полянам, що їх вважали протопластами поляків, витісненими Рюриковичами.

Францішек Равіта-Гавронський увів до своїх творів польських королів, які співпереживали за долю Києва. «Все, що можна назвати культурою та цивілізацією, приніс і прищепив без насильства та виховував в Україні польський шляхтич, чи той, що живе з оренди, чи той, який живе в палаці. Сьогодні ми так охоче говоримо про його вади, найчастіше припущені, роздуті (...), а мовчимо про його культурні і цивілізаційні заслуги» (*переклад – Я.Я.*) [171, с. 25], при цьому письменник викриває причини та прояви культурного, політичного та морального занепаду тогочасного суспільства. Егоїзм, пиха магнатів, кожен із них прагнув впливати на політику держави задля власної вигоди, політичні інтриги, боротьба за владу, затхла придворна атмосфера – усе це створює понурий образ історичного моменту [65, с. 114]. «Во і pocóż tu szedłem? – myślał w cichości. – Chciałem sławy dla Polski,

chciałem zjednać dla niej braterską Ruś, – a oni: ślepi chyba na to wszystko... Pycha ich zaślepia... Dalej nad swoje gęby nie widzą... Przecież lepiejby mi było w domu siedzieć i tylko im rękę do pocałowania wyciągać, niż tu czekać może haniebnego końca...» [176, с. 230], – у такий спосіб роздумував Болеслав про свій народ, будучи в Києві. Його метою було об'єднання земель, яке подавалося як «братерство» з Руссю. Проте саме через внутрішні конфлікти всередині польського королівства ці плани не мали змоги здійснитися.

Для історичної белетристики типовою є оцінка минулого, а вибір історичної теми часто виконував роль літературного прийому, який знаходив різні застосування; нерідко як паралель, що представляла приховану дійсність через призму минулого. Основне дослідницьке завдання – це окреслення історії через аналіз поодиноких літературних постатей, а також через об'єднання таких постатей у спільноту. Читач пізнає минуле через дії героїв, прийняті ними рішення та зроблений вибір і т. д. Чим важливішу роль виконував герой у художньому світі роману, тим його думка була більш вірогідною, хоча й не завжди об'єктивною. Тим не менш, оцінка окремих героїв мала одиничний характер і не могла формувати цілісного погляду про решту представників того самого, що й герой суспільного прошарку та стану.

Автор справді мав змогу множити відчуття читача, які в результаті призвели б до формування оцінки, через бачення не одного, а багатьох представників даної спільноти, однак у той же час творив збірного героя. Збірний герой – це описаний збір постатей, представлених як об'єднана певними поглядами група. Представників тієї групи об'єднував схожий світогляд, спосіб поведінки, культури, суспільної позиції. Такий тип героя був притаманний для текстів із тенденційною, дидактичною настановою, що було характерно для оповіді Францішека Равіти-Гавронського: «Незалежно від зміни історичних шкіл і поглядів на події, незалежно від ідейних уподобань істориків, письменників і поетів – увесь цей великий комплекс наукових і художніх зусиль, спрямований на відтворення минулого вітчизни, мав на меті виховання суспільства на основі історичної свідомості,

утвердженні в ньому уявлень про велич неіснуючої вже держави. Звідси безперечна схильність до ідеалізації минулого, яка іноді використовувалася для ідеологічних чи навіть реакційних цілей» (переклад – Я.Я.) [104, с. 62-63].

Дидактична письменницька настанова не призводить до героїзації національної історії. «Немає у його повістевій спадщині жодного твору, який би будував міраж величі й акцентував силу, величність, загарбницьку енергію або звеличував тріумфи польської зброї» (переклад – Я.Я.) [104, с. 115]. Настанови, які автор пропонував черпати читачеві з минулого, полягали не у ствердженні краси польського лицарства чи переможної сили Речі Посполитої, її здатності звиятно долати будь-які труднощі, а в критичній оцінці тієї ролі, яку відіграли польські можновладці, цим натякаючи на вагу адаптації подій до сучасного розуміння світу. Словами Болеслава з роману «На Красному дворі», Гавронський намагався донести до читача свої власні ідеологічні переконання: «...Póki władza i siła nie będzie w jednym ręku, nie będzie państwa... jak nie zjedzą nas Niemcy, to Połowce, jak nie Połowce, to inna gęba się znajdzie... Siedzę tu nie po to, aby siedzieć: moja myśl i serce są w kraju; muszę tu siedzieć, tak samo, jak siedziałem na Węgrzech, jak siedziałem w Przemyślu... muszę!» [176, с. 179].

У своїх історичних романах Равіта-Гавронський часто використовував позицію збірного героя, оскільки в такий спосіб він мав можливість чітко оцінювати події минулого, також через протиставлення їх із ситуацією сучасною письменнику. Зрештою, Францішек Равіта-Гавронський не творив героїчних монументальних героїв задля зображення конфлікту, натомість надавав перевагу збірним постатям. Варто також звернути увагу на те, що у минулому, яке стало канвою історичних романів письменника, люди прагнули до об'єднання. У громаді було легше захищатися, здобувати їжу, крім того, об'єднанню сприяла також приналежність до даного суспільного прошарку, стану, професії (бути солдатом, шляхтичем, католиком і т. д.).

Важливу участь збірного героя у творчості автора мав суб'єктивний і об'єктивний мотив.

В історичній прозі Францішека Равіти-Гавронського до збірного героя можна зарахувати шляхту, єврейське (у тогочасному історичному дискурсі – жидівське) середовище, гайдамаків, козаків, селян, королів із династії Сасів, П'ястів, Ягеллонів, а також об'єднання людей у національності: німецьку, російську, польську, українську, що проживали на території Речі Посполитої і сусідніх держав. Прикладом впливу збірного героя була група селян, що прагнули прогнати Ізяслава й поставити свого князя: «Właśnie w tej chwili, kiedy Izasław zjeżdżał ścieżką na głuchą, leśną drogę w Chreszczatej Dolinie, tłum ludu z Wszesławem na czele stanął pod wielkim dworem. – Ty bądź kniazem naszym – wołano do Wszesława. – Nie chcemy Izasława, nie chcemy tego pijanicy i kostery, który lud obdziera, a bronić go nie umie» [176, с. 28].

Як уже підкреслили дослідники, Ф. Равіта-Гавронський надавав перевагу першості долі суспільства й народів над долями одиничних постатей. У романах доби Середньовіччя письменник протиставив не лише постаті Болеслава Сміливого й Ізяслава, як це маємо у сюжеті роману «На Красному дворі», але і представив дві держави, що належать до абсолютно відмінних цивілізаційних систем: Польщу і Русь. На думку польської дослідниці Олени Шельонжик-Коменди: «Белетризація в романах Гавронського часто полягала на об'єднанні джерел, змінах наративних перспектив, введенні складників індивідуальності в діалогах, ситуаціях і сценах роману» [207, с. 118]. Важливим елементом у творах Ф. Равіти-Гавронського про часи Русі є спосіб оповіді, де у центрі письменницької уваги були польсько-українські взаємини. Проте у романі «На Красному дворі» розповідь автора велася від імені спільноти Русі, описуючи події, що передували прибуттю польського короля до Києва, і лише в кінці твору він говорить про приховані задуми та плани: «...znikanie żołnierzy i zabójstwa przypisywane wypadkowi i swawoli, nie były rzeczą ani wypadku ani swawoli - kierowała tem ręka Izasława z Książego Dworu. Widocznem było, że inaczej

działał w oczy, inaczej poza oczy; inaczej mówił, a inaczej robił. Odgadnął wprawdzie zamiary króla i cel, w jakim siedział na Rusi, ale paralizować ich otwarcie nie miał odwagi: działał więc pokryjому» [176, с. 193]. Натомість, у повісті «Від Познані до Києва...» автор чітко вказував на плани Болеслава Хороброго щодо загарбання руських земель і об'єднання їх у єдине польське Королівство: «Na razie przeto postanowiono wzmocnić władzę i siłę Włada, a z wiosną miał zamiar wybrać się na Derewy i odbudować tam księstwo Drewlańskie. W ten sposób prawie od wododziału Łaby i Odry aż po prawy brzeg środkowego Dniepru byłoby jedno królestwo polskie, jeden król – polski i trzy stolice: Poznań, Kraków i Kijów» [179, с. 141]. При чому, уже тут оповідь у творі велася від імені польського короля і його прибічників.

Зрештою у цьому й виявляється однобічність поглядів Ф. Равіти-Гавронського в оцінці польсько-руських стосунків. Вигадана історія Польщі і України виникала з переконань письменника і виявлялася у розбудованих ним авторських коментарях в історичних художніх творах. На його думку, не лише факти, але й знання про добу, у якій відбувалися ті чи інші події, впливали на формування певного суб'єктивізму у його белетристичних творах. Варто також нагадати, що про джерела і початки своєї творчості Ф. Равіта-Гавронський писав: «Дух історії та любов до неї прийшла до мене раніше, ніж знання. (...) Я не знав, чому моє серце билось сильніше, хвилювання охоплювало душу та думки, але тоді, я вперше відчув себе частинкою цієї історії, її творчим атомом, я відчув розпач і жаль, та полюбив цю історію, повну нещастя та величі» (*переклад – Я.Я.*) [171, с. 211]. Для нього були це родинні землі, місця щасливого дитинства і молодості, які у зрілому віці були забарвлені негативним досвідом. «Саме тому у своїй творчості, присвяченій українській тематиці, Гавронський насамперед застерігає від збройної небезпеки, антипольських виступів русинів. З цієї ж причини, неодноразово письменник підкреслював велике значення українських територій для Польщі» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 31]. Як уже стверджували дослідники, характеризуючи особливості письменства

Ф. Равіти-Гавронського: «Інструменталізація історії та механізмів, що нею керують, якими характеризується письменство Гавронського, стали невід'ємним елементом автора історичних романів, а також знаних наукових праць, аби у свій спосіб не лише представити, але і пояснити історію польського народу» (*переклад – Я.Я.*) [207, с. 26-27].

До питання історичних кордонів Речі Посполитої, про які часто писали патріотично налаштовані письменники, Францішек Равіта-Гавронський звертається у своїй гавенді «Стовпи Болеслава Великого в Києві» («*Słupy Bolesława Wielkiego w Kijowie*»), спираючись на хроніки, не лише польські, але й українські, адже українські землі тоді входили до складу Польщі. Як дослідник минувшини, Ф. Равіта-Гавронський, цікавився питанням достовірності даних, а як письменник – вдається до власних припущень з огляду на неповноту інформації. На це автор вказує у підзаголовку до твору: «Легенда, історія, гіпотеза» («*Legenda, historia, hipoteza*»), чим окреслює джерела, до яких звертався під час написання гавенди.

Формування кордонів Речі Посполитої було довготривалим і бурхливим процесом. Остаточним днем об'єднання вважається 1 липня 1569 року, коли Велике Князівство Литовське підписало унію з Королівством Польським, у зв'язку з чим утворило єдину державу – Річ Посполиту. Головною причиною підписання Люблінської унії було бажання обох зберегти свої кордони і врятувати землі від завоювання Московією. Проте, говорячи про кордони Польщі, варто звернутися ще до часів Русі.

Легенда про «стовпи», поставлені Болеславом Хоробрим, з'явилася у часи Середньовіччя, хоча тоді ці кордони носили досить умовний характер. Першу згадку знаходимо у Галла Аноніма, який писав так: «*Nieposkromionych zaś Sasów z taką mocą poskromił, że w środku ich ziemi żelaznymi słupami [wbitymi] w rzece Sali oznaczył granice Polski*» [109, с. 23]. У свою чергу, Вінценти Кадлубек пише про «стовпи» лише на заході країни, на річці «Салі (Солаві)», на території сьогоднішньої Саксонії, на якій лежить

місто Галле. Колись ця річка була кордоном між Німеччиною і Сербією, ще задовго до часів Болеслава.

Скажімо, у «Хотинській війні» («Transakcji wojny chocimskiej») Вацлава Потоцького можемо натрапити на наступний фрагмент:

«Którym Chrobry Bolesław, gdy Rusina zeprze,
Żelazne granice postawi na Dnieprze,
Gdy Niemca, co w forticach i w swej ufał strzelbie,
Takież kazał kolumny kopać i na Elbie», [157, с. 13].

Длугош частково наслідує Кадлубка, але додає ще «стовпи» на Дніпрі. Історик звертається до грецького міфу: «Następnie król Bolesław, naśladując owego mocarza Herkulesa, który na krańcach Hesperii trzy wieże postawił, sam też w rzece Dnieprze, w tym miejscu, gdzie rzeka Suła do niej wpada, wbił słupy z litego żelaza, podobno do dnia dzisiejszego istniejące, dla uwiecznienia nimi granic» [103, с. 5]. Античний мотив визначення кордонів знаходимо у польського письменника Юліана Урсина Немцевича. В одному зі своїх віршів він підкреслює, що Болеслав визначив не лише кордони Польщі, але й кордони Слов'янщини:

«Słowiańską ziemię swoim uczyniwszy krajem
Kładł kresy swym zaborom Alcida zwyczajem
Stawiać w Elby i Dniepru nurtach zadziwionych
Żelazne słupy» [151, с. 165].

Так з'являється мотив «землі обітованої» – міфічної Слов'янщини, де б мирно сусідили українці, поляки, чехи, словаки, білоруси.

Романтики польської літератури також зверталися до питання кордонів Польщі. Для прикладу, у А. Міцкевича географія і карта країни стали невід'ємною частиною письменницького досвіду. Він писав: «Jego [Bolesława] słupy żelazne wbiły się mocno w pamięć narodu i są kardynalnymi punktami popularnej mapy Polski» [149, с. 80] Цікавою є інтерпретація Ігнація Красінського щодо легенди про «стовпи» Болеслава у творі «Розмови померлих» («Rozmowy zmarłych» (1798)): «Bolesław: Lepiej stawiać słupy

wśród rzek na znak zwycięstwa i szczerbić mieczem drzwi dobytego miasta, niż zamki stawiać, bez których się naród waleczny obejść może. Kazimierz: Gdybym był te słupy znalazł, przebacz, iż kazałbym je natychmiast z rzek wyjąć, żeby nie przeszkadzały spławom zboża i towarów» [135, с. 29-30].

Що ж це були за «стовпи», і чому вони привертали стільки уваги письменників та небайдужої громадськості. Францішек Равіта-Гавронський розпочинає свій твір коротким вступом, властивим своїй манері. Е. Коко, вказував на особливість Францішека Равіти-Гавронського вставляти у творах розбудований коментар, для вираження своїх поглядів та думок. «Він повинен дати читачеві не лише правдиві факти, вичищені критикою, наскільки це можливо, але дати також аргументоване поняття про те, яким, по своїй суті, був той період в історії, і чим був у державі, для держави, у внутрішній та зовнішній політиці, тобто, говорячи коротко, пояснити певні історичні явища. Пояснення цих явищ повинне бути не лише об'єктивним, але і виникати безпосередньо з фактів, з якими історик знайомить читача» (переклад – Я.Я.) [124, с. 17].

Францішек Равіта-Гавронський розпочинає оповідь введенням, притаманним літописам та архаїчному стилю, покликаючись на часи Нестора Літописця: «nacznem powiest' siju» [188, с. 5]. Як і більшість його попередників, письменник у своїй гавенді про кордони Речі Посполитої звертається до хронік Галла і Длугоша. У характерний для автора спосіб, вміщено пояснення для чого він подає у творі цитати в оригіналі, і що вони означають. «Powyższe ustępy przytoczyliśmy w całości, aby czytelnik mógł je mieć ciągle przed oczyma, gdyż staną się one punktem wyjścia dla rozprawki niniejszej» [188, с. 6]. Так, вже у вступі автор вказує умовні межі кордонів з метою донести до читача тему твору, допомогти зрозуміти значення назви. Маємо кілька підказок, у яких Галл пише: «...który (Bolesław), i na rzece Sali..., słupem żelaznym granice Polski nakreślił»; у свою чергу Длугош у 1008 році пише: «w tym miejscu, gdzie rzeka Szula łączy się z rzeką Dnieprem, z żelaza mocnego trzy słupy umieścił»; «Bolesław i na rzece Szolawie, na Zachodzie, trzy

umięścił»; вже у 1016 році у Длугоша з'являється наступна згадка: «na rzece Ossie, która Polskę i Prusy rozdziela, ślad wieczny kolumnę mianowicie żelazną pośrodku rzeki» [188, с. 6].

Твір поділений на три частини, у кожній з яких автор виділяє основну думку, ставить питання, на які сам відповідає. У першій частині автор подає легенду церкви святого Миколая на Аскольдовій могилі. Сьогодні на її місці знаходиться українська греко-католицька церква святого Миколая Чудотворця. Початки історії цього місця сягають князювання витязів Аскольда і Діра.

Власне назва «Аскольдова могила» пов'язана з легендою про вбивство двох братів. Ф. Равіта-Гавронський подає частину легенди, пов'язану з історією життя князів, вказуючи на їхній похід через Дніпро з Новгороду у 864 році. Аскольд і Дір, будучи у Візантії, прийняли християнство, а приїхавши у Київ осіли на місці, яке сьогодні називають Аскольдовою могилою. При хрещенні Аскольд отримав ім'я Миколая. Повернувшись до Києва, як пишуть хроніки, він збудував церкву святого Іллі на Подолі. У 882 році до місця, де осіли князі, підплив Олег, опікун малолітнього Ігоря, сина Рюрика. Легенда говорить, що з собою взяв дружину на 200 човнах, обманом викликав Аскольда і Діра і сказав їм: «wy nie jesteście ani książęta, ani książęcego rodu i wskazał Igora – oto jest książę» [188, с. 9]. Згодом Олег вбив князів, владу в Києві захопивши, а пізніше передав її Ігорю. Його дружина Ольга у 955 році прийняла християнство у Константинополі і повернувшись тут же осіла, мала свій терен – Ольжин двір, і збудувала церкву святого Миколая, від першого імені князя-християнина в Києві. Внук Ольги – Володимир, у 988 році прийняв християнство як державну релігію. Якщо повернутися до питання хрещення Аскольда, і імені, яке він при цьому отримав, знаходимо цікаву версію щодо місця, де міг хреститися Аскольд (якщо це не відбувалося у Царгороді). Сьогодні дослідники пишуть, що у літописах датованих 867 роком йдеться про похід князя Аскольда на болгар, які прийняли хрещення від Константинополя у 863 році.

Язичницька опозиція в Болгарії не могла примиритися з хрещенням своєї країни, постійно повставала та закликала поганських іноземних князів до втручання, зокрема і русів. Погани зазнали поразки, а князю Аскольду болгарський правитель Борис-Михаїл, очевидно, запропонував мирну угоду, однією з умов якої була вимога, щоб руський князь та його дружина прийняли християнство. Це ліквідувало б загрозу, що в майбутньому руси знову підтримають болгарських язичників. Таким чином, хрещення Аскольда могло відбутися у Болгарії під час походу 867 року.

Що стосується вибору християнського імені руським князем, то він дійсно міг обрати ім'я на честь Папи Миколая. Це могло статися у 867 році в Болгарії, оскільки князя Аскольда міг хрестити лише латинський священик. У зв'язку з тим, що у 866 році князь Борис, незадоволений відмовою Константинопольського патріарха Фотія висвятити для Болгарії незалежного єпископа, звернувся по допомогу до Риму і вигнав грецьких священників. Восени цього ж року Папа Миколай I прислав до Болгарії місію на чолі з єпископом Формозою Портуенським, котрий перевів болгар на латинський обряд і, мабуть, охрестив Аскольда. При цьому руський князь міг бажати, щоб його хресним батьком став Папа Миколай [28, с. 8].

Проте, гіпотеза про Аскольда-Миколая ніде не представлена в руських літописах. У будь-якому випадку, Гавронський пише про ім'я Аскольда-Миколая як отримане при хрещенні. Окрім церкви, у 1039 році поруч з'явився монастир названий тим самим ім'ям. Автор вказує на певні розбіжності, які можуть з'являтися, оскільки час минає і сучасний читач має доступ до новішої інформації про легенди та становлення церкви: «Jeżeli przyjmujemy, że cerkiew i klasztor św. Mikołaja powstały w pięć lat (boda) po przyjęciu chrztu przez Olgę, to w pięćdziesiąt lat potem możemy obserwować dalsze modyfikacje legendy o św. Mikołaju» [188, с. 13].

Францішек Ревіта-Гавронський вказує на джерела, якими користувався при обґрунтуванні легенди, покликаючись на: «Należy pamiętać zawsze o tym, że mamy na uwadze podanie, legendę, a nie historię, i że nie mamy na podstawie

dokumentów, lecz faktów jedynie musimy doszukiwać się ziarnka prawdy...» [188, с. 13]. Письменник переважно апелює до українських джерел. Так київські легенди вказують на другу згадку, що з'явилася через 80 років після першої. Невідомий для нас автор говорить, що Мстислав Володимирович Мономах у 1113 році полював на одній з ділянок Києва і посеред ночі заблукав у лісі. Блукаючи, побачив світло, наблизився до нього і помітив на високому «пеньку» дерева образ святого Миколая, при самій дорозі. Надавши цьому сакрального значення, Мономах на цьому місці збудував церкву, переніс до неї образ святого Миколая та спорудив чоловічий монастир.

Друга частина праці радше схожа на історичну довідку. Так вже у назві автор вказує на тему, що її досліджуватиме: «Трохи історії про церкву і монастир Св. Миколая» («Trochę historyi o cerkwi i monasterze św. Mikołaja»). Після згадки про церкву невідомим автором у XIII столітті у книзі київських монастирів міститься вказівка про існування тоді вже чоловічого монастиря святого Миколая у 1411 році. Про це свідчить постскрипtum, зроблений у Євангелії, яка колись знаходилася у тому монастирі: «Sowerszisia kniga sija ewangelje... w obitielu... Nikoły poweleńjem inoka Jony Wolakirewa» [188, с. 15].

У цій частині гавенди, Гавронський виступає як «знавець минувшини», ставлячи наступні питання і даючи на них відповідь: коли монастир змінився на чоловічий? Чи за часів Мстислава Володимировича? Чи надалі існування монастиря, який носив назву Пустинного Миколая, підтверджується у документах польських королів. Монастир продовжував видозмінюватись. Він існував на Аскольдовій могилі майже до кінця XVII століття (1690-1696).

У 1690 році Іван Мазепа заклав фундамент під церкву святого Миколая, на узгір'ї між Печерською Лаврою і Аскольдовою могилою, а близько 1696 року старий, дерев'яний монастир святого Миколая перенесли до великої церкви Мазепа. При спуску до Аскольдової могили стояв «якийсь стовп», про який автор говорить трохи згодом. У 1715 році київський генерал-губернатор Голіцин на місці розваленого «стовпа» побудував невелику церкву, у яку переніс образ святого Миколая зі «стовпа». У 1831

році імператор Микола I скасував монастир при церкві Мазепи, наказав перенести його до Голіцинської церкви, церкву Мазепи переформували у військовий монастир. З того часу, і до часу автора, церкву Мазепи називали Великим Миколаєм, а Голіцина – Малим, або «Стовпом».

Підходячи до основної мети написання гавенди, тобто питання про «стовпи», які окреслювали кордони Речі Посполитої, автор робить історичний екскурс у давні часи. Зумисне упустивши згадки про «стовпи» у перших двох частинах гавенди, для чого власне була потрібна оповідь про монастир, церкву і Аскольдову могилу, письменник врешті підходить до кульмінації сюжету – пов'язавши ці легенди з історією про кордони Польщі.

Францішек Равіта-Гавронський подав легенду про князя Мстислава, котрий заблукав у лісі, але дивним чином знайшов вихід за допомогою образу святого Миколая, який з'явився на «стовпі». Наступним місцем згадки був монастир Мстислава, який він збудував на честь дива, що з ним відбулося. У літописах час від часу зустрічаються похідні назви від «Słup» - słupowy, słupski, про які власне і пише автор. Проте, тогочасні хронікари не надавали їм реального значення. Але місцевість та набувала назви, похідної від слова «стовп». «Tam gdzie była Długa niwa, należąca drogą zamiany z monasterem Peczerskim do monasteru św. Mikołaja, las ustępuje powoli i tworzy się osada monasterska, będąca pod jurysdykcją metropolitalną, zwana Stołpcy» [188, с. 18].

У 1613 році митрополит Іпатій Потій захопив цю осаду, зараховуючи її до території монастиря. Коли ж на тому місці у XVIII столітті стала частина містечка, то збереглася лише назва «słup», що цікаво саме у польській формі, а не в українській чи російській «стовп-столб». У середині XVII століття архідиякон Павло Халебський або Алеппський, як його згадує у гавенді Гавронський, подорожуючи із Дамаска через Анталію, Стамбул і Констанцу до Московського царства, двічі перетнув Україну — від Рашкова до Путивля та у зворотному напрямку: це був один із головних маршрутів, які з'єднували Росію з Османською імперією. Результатом його вражень стали дорожні

нотатки. В одній із нотаток він подає опис стовпа: «Навпроти воріт, що вели до Святомиколаївського монастиря (Святого Миколая на Аскольдовій Могилі), – писав він, – при дорозі, яка вела з Києва до Печерського монастиря, стоїть стовп з білого каменю, а на ньому золотий образ Святого Миколая, знак монастиря» (*переклад – Я.Я.*). [188, с. 19]

Варто наголосити, що спершу образ, який побачив Мстислав Володимирович у лісі, був на «пеньку», а тепер архідиякон описує його вже на «білому камені». З цього приводу Гавронський робить припущення щодо виникнення каменя, оскільки поблизу Києва міг бути лише граніт. Тоді ж для Павла цей «стовп» видався знаком монастиря, хоча основним знаком як римо-католицької, так і православної церков завжди залишався хрест. З цього можна зробити висновок, що у тому місті «стовп» стояв з іншою метою.

У 1682 році, а саме через 27 років після візиту Павла Алеппського і його батька Патріарха Макарія до Києва, йшла мова про повернення Києва до Польщі, – московська влада наказала описати місто, що і зробив Новгородцев. У своєму описі він вказав: «Od bramy, wiodącej na Pieczersk – пише – dziś wylot ulicy Starożytomierskiej – przez pola wiodące do monasteru Peczerskiego do słupa z kamienia, stojącego naprzeciwko monasteru św. Mikołaja Pustynnego, odległość wyniesie 180 sążni. Słup kamienny stoi wśród pola, a na nim obraz św. Mikołaja cudotwórcy» [188, с. 21].

Францішек Равіта-Гавронський вибудовує сюжет твору, спираючись на джерела та літописи, водночас намагаючись коментувати та пояснювати їх. Також письменник часто вживає риторичні запитання, що спонукає читача до роздумів: «Cóż to był za słupek tajemniczy? Czy nie da się on utożsamić z pniem, na którym Mściśławowi ukazał się obraz św. Mikołaja? Jeśli to był «słupek z białego kamienia», o którym nikt nie umiał nic powiedzieć, to kto go kazał postawić i dlaczego na tym miejscu?» [188, с. 21]

Письменник намагається обміркувати та відшукати відомості про матеріал, з якого був зроблений стовп: з дерева чи з каменю, і хто його туди поклав. Відсутня також згадка про його призначення. В окремих випадках

«стовпи» мали символічне значення. Як у часи середньовіччя, так і сьогодні збереглася традиція класти граничні камені на межах свого поля: «Dwa państwa, dwa władcia oddzielają się od siebie słupami, kolumnami granicznymi, które dla trwałości bywają z kamienia budowane» [188, с. 24]. «Стовпи» завжди мали символічне значення (володіння), були метафорою неперебутності права власності та означення землі, знаками володіння. Ці знаки/символи/стовпи могли зникати, руйнуватись, але завжди залишалися у межах їхнього місця розташування. Якщо ж звернутися до етимології слів, колись слово «рієń» розумілось, радше, з огляду на форму, а не матеріал.

Францішек Равіта-Гавронський вказує на зовнішню схожість «стовпа» з вежею, що засвідчує також населення цієї місцевості. Так чи інакше «стовпи» є граничними знаками і не мають жодного іншого значення, аніж визначення меж. Письменник звертається до поеми Себастьяна Закшевського «Револуція пруських воєн, що відбулася у 1626 році» («Pruskich wojen rewolucja, która się stała roku 1626»), яка розповідає про наїзд шведів на польську Померанію, то «Слупск», про який говорить автор поеми, на річці «Слупа», лежав за 17 км від Балтійського моря. Власне тут, «стовп» вказує на східний кордон Польщі і польського володіння, і абсолютно нікого не цікавить, хто і коли його поставив, адже свою ціль він виконує. Муровані граничні «стовпи» ставили на заході і звідти їх запозичила Польща.

Письменник наголошує на потребі розмежування «стовпів» і «кордонних стражниць», які використовували для оборони міста від ворога і мали вони лише це значення. Робили їх з дерева, чи з каменю, як на південній Русі. Вони могли переставлятися (залежно від зміни межі), або ж бути стаціонарними та з'єднаними з помешканням стражника. Населення називало їх вежами, а місцевість «сторожами». Натомість «стовпи» були єдиними граничними знаками. Ще у XVI столітті їх розташовували вздовж річок, струмків, борів. Де була річка, вистачало одного-двох стовпів, щоб позначити місце володіння. Границя також могла означати перемогу у певній

битві. Такий кордон можна знайти зі сторони річки Буг. Це була спірна межа між Руссю (Рюриковичами) та Польщею.

Із граничним стовпом був пов'язаний символ права, могутності, влади, сили, який настільки вкарбовувався у пам'ять, що, навіть коли кордони змінювались і стовпи руйнувались, населення довго пам'ятало той знак. Східний кордон Польщі за часів Пястів, зі сторони Волині, охоронявся цілим рядом «*grodów Czerwieńskich*», через які вела дорога у глибину Польщі. На тому кордоні, безсумнівно, вже за часів Болеслава Великого, а може ще до часів його правління, виникли «вежі-стражниці» і «стовпи» як сліди державних кордонів зі сходу у X або XI столітті.

У 1018 році Болеслав пішов на Київ і здобув місто. Здобуття Києва мало величезне значення для сучасників. Болеслав фактично став володарем краю. У ті часи це був останній кордон Європи. Не має сумнівів, що Болеслав вбивав «стовпи» не у річках, а над ними, що в принципі не має значення, але як Галл, так і Длугош пишуть про залізні стовпи. Гавронський обмірковував питання матеріалу, з якого вони були зроблені. Якщо стовпи були залізними, то лише над Оссою і Зальєю, оскільки там цей матеріал був поширений. Над Бугом і Дніпром, натомість, вони були з каменю. Тому можна стверджувати, що «залізні стовпи» були радше метафорою, символом могутності.

Стосовно Дніпра, то літописці докладно не вказали місця, де вбиті «стовпи» Болеслава. Спершу Длугош говорить, що «стовпи» стоять на сході, далі: на річці Дніпро, у тому місці, де річка Шуля зливається з ним. Але знову ж таки тут постає питання, де знаходиться ця річка? Письменник досліджує розташування річки Шулі (*Suła*), але відомостей про «*Szule*» не знайдено. Відомо, що Болеслав повернувся з Києва, у степах печенігів і половців не був, ніколи з ними не воював, а тому і не мав потреби ставити граничних знаків, тим паче, що Длугош «стовпи» ті: «*podzień dzisiejszy, jak ludzie twierdzą, istnieją*» [103, с. 335]. Відомо, що загадковий «стовп», який дав назву місцевості, а пізніше монастирю, простояв аж до XVIII століття та знаходився на узгір'ї Аскольдової могили.

Питанням розташування кордонів Речі Посполитої цікавилися письменники та історики різних часів та епох. Очевидно, що не один дослідник намагався визначити межі Польщі. Корисним джерелом для сучасного літературознавства є хроніки Галла Аноніма, Вінцента Кадлубки, Нестора Літописця та ін. Варто зауважити, що час написання гавенди і джерела, якими користувався Францішек Равіта-Гавронський, часово віддалені між собою, і те значення, що вони мали для автора тоді, можливо, сьогодні втратили свою актуальність. Письменник намагався презентувати сучасному читачу матеріал та ідеї для дослідження історії рідного та сусіднього краю.

Таким чином, охарактеризувавши основні мотиви та причини зацікавлення Ф. Равіта-Гавронського історією України, можна вказати на його суб'єктивні власні ідеологічні переконання, що виявились у викривленому змалюванні польсько-українських взаємин. Для нього не існувало Польщі без України, як і України без Польщі, а тому питання кордонів Речі Посполитої було справою життя Гавронського. У його романах повсюдно з'являлися згадки як про історичні, так і про міфологічні кордони, письменник прагнув визначити та окреслити їх, можливо з огляду на особисту невизначеність та приналежність до двох держав. Називаючи себе дитиною польської України, його погляди змінювались із перебігом життя від «аркадійських» дитячих років до зрілого віку, від літературознавця до історика. Хоча за ним на той час закріпилося – «знавець минувшини», але це не відповідає тим критеріям, які зараз ставляться до професії фахового історика.

3.2. Інтерпретація образів польських правителів і української старшини в романах письменника

Питання цілісного художнього образу українця у польській літературі піднімалось уже багато разів, проте очевидним є те, що він зазнав змін з бігом часу та з огляду на історичні обставини. «Українська школа» була чи

не найбільш активною спільнотою для пропагування позитивного міфічного образу України в польській літературі. Один із останніх представників цієї групи – Юзеф Лободовський – представив у своїй творчості новий погляд на українця як Іншого. Письменник поставив нелегке завдання – примирити у собі поляка та українця, залишаючись при цьому вірним сином обох батьківщин.

У праці І. Шиповської «Похвала Україні Юзефа Лободовського» знаходимо спогади про слова батька: «адже треба, щоб дійшло до порозуміння між народами» [74, с. 9]. Лободовський називав Україну своєю матір'ю, у спогадах він постійно до неї повертається як до втраченого раю. Польська дослідниця А. Якубовська-Ожуг при цьому наголошує, що для Лободовського домом є увесь космосвіт, який наповнений знаками минулого та локалізований на терені України. У свою чергу, українська земля стає також пунктом ревізії власного життєвого шляху [115, с. 166].

Провідною темою польського романтичного українофільства була історія козаччини, В. Цибульський – історик польської літератури стверджував: «В нових часах засипано нас козацькими думками і шумками, фантазіями, оповіданнями, новелами, романами; в цілому козацькому поході ми майже не бачили нашої Польщі» [100].

У статті «Візія українця як Іншого у польському літературному дискурсі» Ольга Вознюк зазначає, що в «основі романтичної концепції України у польських письменників лежить власна візія козаччини в її об'єднувчій перспективі, в основі якої лежала легенда про спільне козацько-шляхетське походження» [19, с. 161]. Інші міркування з цього приводу висловлює Д. Сосновська, переконана, що саме романтики створили міф України, який став основою негативного стереотипу, що дозволив полякам сформувати негативну рецепцію образу українця [204, с. 46-52].

Міхал Чайковський, автор славнозвісних «Козацьких повістей», у своїй ранній творчості представляв ідеологічну невизначеність своєї позиції щодо козацтва, тоді як його пізніші твори («Вернигора» («Wernyhora»), «Стефан

Чарнецькі» («Stefan Czarniecki») і «Гавенди» («Gawędy»), «Кошовата» («Koszwata»), «Українки» («Ukrainki»), «Овручанин» («Owruczanin»), «Гетьман України» («Hetman Ukrainy») стали свідченням того, як посилювалась шляхетсько-аристократична тенденційність і реакційно-романтична ілюзорність у трактуванні історичних тем. Подібно своїм попередникам, Чайковського приваблювала тема української-польської минувшини. Його твори є виразником не історії, а наслідування виробленої у той час шляхетсько-романтичної козакофільської традиції.

Натомість Равіта-Гавронський негативно оцінював поверхнєве захоплення Міхала Чайковського козаками, а також захват міфічним образом козацької України. Йому не імпонував авантюрний спосіб буття шляхтича, який створив Чайковський. Роман Гавронського «На кресах» підкреслює стереотипи та міфи України і козаччини. Твір був написаний близько 1886 року під час перебування письменника у Швейцарії, спочатку був виданий у Варшаві (1886) як оповідання середини XVIII століття, а в 1896 році вийшов друком у Львові як роман під назвою «На степах».

Чайковський позитивно оцінював козаків у аспекті їхньої вірної служби королю, коли ті покійрно служили шляхті та самовіданно клали голови захищаючи польську землю. Натомість, його реакція цілком змінюється, коли козаки повставали проти шляхти. У своєму описі він надає козакам таких рис як віроломство, підступність та здатність до інтриг в об'єднанні з зовнішніми ворогами Польщі. Саме з цієї причини, визвольну боротьбу під проводом Хмельницького він представляє у негативному світлі.

Що стосується Францішека Равіта-Гавронського, то у його творах козаки завжди мають негативну конотацію без уваги до їхніх позитивних рис та історичної місії. Могутнє українське військо, яке не раз виступало на боці польської шляхти, не могло змінити думку автора, який упродовж усього свого письменницького шляху вважав їх деструктивною силою. Сам же Хмельницький, у його творі, постає водночас як могутній правитель і недалекоглядний провідник : «Jakby robił rozumnie, toby Ukraina po nim rosła

w dostatki, bogactwa, rozum, swobodę... Jakaż to wolność dostała się Ukrainie? Co po głupiej sławie, kiedy nami teraz i tu poniewierają i tam mają za najbardziej. Co to za wolność, kiedy musimy pracować dla kogoś a nie dla siebie. Chmiel był mądry, ale zapijał się i brechał za wiele; miał siłę, ale oddał sąsiadom» [177, c. 8].

Роман Францішека Равіти-Гавронського «На кресах» став втіленням ідеї Свій-Чужий, яка набула особливої популярності наприкінці ХІХ століття. Польсько-український конфлікт у творі подано крізь призму «гайдамаччини» і є головним, навколо якого концентруються всі сюжетні лінії роману. Їхньою метою є представлення причин непорозуміння та вини обох сторін. Український елемент починає формуватись як окрема політична сила, суспільно-економічна та духовна, а не лише етнічно-етнографічне тло для подій, що розгортаються в історії.

У романі постають два топографічно-символічні простори: невеличке українське містечко Саврань: «Dwie lub trzy wiorsty od Moszen, na wilgotnej nieco nizinie, przylegającej do samego Dniepru a pokrytej stawami i bagnami, pomiędzy te stawy i bagna, rozsiadła się kilkochatowa osada – Siekirna. Schowana pomiędzy zielonemi wierzbami, siedziała tu osada cicho; ani rossyanie, ani polacy, ani tatarzy nigdy do niej nie zaglądali, bo przystępu prawie nie było» [177, c. 1], а також садиба Гордія Гриви: «Nie była to prosta chata chłopska ani z pozoru, ani wewnątrz, ale dworek, wzorem wszystkich dworków małoszlacheckich XVIII wieku zbudowany. W gościnnej izbie była wielka prostota: przy jednej ścianie stół dębowy, po podściany ławki dobrze wymyte i kilimkiem zaścielone, kilka sydlów, oto było całe umeblowanie» [177, c. 21]. Спокійний, майже ідеальний простір родинного дому старого козака, головним чином, є пейзажним елементом краю щасливого дитинства. Бінарною опозицією до нього є степ – динамічний, грізний і до кінця незвіданий, сповнений шаленою «дикою силою», що має історичне значення як поле битви та степ-свідок полеглих доль на давніх Кресах Речі Посполитої. «Od wschodu płynął szerokim, nieprzejrzanym korytem Dniepr-bat'ko, od zachodu, nieknięty siekierą las sosnowy, ciągnący się piaszczystemi wzgórzami po nad Dnieprem aż do Czerkas»

[177, с. 1] Також письменник представив вдалий опис степового простору у надвечір'я, час, коли природа заспокоюється і готується до сну. Він трактує степ як осібну, живу істоту, що має власну історію.

Серед образів роману письменник виводить не лише художні, але й історичні постаті. Тут є Гордій Грива. Вихований в Могилянській Академії та перебування у війську Івана Мазепи (єдиний козацький гетьман, якого цінує автор), формує його національну свідомість і життєву мідрість. Як в громадському, так і в особистому житті керується чесністю, розсудливістю та патріотизмом. Він є виразником світогляду самого автора і його пропольської орієнтації в «руському питанні». Гордій мріє про створення під крилами Польщі, незалежного від Росії князівства на українських землях. Грива, був створений як позитивний герой самим Гавронським, який власною працею і національною свідомістю є прикладом для наслідування: «Hordij Hrywa, zwany poprzednio setnikiem, miał w Mosznach bogatą osadę, na której od dziada i pradziada siedziała cała jego rodzina. Ojciec służył kiedyś pod Sahajdacznym, chodził z polakami na turków, a niedosłużywszy się niczego przeszedł na stronę Chmiela i zginął pod Żółtymi Wodami. (...) Hordij jak na owe czasy bardzo wykształcony, wychowany jeszcze w tradycjach Chmiela, nie długo się ważył. Szkoła otworzyła szerzej oczy na stosunki, jakie istniały, posiadała jakieś ziarno w duszę, o którym ani on, ani szkoła nic nie widzieli: była to miłość kraju. (...) Tak mało po mału powstawały w młodej duszy i kształtowały się pojęcia o miłości kraju, obowiązkach, wolności jaśniejsze i głębsze» [177, с. 10-12]. Із типової образної схеми позитивних/негативних персонажів «випадає» Гордій Грива, як представник козацтва в минулому, який усупереч стереотипно трактованій анархії та відсутності сліпої прив'язаності до землі для більшості січових козаків є дуже старанним господарем.

Гордій у творі виступає проповідником ідей мирного співіснування та взаємної підтримки поляків та українців. Його холодний розум та справедливе серце шукає відповідей на причини розбрату у минулому. «Że kozacy walczą z turkami, tatarami i lachami – walczą niekiedy świetnie – to

dobrze, ale dokąd to prowadzi? Czy będzie komu korzyść z takiej walki? Co zyska na tem Ukraina, lud cały? Do czego doprowadziła Ukrainę walka z Polską?» [177, с. 12]. Такі роздуми скерували його на сторону Мазепи, не любив його за надмірну пихатість та гординю, але коли той став на бік Карла, шведського короля, то стало зрозумілим, чого він прагне. Після поразки гетьмана у Гордія залишилось лише звання сотника і слава поміж козаками, людини сміливої та вмілої. «...nie polenie się, nie pożałuję krwi za Ukrainę...» [177, с. 14]. Автор дозволяє йому загинути геройською смертю в боротьбі за свободу.

Полковник Верлан, в історії знаний як один із керівників національно-визвольного і соціального руху проти польської шляхти на Правобережній Україні у 30-х роках XVIII століття, відомого також як Народне повстання 1734-1738 рр., Верланська революція, або Повстання Верлана. [50, с. 17]. Верлан був сотником/полковником надвірних козаків князів Любомирських у м. Шаргороді. Під час масового повстання гайдамаків на Брацлавщині 1734 року обраний наказним козацьким полковником. У Гавронського: «Werłan, pułkownik nadworny szarogrodzkich kozaków. (...) Ogorzała, brunatno oliwkowa twarz jego, pokiereszowana szablą i spisami, ozdobna szpakowatemi, długimi wąsami, miała wyraz surowy i awanturniczy. Okrągłe siwe oko miało jastrzębie spojrzenie, patrzyło bystro, wpatrywało się zuchwale; czasem spojrzenie mignęło jak błyskawica, ale wkrótce chowało się gdzieś w głębinach duszy. Chodziły też wieści, iż człowiek ten gdzieś urodził się w komyszach stepowych, jak wilk, dlatego też całe życie bujał po stepie za tatarami» [177, с. 14]. Його походження автор пов'язує зі степом. У творі знаходимо згадку, що Верлан народився у травах степу, молодість провів на степових пригодах і буквально від кільканадцяти років був на службі у надвірній міліції. Гавронський не описав його зміни зі степового до надвірного козака, але надав йому свідомість потреби звільнення від впливів Росії, а також зміцнення зв'язку між українським народом і козаками. Останні слова Верлана перед смертю прозвучали подібно як проповідь Вернигори: «Człowiekowi przed śmiercią Pan Bóg dał jaśniejsze oczy – widzieć może to, czego inni nie widzą... Ty Matwiju,

dopóki żyjesz, staraj się ludziom zdejmować z oczu połudę... Niech nasi (Ukraińcy), szukają sobie przyjaźni nie u silnych (Rosja) lecz u słabych (Polska) przed rozbiorami. Słaby pokorniejszy... sam boi się napadu, musi szukać pomocy, musi wiernie dotrzymać przyrzeczenia, aby przyjaciela nie stracić – a silny tylko ciągnie do siebie, bo silny, bo zły... Silny tego co do niego przyjdzie zgniecie, a tego co nie przyjdzie, osłabi i pobije» [177, c. 241].

У працях Гавронського постать Верлана була амбівалентною. Виступ козацького полковника був натхненням для всіх пізніших гайдамацьких зривів. Владислав Серчик писав: «Повстання Верлана активізувало селянський опір в Україні. З'явилися численні гайдамацькі загони, з яких, для прикладу, загін Сави Чалого, уродженця Запоріжжя перейшов у місцеву легенду» [198, с. 148]. Як пише сам Гавронський: «"Rewolucja Werłana" była zapoczątkowaniem tych ruchów hajdamackich, które od wstąpienia na tron Augusta III trwały z większym lub mniejszym natężeniem, aż się zakończyły krwawym wybuchem koliszczyzny w roku 1768» [166, с. 99]. В певному сенсі Верлан відіграв подібну роль щодо гайдамацьких заколотів як Хмельницький щодо розрух в козаччині. Нічого дивного, що його постать охоче відносять до легендарного ватажка «великого повстання». «Werłan obmyślił dobrze wszystko... oj to głowa, taka jak u Chmiela, lepsza nawet, bo miodu nie pije. Niech się tylko powiedzie...» [177, с. 91]. «Ja mam nadzieję na Werłana, z niego drugi Chmiel będzie [...]» [177, с. 205]. Варто зауважити, що схожість Верлана і Хмельницького полягає на ідентичності військового таланту, тоді як Залізняка з гетьманом пов'язує жорстокість в діях та схильність до алкоголю.

Гордій і Верлан втілюють абсолютно протилежні погляди та характери в цих історичних обставинах: «O ile Hordijowi wystarczała ojcowska sadyba w Mosznach, o tyle Werłanowi świat cały byłby zaciasny» [177, с. 15]. Тоді як Гордій прагнув до розуміння причин постійної боротьби та пропагував мирне існування, Верлан своїм амбітним характером рвався до боротьби. «Natura jego żadna walki i czynów, podsycana zapamiętałą odwagą, żadna wyniesienia się i sławy – nie dawała mu odpoczynku» [177, с. 15].

Окрім полковника та старого Гордія не бракувало у романі образів козаків з народу, як от Гнат Голий чи Гриць Остапенко: «(...) kiedy do izby weszło dwóch dziarskich i młodych kozaków. (...) Jeden z nich nazywał się Hryć Ostapenko, drugi Hnatko Hoły. Nosili się obaj z kozacka, byli synami kozaków, ale do rejestru zapisani nie byli i nie służyli nikomu» [177, с. 22]. Гордій про хлопців: «Na tych liczyć można... (...) Hryć, młodszy, to ładaszczy chłopiec, choć się dziewczynie mojej podoba, ale dobry i ochoczy, a starszy, Hnatko Hoły, o tego trzeba głąaskać» [177, с. 93].

Цікавим персонажем був Матвій-лірник – латентне втілення одного з очільників повстання, самого духу козацької вольності, який під час своїх мандрівок співом закликає простий народ до участі у польському повстанні: «Był to już starzec, ale krzepki jeszcze i chociaż ślepy niby, szedł szparko o kiju. Czapki na głowie niemiał, tylko wielki „bryl” słomiany na sznurku, chwiał się mu u pasa; w rękę trzymał kij sękaty i długi, a polą podartej świtki, coś przykrywał. Twarz jego była czerstwa, regularne, piękne, wysokie czoło, a głowę, łusą pośrodku, jak pierścieniem na okół otaczały długie, kędzierzawe włosy, które bujały swobodnie w powietrzu» [177, с. 65]. В уста діда Матвія автор вкладає актуальну проблематику того часу, говорячи про ляхів: «Му і oni to jak dwa wozy, co jedną drogą jadą, jak furmani rozumni, to się wozy miną cało, a jak głupi, to osie połamią i pobiją się jeszcze» [177, с. 70].

Францішек Равіта-Гавронський вважає український народ втраченим, як державну націю, адже більшість у суспільстві знає, що потрібно наважитися на зміни, проте не розуміють на які саме, тому так легко піддаються на вмовляння представників різних політичних сил (Росії, Туреччини, Польщі та вірять нереальним обіцянкам: «Za Dnieprem Ukrainę ściśnięto żelazną obręczą; hetmani i pułkownicy tak musieli skakać jak im grano w Moskwie, w Małoruskim przykazie. Na polskiej stronie było ludniej, żyły jeszcze w popieliskach świeże tradycye o Pawluku, Nalewajce, Chmielu, Mazepie; słaba Rzeczpospolita nie mogła się bronić nawet od szarpań hajdamaków, którzy włóczyli się kupami i pod nosem regimentarzu palili sioła i łupieżyli» [177, с. 38].

Прикладом втілення шляхетських вольностей був козак Сава Чалий, який прагнув бути шляхтичем, а ціною такої мрії була зрада. Сава Чалий - це уособлення зла і гордині, незважаючи на те, що його історичний прототип увійшов в легенду як зразок доблесті і шляхетності простого козака, який боровся на стороні барських конфедератів. У Гавронського, Сава Чалий втікає з Січі: «dla zaspokojenia swojej dumy, porzucił równie dziką ojczyznę (Zaporoże)». Він старається зробити кар'єру серед польської шляхти, взявши за дружину шляхтянку Гелену, що для нього було справою престижу. Тому він вирішує зрадити своїх минулих сородичів козаків, які йому цього не подарували і, в результаті, вбили (спалили його садибу, а йому відрізали голову). Однак спокій Сави турбують муки совісті. Своє незадоволення та гнів він виливає на дружину, яка ввела його в середовище шляхти, але не була в стані дати шляхетства. Щоразу частіше перед прийняттям важливого рішення він втікає у степ. Для його дикої та жахливої натури – це єдине місце свободи і незалежності. Перебуваючи поміж шляхтою відчуває себе недооціненим з приводу «хамського поводження» і не вміє пристосовуватися до життя в середовищі шляхти.

Автор показує поступову полонізацію Сави, яка щоразу більше проявлялась. Його одруження зі шляхтянкою, служба у надвірній міліції, все це сприяло його повільному ототожненню з поляками: «choć Kozak, ale otarł się trochę między szlachtą, wcale był gładki, dowcipny, wesoły, śmiały, tak że kompanią swą wstydu nikomu nie sprawił» [177, с. 148]. В моменти душевного неспокою стрімко мчить на коні по безкрайому степу: «Dzika jego natura, niczym nieokiełznana, jak wiatr stepowy, potrzebowała równie dzikich i gwałtownych ważeń; rozkołysana jak fala morska, potrzebowała jakiegoś silnego oparcia, któryby tej gwałtowności położyło tamę» [177, с. 217]. Про Саву Чалого ходить чимало легенд, але за ним міцно закріпилась слава перебіжчика та зрадника: «Sawka już raz swoich zdradził, żeby mu się niezachciało i drugi raz tego...» [177, с. 90].

Сава Чалий прагнув змінити свою національну ідентифікацію з української на польську, а стану приналежність з козацької на шляхетську, чим довів до родинної трагедії і власної ганебної смерті. Герой, який не може бути ані тим, ким народився, ані тим «іншим», яким бажає бути, переживає психічний розлад та неспокій, що призводять до конфлікту, трагедії і смерті. Його відчуження від власного культурного простору стають причиною психологічної деструкції. Це у багатьох випадках найглибша риса характеру, яка будує особистість героя порганиччя культур.

З огляду на спосіб представлення цікавим героєм є Савка Шелест, герой роману «Король і цариця». Оповідач небанально вводить цю постать до дії. Перший раз бачимо його в єврейській корчмі серед численного товариства «nie budzącego wielkiego zaufania ku sobie» [170, с. 20]. Вигляд Савки не відрізняється від гайдамацьких товаришів: «obdartus, podpasany na „chołozniach” pięknym słuckim pasem i ustrojony w żółte buty» [170, с. 20] – одяг становить особливий образ неохайності та витонченості. Не дивлячись на подібність героя з громадою, яка його оточувала, де раз за разом: «wybuchą śmiech rubaszny, pijacki i miesza się z wykrzykami i pohukiwaniami ludzi, niezupełnie już panujących nad zmysłami» [170, с. 22].

Глибокі почуття до гарної дівчини шляхетського роду поєднуються в Савці з досвідом мук совісті, яке виникає зі свідомості скривдити особу, яку кохає: «Widocznie Sawka kochał tę kobietę, czuł się wobec niej jakby winowajcą i może dlatego otaczał ją troskliwą opieką [...]» [170, с. 52]. Відчуття власної провини, глибокі почуття, а можливо, свідомість низького походження щодо жінки вищого стану поглиблюють відразу ватажка до гайдамаків, та пробуджують шляхетську поведінку, до якої по своїй природі він зумовлений. «Miał przed sobą watażkę, zboja, który życia ludzkiego nie żałował zapewne, z zimną krwią nóż zatapiał w serce człowieka, ażeby zabrać jego mienie i przepić. [...] A oto miękł i łagodniał wobec spojrzenia kobiety, która niczym więcej bronić się nie umiała tylko spojrzeniem [...]» [170, с. 79]. Інтелігентний Савка швидко зрозумів, що роль Ярини в його житті не обмежується лише

місцем коханої чи об'єктом проявлення почуттів, але що ця поневолена жінка змінює його життя, показує йому пригніченні через розбійницькі дії вищі ідеали, шляхетні цілі: «[...] począłem myśleć o mojej Jarynce... Zmarnowałem jej życie, to prawda, ale ona swoim życiem moje stworzyła... gdyby nie ona, w cóż byłbym się obrócił» [170, с. 239]. Після смерті Ярини, Савка вирішив покинути свою банду, яка йому до всього нагадувала обставини спалення двору, з якого силою забрав молоду шляхтянку. Травма минулого була такою сильною, що він вирішує відректися від старого життя за допомогою зміни імені: «taką pokutę nałożyłem na moją duszę. Powiedziałem sobie: Sawka umarł – narodził się Szelest» [170, с. 236]. Нове ім'я – це лише зовнішній вимір глибокої зміни, яка відбулася з гайдамацьким отаманом. Момент смерті Ярини становить цезуру, після якої Шелест зі степового забіяки змінюється в ревного приборкувача розбійних груп. Шелест про: «Kiedym poznał co to znaczy zmarnować jedno życie ludzkie, na czyjąś głowę sprowadzić smutki, nabrałem niesłuchanego obrzydzenia do hajdamactwa... Począłem myśleć nad tym: czego właściwie my chcemy? Dokąd idziemy? Jaką drogą? Gonta powiadał chcemy wolności... nie chcemy na Ukrainie panów... Jam się trochę blisko panów chował, tam widział, że oni wolnością nazywali prawo rządzenia się według najlepszej woli we własnym domu, a domem tym była cała Polska. [...] Gorzej, że dzika czerń, mordując ludzi i niszcząc ich dobytek lub rabując go i przepijając, nazywała to – wolnością [...]» [170, с. 240-241]. Роздуми Шелеста стають для оповідача можливістю представлення власних поглядів на тему гайдамаччини. Шелест є особливим прикладом гайдамаки, який у собі поєднує амбівалентні корені. Поглиблений психологічний портрет героя доводить складність та неоднозначність в оцінці постатей-учасників коліївщини.

У концепції Францішека Равіти-Гавронського вибудовані хитросплетіння сюжетних ліній відіграють менш важливу роль, аніж, індивідуальні риси образу героя. На першому плані завжди виступає позитивний герой, шляхетність якого не викликає сумнівів. «Мазера

wychowany w polskich szkołach, kształcony w polskim duchu, Ignął do zachodniej kultury i otoczył się polskim towarzystwem... Może kilka lat uciążliwego hetmaństwa, ciągłej pokory i zależności, ciągłego schylania przed ukoronowanym przyjacielem, a bardziej jego ulubieńcami, obrzydziły mu już zależność i władzę, może szlachectwo wiązało go niewidzialną nicią ze szlachtą i Polską, dla której czuł zawsze miłość, jako dla swojej matki i ojczyzny, czy może inne jakie ukryte sprężyny i cele działały dość, że hetman po kilkanastoletnim hetmaństwie otoczył się tą samą atmosferą i życiem, jakim niegdyś żył za młodu w Warszawie i na Ukrainie» [180, c. 8].

Згідно міркувань Гавронського, шляхта, як правляча група, несе головну відповідальність за кризу польської державності. Авантюризм та регрес шляхти в Речі Посполитій до поділів отримав однозначно негативну оцінку в його творах. Кілька десятиліть послаблення звичаїв під правлінням Сасів, згодом довгі роки нестабільного правління Понятовського викликало почуття несмаку та сорому в тих оселях, де плекали пам'ять сильної, незалежної, потужної Речі Посполитої на теренах Європи.

Отже, письменник у своїх історичних романах подає цілу низку історичних та вигаданих персонажів, які уособлюють традиції того часу. Серед них варто пригадати Гордія Гриву, який був проповідником позитивістських гасел «праці біля основ» та закликав до розумної боротьби, полковника Верлана, послідовник Хмельницького, який своїми заслугами прирівнювався до відомого гетьмана, Матвій-лірник – постійний герой романів на козацьку тематику, як також понівечені долі Сави Чалого та Савки Шелеста. Всю відповідальність за всесторонню кризу в державі при цьому Гавронський покладає на шляхту. На його глибоке переконання найбільш розбещеним класом серед шляхти є магнати, які власне і довели країну до руїни, знівільювавши права та свободи інших станів. Лише дрібна шляхта, що матеріально та соціально була найближча до селян зуміла зберегти засади шляхетності. Українська старшина у його романах дуже часто постає у світлі власних авторських переконань.

3.3. Роль українського козацтва в історії польсько-українських взаємин у сюжетах романів «На Кресах», «Пан Гетьман Мазепа», «Харцизи»

Козаччина була однією з провідних тем польського романтичного українофільства. Це одна з тих тем, на прикладі якої виразно позначається спільність та відмінність, інтеграція та диференціація ідеологічних концепцій. Ця проблема була об'єктом досліджень польських (Сосновська Д. [204], Борови В. [94], Квапішевські М. [139], Третяк Ю. [210]) та українських науковців (Брацка М. [10, 12], Кирчів Р. [31], Наливайко Д. [44]) тощо. Атмосфера замилювання козацькими традиціями та звичаями панувала в шляхетсько-магнатських маєтках другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Проте, козацтво імпонувало також демократично налаштованим польським патріотам, які вбачали в ньому високий ідеал свободи, здобутий та усвідомлений самим народом. Вони захоплювалися козацьким героїзмом та шанували їхні демократичні ідеали. Саме такий погляд на Історичному конгресі проголосив Ян Чинський, відомий діяч Демократичного товариства в Парижі 1835 р. у своєму рефераті «Який був вплив козаків на літературу, науку, мистецтво і цивілізацію взагалі на Півночі і на Сході» [205].

У концепції Яна Чинського засадничим було твердження, що на берегах Дніпра козаки створили один з найкращих республіканських устроїв. Він високо підносить їхню волелюбність і безстрашність у боротьбі з ворогами, водночас досить реалістично підходить до трактування взаємин з Польщею. У рефераті він оцінює виступ Хмельницького як «божий бич», «знаряддя помсти провидіння» за злодіяння і кривди, вчинені польськими магнатами та шляхтичами козакам. Дослідник категорично виступає проти того, що польська шляхта представляє Європі козаків як дикунів і розбійників. Видана в Парижі у 1836 році його двотомна повість про Хмельницького та Хмельниччину [102] відзначається прогресивним демократичним спрямуванням у трактуванні образу козацтва та визвольної боротьби українського народу.

Така концепція козацтва імпонувала поглядам прогресивних революційних романтиків. Вони наголошували на славному героїко-патріотичному минулому, що мало закласти підвалини утвердження ідеї вирішальної ролі народних мас у боротьбі за національне визволення Польщі. У цьому сенсі козаки були найкращим прикладом втілення ідеї народу, збірного образу волелюбного, романтичного лицаря – людини простої, проте сміливої, та з почуттям власної гідності, такої, що вмiє цiнувати i захищати свою свободу. «Вільний козак..., а разом людина з народу, – відзначає польська дослідниця М. Яніон, – був набагато придатнішим для поетичного прославлення навіть на підставі його власної самотньої поетичної творчості, ніж від віків знівечений у панщизняному ярмі польський селянин» *(переклад – Я.Я.)* [116].

Саме Францішеку Равіті-Гавронському приписують створення негативного стереотипу козака в дискурсі польської літератури. Найчастіше він у своїх творах представляє та оцінює мешканців країни на Дніпрі у двох аспектах – як людину та як воїна. «Самі ж козаки мали дуже високу думку про себе: «Козаки вважали себе кращими за панських селян, подекуди кращими за міщан. Вони охоче бачили себе в ролі оборонців Вітчизни, прирівнювали себе до шляхти, привілеї якої хотіли отримати. Тому нічого дивного, що так як і шляхта, зверхньо дивились на інших»» *(переклад – Я.Я.)*.

[93] Згідно думці Францішека Равіті-Гавронського генеза польського історичного життя починається з Великопольщі, проте з XVI століття осередок державності перенесено до Малопольщі, а відразу після того як Варшава стала столицею Польщі, шал політичного та економічного життя змістився на Русь. Заселення таких великих територій спричинило наплив туди людей різного походження, що призвело до процесу своєї культурної, етнічної та релігійної гібридизації: «Такі козацькі громади почали формуватися із шахраїв та свавільників різної національності: поміж них можна було зустріти рибалок та степових мисливців, які мало що розуміли в землеробстві, а також поляків, турків, татар, волохів і навіть

євреїв, які втікали від правосуддя в дикі степи, або ж хотіли дати волю своїй легковажній та свавільній натурі» *(переклад – Я.Я.)* [178, с. 1].

Письменник деталізує всі чинники, що спричинили міграційні процеси серед населення на території сучасної України. На його думку, це пошук оазису для злочинців, яким в Польщі загрожував судовий вирок. Дикі поля були периферійними, а отже, практично позбавленим адміністрування тереном Речі Посполитої, при цьому становили ідеальну схованку для чималої кількості людей, які опинилися за межами закону.

Локалізація козаччини мала основний недолік – близьке сусідство з Кримом. Власне, татари були єдиними «господарями» Диких полів до колонізації їх козаками, звідси і прагнення до експлуатації цих територій, що спричиняло їхній конфлікт щодо домінування над Руссю. Окрім напружених козацько-татарських відносин, вплив Криму на формування ментальності Запорізької Січі Францішек Равіта-Гавронський оцінював як визначальний: «Татари стали вихователями морального характеру козаків» *(переклад – Я.Я.)* [169]. Передусім, це позначилося на методах ведення ними військових дій. Він відзначає два головні чинники, що слугували об'єднувачим центром для Запорізької Січі: оборона православ'я та військовий фах: «З цієї невиразної туманності, яка носила риси двозначності та непевності, почав поволі формуватися оригінальний державно-лицарський організм, який творився наче під гаслами боротьби із зрадниками, проте ворожий всякому державному порядку, і який не піддавався жодній організації, окрім військової, яка вважала кожен замах на самоволю як замах на свободу» *(переклад – Я.Я.)* [166, с. 17].

На його думку, козаччина поступово стає деструктивною силою всередині польської держави, інтегральною частиною якої була. «Саме тому, за дуже короткий проміжок часу, українська козаччина, яка жила бурхливою стихією інших суспільних прошарків, стала ворогом держави, в якій ані держава з нею, ані вона з державою, не могли знайти способу співіснування» [164, с. 37].

У козаччині демократично налаштованих романтиків приваблювала боротьба проти феодальних утисків і гноблення, що її трактували як найвищий прояв та зразок народного героїзму. Натомість романтики консервативного спрямування воліли у цьому ж факті бачити втілення середньовічної відчайдушності, анархізму, грабіжництва. Демократично налаштовані романтики не вагалися згадувати традиції боротьби козацтва з польсько-шляхетським гнобленням, здатні були тверезо підходити до таких сторінок історії як Хмельниччина чи Гайдамаччина, натомість романтики консервативного спрямування або ретельно оминали та замовчували цей аспект, або ж намагалися представити його в найбільш зневажливому і карикатурному для українського народу світлі.

У консервативних романтиків позитивний тип козака був поданий, як правило, за взірць дворового козацтва, що було витвором шляхетсько-магнатського буття, тоді як демократично налаштовані романтики надавали перевагу козакові, оспіваному українським народним фольклором, овіяному лицарсько-героїчним пафосом легенд і переказів. До того ж вони вимагали неухильно дотримуватися історичної та художньої правди.

Романтики особливо високо цінували властиве козацькому народу України прагнення до збереження власних прав і свобод. Для Францішека Равіти-Гавронського козак – це молодий українець-воїн, хлоп, що залишає хутір і йде в дорогу по степах, або наймається на службу до шляхтича, чи гайдамака-розбійник, але перш за все – запорожець, січовий козак. У становому суспільстві козаки, особливо реєстрові (тобто ті, що становили частину війська Речі Посполитої), вважали себе окремим рицарським загоном.

Стосовно консервативної течії романтизму, то тут сформувався діаметрально протилежний стереотип козака. «Син степів» постає як темний і мстивий гайдамака, або ж, навпаки – самовідданий слуга шляхтича, що відданий своєму пану та має за обов'язок охороняти його життя та володіння.

Польське романтичне козакофільство згасає із занепадом романтизму і в зв'язку з розвитком реалістичної літератури. У 40-50-ті рр., поряд з творами, у яких домінує романтичне сприйняття України, щораз більшої питомої ваги набирає реалістичне осмислення української дійсності. Відтак козак стає невід'ємним елементом українського пейзажу, він надовго вписався у романтичні зображення степів, які змальовували представники «української школи» польського романтизму. Для польських письменників і поетів, які століттями створювали образи козаків у своїх творах, вони були захисниками віри, лицарями, що б'ються за незалежність України. Для інших – борцями за суспільну справедливість, «свободу нашу і вашу», ще для одних, – ватагою розбійників. Аліна Ковальчикова писала: «Козак є цілком оригінальним витвором степової культури. (...) Він поєднує в собі військовий дух, лицарство поруч з дикістю, примарну вроду, подекуди жорстокість. Однак, завжди зосереджує у собі мальовничу красу, гордість та гідність» *(переклад – Я.Я.)* [132].

Однією з підстав для хибного розуміння козаків є те, що їх зараховували до воїнів Речі Посполитої. Натомість Польща намагалась подолати козацькі устремління шаблею, що в результаті лише збільшувало силу протистояння. Проте, ідентифікуючи козаків як польських вояків, дозволяючи їм вправлятися у військовій справі, озброюючи їх, вони не взяли до уваги той факт, що окрім оборонців кордону, у разі бунту, вони матимуть добре навченого військовому ремеслу – ворога. «Еволюція козаччини прямувала зовсім не в напрямку заспокоєння, а навпаки до наростання сваволі» *(переклад – Я.Я.)* [164, с. 48].

Козаччина стала настільки органічним явищем у польській літературі, що цілком заповнила уяву романтиків. Польські письменники охоче описують історичні події, у яких поляки та українці об'єднувались проти спільного ворога, наприклад турків.

М. Грабовський у праці «Література та критика» («Literatura i krytyka») вказує на риси, що характеризують українську козаччину: «окрема військова

система, велике об'єднання озброєних людей, які живуть у безперервній війні, крізь війну і війною. (...) Підживлена тим самим духом. Маючи говорити про українську поезію, пам'ятки власне тієї козаччини, вважаю за необхідне спочатку сказати, що таке ця козаччина, хто такі були козаки, які навіть після припинення існування їх як політичного організму, залишили після себе безсмертну національність, свої оригінальні звичаї, свою мову, свою поезію» (*переклад – Я.Я.*) [110].

Козаки Міхала Чайковського створюють сильне, організоване, войовниче рицарське братерство, об'єднане спільною вірою та військовим покликанням, цінують свободу, сприйняту максимально, ведуть бунтарське життя, повне розмаху, відзначаються безстрашною доблестю, люблять безперервний рух, пригоди і небезпеку, зневажаючи спокійну, працюовиту і смутну щоденність [101]. Однак, передусім, вони є ідейно свідомими та лояльними членами Речі Посполитої. Чайковський вважав козаків рівноправними партнерами польської та української шляхти, як в особистому, так і в публічному житті. Зрештою, Чайковський апелює до концепції Речі Посполитої Трьох Народів (Корона, Литва, Русь), так він бачив відроджену Польщу, завжди трактуючи Україну як органічну частину цієї цілісності.

У результаті короткотривалого польського права було створено козацькі реєстри (перший сформувався у 1572 році з рекомендації Зигмунта Августа). На думку Францішека Равіти-Гавронського: «З трьох доріг [...] ми пішли найгіршою, створивши козацький реєстр, взявши на службу грабіжників та степових гультаїв, дозволяючи їм бунтувати під опікою Речі Посполитої, замість прив'язати цю стихію до землі і зробити з неї солдата, який би боронив власне маєтки, що годують його та родину» (*переклад – Я.Я.*) [164, с. 111].

Письменник висловлює судження, що із запорожців потрібно було зробити селян-воїнів, які, з одного боку, займалися б обробкою української землі, роблячи все для економічного розвитку цього краю, а, з іншого, –

неформально були б залучені до справи Корони, що, проте, не звільняло б їх від обов'язку оборони кордонів від ворогів. Непересічні військові заслуги можна здобути лише за умови контролю над деструктивними, руйнівними рисами запорожців, такими як недисциплінованість, пиятика, вроджена та набута жорстокість. Проте, аби це зробити, козацькі загони повинні потрапити під командування харизматичних наставників – як, наприклад, Ярема Вишневецький, який залізною дисципліною, власним авторитетом міг би ефективно формувати вартісні загони. В іншому випадку реєстрові козаки часто зраджували і ставали смертельною загрозою для Вітчизни, яка їм виплачувала заробітну плату. «Їхні недоліки, сформовані неморальними умовами життя, покривались військовими перевагами, які високо цінувались: розсудливістю, відвагою, солдатською витривалістю, але це не перешкоджало їм відзначатись нестабільністю та самоволею, які лише силою вдалось втримати дисципліною військової субординації. Річ Посполита не змогла використати переваги і водночас усунути недоліки» *(переклад – Я.Я.)* [169, с. 49].

Письменник вбачає причини козацької сваволі та схильність до бунтів у непослідовних діях польської влади, яка використовувала козаків, коли приходила небезпека зі сторони Криму тощо. «Наша політика однак, окрім рис короткозорості, грішила також нещирістю. Часто ми пестили козаків за те, за що потім вішали, і, власне, ця нелогічність була для простого селянського розуму сигналом, який пробуджував важку для розуміння ненависть» *(переклад – Я.Я.)* [166, с. 31].

Врешті, Францішек Равіта-Гавронський вказує на помилки політиків щодо козаччини у самій поведінці кресової владної верхівки, наданні їм необмежених прав і привілеїв. Відтак експлуатований та пригноблений козак через суспільну нерівність та утиски з боку шляхти брався за зброю та відновлював справедливість відповідно до власних переконань. «Головною причиною нерозуміння справжньої важливості низового козацтва була не лише помилкова політика держави, але також пануюча внутрішня політика,

яка задовольняла лише колонізаторські прагнення можновладців та шляхти на кресах» (*переклад – Я.Я.*) [166, с. 32].

Письменник критично оцінював існування та функціонування козаччини, яка становила потужну та поліаспектну для визначення групи людських типів, що в результаті виявляє її аполітичний, антисоціальний та аморальний характер. Він у запорожцях бачив примітивний елемент, нездатний до виконання важливої історичної місії, водночас цілковито довіряв їм оборону східних кордонів Речі Посполитої, керуючись при цьому егоїстичними бажаннями володіння дешевою військовою силою, яка б захищала територіальну цілісність держави.

Францішек Равіта-Гавронський підкреслював сильні антисоціальні тенденції козака: «[...] кожен робив своє, не турбуючись про інших, а це все об'єднувалось в один спільний голос, повний дикості та свободи» (*переклад – Я.Я.*) [180, с. 20-21]. Про відсутність єдності серед козаків свідчив також той факт, що вони на кожному кроці шукали захисників/покровителів з-поміж колишніх ворогів, доказом цьому є сподівання бути під «опікою» православної Москви, ісламської Туреччини чи католицької Речі Посполитої: «Кидався (Хмельницький) як в'юн на усі сторони: то до татар і турків, то до Росії, то перед Польщею голову схиляв, а брехав усім, кожному інше» (*переклад – Я.Я.*) [177, с.8]. Запорожці відмежовувались від ототожнення їх з селянами, прагнули до порівняння зі шляхтою, вважали себе повноправними воїнами Речі Посполитої, і такий статус мали деякі реєстрові козаки. На практиці ж, їхній статус занижували, прирівнювали до селян.

Однією з найбільш суперечливих постатей в історіографії XVII ст. був Богдан Хмельницький (1595-1657). Одні бачили в ньому провідника боротьби за незалежність та соціально-політичне визволення українського народу, котрий реалізував велику мрію про побудову руської держави, натомість інші – підступного зрадника своєї Вітчизни, який запросив ворогів: татар, московитів і шведів.

Дискусії навколо оцінки постаті Богдана Хмельницького точилися ще в Речі Посполитій. Відкривалися нові полеміки, що стосувалися, зокрема, Барської конфедерації, Січневого повстання, взаємин у 1917-1921 рр., а також трагічного для обох народів періоду Другої Світової війни. Польська історіографія однозначно оцінює постать цього українського національного героя. Для неї повстання, яке розпочав з особистих причин Хмельницький, не лише спричинилось до спустошення України та послаблення міжнародного положення Речі Посполитої, але й штовхнуло першу до рук Москви і сприяло її перемозі в протистоянні з польсько-литовською державою. Це завершилося поділом України, а через сто років зміцніла Російська держава поклала край існуванню Речі Посполитої.

Після смерті Богдана Хмельницького частина старшини, з огляду на наміри Москви обмежити автономію, здійснила спробу порозумітися з Річчю Посполитою. На чолі цієї групи став новий гетьман Іван Виговський. Він почав переговори з королівськими послами. Підписаний 16 вересня 1658 р. акт був політичним проектом перетворення федерації Корони й Великого Литовського Князівства, котрі творили Річ Посполиту Обох Народів на тричастинний організм, утворений шляхом виділення Руського князівства, поєднаного реальною унією з двома іншими.

Чи не найбільшою помилкою була позиція владної верхівки, яка використовувала козаків як воїнів, але не збиралась визнати їхніх прав, що гарантувало б їм свободу та утворення окремого стану. Все це спричинилося до великого вибуху 1648 року, якому передували менші бунти. Гадяцька унія 1658 р. була єдиною спробою у порозумінні з руською шляхтою, яка жила в Україні і козаччині, проте вона закінчилась поразкою. Ні козаччина, ні Річ Посполита не були готові реалізувати таке складне завдання під час конфлікту з Москвою та Швецією, ще й після десяти років кривавої громадянської війни.

У своїх романах Францішек Равіта-Гавронський намагається уникнути поетики романтизму, проте не відмовляється від використання набутків

українського фольклору, звичаїв, традицій та легенд, які нерозривно пов'язані з козаччиною. У сюжеті роману «На кресах» автор вводить віщування діда-лірника Матвія про майбутні битви, присутні тут також знахарські практики «бабці», яка замовляла рани Верлана. Замилування подібними мотивами вказує на його тяжіння до поетики романтизму.

Ще одним елементом, який характеризує козаччину є степ. У Францішека Равіти-Гавронського, – це сакральний простір, місце, де відбувається битва і твориться історія. Письменник детально прописує злочини гайдамак і реакцію простого люду на них: «Jak tylko zbrojny orszak dostrzeżono zdaleka, pomiędzy żydami zrobił się gwałt tak wielki, jak na sądny dzień. (...) Drobne przekupki porwawszy na plecy swoje stragany lub kosze i pudełka z towarami, uciekały, krzycząc i lamentując. W domach wszyscy zamykali okiennice i drzwi na żelazne zawory. Dzieci i niewiasty, płacząc, wołali głośno: - Aj waj... aj waj... a hajdamaki...». [177, с. 16] Ще одним виявом жорстокості є фрагмент нічного нападу на корчму Оруна з роману «На кресах» та спалення живцем його власника: «Wokół szamocącego się ze śmiercią (podpalonego) Oruna stali hajdamacy, palili tytoń z maleńskich fajeczek i żartowali głośno: - Oto żywucza sobaka... – Ładnie tańczy... i na łysej górze lepiej nie tańczył pewnie» [177, с. 194].

Письменник вважає таку поведінку козаків наслідком ледь не тваринного існування та цілковитою відсутністю морально-етичних принципів: «Byli to synowie ojców przez starego Chmiela wyprowadzonych do boju, wychowani w tradycji próżniactwa, odwykli od pracy dla siebie i innych... zasmakowali w hulaszczem próżniaczem życiu, do roli i zagrody wiejskiej wracać nie chcieli, bo praca nie w smak im była, mieli się za coś lepszego od spokojnych osadników» [177, с. 39].

Гавронський підкреслює значення та важливість пам'яті про історичне минуле кресів. У романі «На кресах» письменник також намагався відобразити історичні реалії та знайти відповіді на причини конфлікту та протистоянь. У тексті роману презентовано мультикультурне суспільство.

Письменник намагається всесторонньо збагнути конфлікт та відшукати шляхи для його вирішення. Окремі образи роману суголосні їхнім історичним прототипам, як от ігумен Дософей чи Сава Чалий у романі «На кресах».

Автор змалював у романі різні культурні спільноти: польську шляхту, український народ (козацьку старшину, селян), євреїв; релігійні громади (православних і католиків), а також гайдамаків і козаків. Окремим тематичним напрямком історичного роману є зацікавлення явищем «гайдамаччини». Це історичне явище увійшло в історію як особливо криваве. Гайдамаки, будучи головним чином, втікачами з в'язниць і Січі, козаками з так званою «невдалою біографією», їх запам'ятали як «дику» спільноту, позбавлену вищих почуттів, схильну до злочинів та грабежу. Вони плекали ненависть як до польської шляхти: «...po za wykrzykami nienawiści do lachów, niedopatrzył jakiejś jaśniejszej świadomości celu głębszego, dalszego. Zdawało się mu, że im wszystkim o to tylko chodzi, aby wódki i miodu nie zabrakło, aby nikt nie przeszkadzał im całe życie ruszać się, tańczyć, hulać, śpiewać i do żadnej pracy nie zmuszał» [177, с. 48], так і до українського селянства. У часи селянських повстань 1768 року гайдамаки вирізнялися особливою жорстокістю. Ехо тих подій неодноразово ставали темою для літературних творів. Вони стали висхідною ланкою для аналізу причин польсько-українського непорозуміння, яке існувало протягом століть та збільшилося в часи поділів Речі Посполитої. «hajdamaki w biały dzień szwendają się po stepie kupami, a jak się zbierze większa gromada to dwory i zameczki rabują... (...) Chcą czegoś, ale niewiedzą czego, a z obrońców wolności stali się prostymi rozbójnikami...» [177, с. 71]. Цей мотив з'являється вже в «Гайдамаках» (1824) Станіслава Яшовського, «Слузі і пану» (1824) Стефана Вітвіцького, «Канівський замок» (1828) Северина Гоцинського, «Ванда Потоцька» (1832) Міхала Сухоровського, «Коліївщина і степи» (1838) Міхала Грабовського, «Вернигора» і «Кошовата» (1840) Міхала Чайковського. Сліди цих подій з'являються також у творах великих

романтиків, таких як «Срібний сон Саломеї» (1844) Юліуша Словацького чи «Псалми майбутнього» (1845) Зигмунта Красінського.

Гавронський представляв гайдамаків виключно в негативному світлі: «Pojawienie się hajdamaków w miasteczku w owe czasy było nieszczęściem dla wszystkich mieszkańców, nietylko dla żydów i lachów, bo hajdamaki, grabiąc i łupieżąc, nieprzepuszczali nikomu» [177, с. 17]. Як примітивну масу, жажливу, повну звіриної ненависті, що була інструментом у руках козацьких вождів і православних священників (ігумен Дософей у Гавронського). «Ihumen był już człkiem niemłodym; miał wąskie, małe, chytre oczy, które jak dwa węgliki głęboko w orbitach schowane świeciły, brodę rudą, długą, białym przesnutą włosom» [177, с. 49]. Ігумен не зупинявся та вів свою оповідь далі: «Niech-że ci, synu, Bóg będzie pomocą w walce za wiarę i za Ruś jedną i niepodzielną. Nie z lachami łacinnikami, nie z turkami bisurmanami wam się łączyć i opieki żądać, ale z Rosyją, która was i prawdziwej wiary chrystusowej wraz z wami bronić będzie. Trzeba wam do Rosyi przystać, połączyć się z nią, a dopiero pod skrzydłem i jej opieką zakwitną wam wolność i sława» [177, с. 50]. Даміан з роману «На кресах» є типовим представником цієї спільноти. Автор не подав його біографії, обмежився лише скупим описом вигляду і манерою поведінки: «człek młody, mało co za trzydziestkę mający, z kozacka ubrany, który na całe gardło kłął Lachów» [177, с. 35].

Елементи жорстокості можна знайти в романі Гавронського, який написаний в поетиці позитивістського реалізму. Ця поетика мала служити дидактичній меті. Повинна була застерігати від наслідків насильства і бездумних кривавих битв. Поняття жаху відрізняється у Гавронського від романтичного захвату Гоцинського, Словацького чи Чайковського. Романтична ідея була містичною, далекою від реальності, представляла реальність як з нічного жаху. Натомість, у Гавронського, вона «дослівно» представлена як природньо-похмура «естетика бридоти», через що стає ще більше жажлива. «Co chwila przy niedojedzonym trupie spotykał albo rozciągniętego wilka, który obżarłszy się świeżego ludzkiego mięsa się ruszyć nie

mógł i tylko za koniem i jeźdźcem wiódł powolnie błyszczącymi ślepiami albo lisa, pomykającego stepem z kawałkiem ręki lub nogi. Ówdzie gromada sępów albo wron usiadła do noclegu na odziobanym z wieczora trupie i spłoszona szelestem kopyt końskich zlatywała przestraszony» [177, c. 78].

Ще одним прикладом є сцена побиття Богуслава підрозділами Залізняка з «Харцизів», де об'єкт захоплення переноситься з людей на звірів: «W miasteczku samym, na wszystkich jego ulicach gromadziły się kupy psów, które zasmakowawszy w ludzkim mięsie, rzuciły się na trupy i ogryzały, co się tylko ogryźć dało. Włoczyły wtedy po wszystkich kątach różne części ciała ludzkiego, wyrywając je sobie wzajemnie» [162, c. 205].

Від часів романтичного захоплення Україною і козаччиною, козак «син степу» – зв'язаний ірраціональним вузлом з дикою природою, вільний, незалежний і відважний – став улюбленим літературним героєм. Письменник представив козаків як професійне військо, яке має власного вождя та власний етнос. Козаки, створені Гавронським – це горді люди, відважні, свідомі своїх цінностей. Гавронський підкреслював, що знав творчість Міцкевича і користувався його мотивами у своїх романах. Проте автором вони були гірше опрацьовані. У творчості письменника любовні лінії відходять на другий план, там же авантюри, гумористичні та лінії подорожей. У творі «На кресах» присутній любовний трикутник нещасного кохання Марусі, дочки Гордія Гриви, молодого козака Гриця, легковажного та вітряного, а також Гандзі, подружки Марусі: «Hryć zalecał się do Marusi, którą łaskawem okiem na młodego i pięknego chłopca patrzyła, ale Jaryna, jak mogła, to obojgu łątkę przypięła, bo lekkomyślny a lubiący zabawę Hryć, nie podobał się jej wcale: zalecał się do Marusi (...) ale Hryć tak samo jak do Marusi, uśmiechał się i do Handzi, która odwzajemniała się mu sowicie. Naturalnie, nie mogła nie widzieć tego Marusia, widziała uśmiechy i zalecanki Hrycia do Hanusi, ale umiała to sobie wytłumaczyć żywym temperamentem jego» [177, c. 77]. «Marusi zrobiło się przykro, że Handzia tak już nadto widocznie wabiła do siebie Hrycia, ale zamilczała. Handzia złośliwie spojrzała na nią z ukosza» [177, c. 84].

Равіта-Гавронський негативно оцінює козацьких вождів, вказує на недостатню політичну свідомість та впевненість у собі: «Gotowi byli siekać się z Lachami po pijanemu, a potem tak samo siekać się ze sobą o hetmaństwo» [177, с. 225]. Відсутність політичної орієнтації призводить до того, що гайдамаки відносно легко піддаються маніпуляціям зі сторони козацьких вождів і стають знаряддям у їхній боротьбі за владу. «Wobec tłumów ciemniejszych jeszcze od nich rozwijali spłowiały sztandar pijanego Chmiela: za wiarę – której nie było w duszy i za Ukrainę – którą sami obdzierali codziennie. Nic nie robili dobrego i nic nie mogli zrobić, ale wicherzyli» [177, с. 30]. У творі «На кресах» Сава Чалий не може вирішити на яку сторону йому перейти: шляхти чи козаків; Полянські шукає порозуміння і підтримку Росії; Верлан і Матвій ставлять власні цілі вище національної справи і шукають союзників між простим народом, при чому, нічого їм не обцяючи взамін, окрім "Золотої грамоти", декрету про скасування панщини.

У історичному романі XIX століття було частим явищем робити висновок про характер героя спираючись на зовнішній вигляд. Верлан – це швидкий чоловік, який спробував смак боротьби, та важкою працею і відвагою здобув звання полковника. Цей чоловік сміливо дивиться у майбутнє, має далекоглядні плани («świat cały [jest] tu za ciasny»), а вроджена відвага поєднана з досвідом робить його достойним претендентом до високих військових звань. Верлан, наділений немалими здібностями, стає на чолі гайдамацької групи, і, в той же час, стикається з протиборством одиниць з примітивним світоглядом, який під час грабежу, насильства і егоїзму бачить вищі цілі. Полковник швидко зауважує справжні наміри дій гайдамаків і аналізуючи власну участь у бунті, стверджує: «Co to z tego wszystkiego – odezwał się Werłan – to nie wojsko, to kupy, tłumy, nie wiedzieć czego chcą, nie wiedzieć dokąd idą. Tak zdaje się, jakby im wszystkim o to tylko chodziło, aby włóczyć się i nic nie robić» [177, с. 26]. «Liczne skargi były tylko dowodem, jak bezkarnie wędrowały po kraju zagony Werłana: on sam bronił niby sprawu Augusta III, a podjazdy nie, bawiąc się w politykę, hajdamaczyły w sposób

dziki, zuchwały i bezlitosny» [166, с. 83]. У науковому та белетристичному письменстві Гавронського помітний двоякий образ загонів Верлана – сам полководець найчастіше є контрастом до своїх підлеглих. «Nigdzie nie znajdujemy wzmarki, ażeby sam osobiście w jakikolwiek sposób brał udział w rabunkach, wina jednak spadała na niego» [166, с. 98]. Ця відмова Верлана від відповідальності за скоєні його групою дії є нечастим явищем у творчості автора, та, яке, швидше прагне, як у випадку Залізняка або Сави – до уніфікації поведінки общини і презентуючої її одиниці.

Гавронський, який писав свій роман під виразним впливом позитивістської філософії, намагався наголосити на проблемах соціально-політичного буття під приводом розповіді про певні пригоди та подорожі. Питання користі та прикладної функції становили для письменника найважливіший аспект літературного тексту. «Charakter literatury tych lat wynikał z przekonania, że egzystencję jej w społeczeństwie stojącym pod koniecznością rozwiązania żywotnych kwestii społecznych, ekonomicznych itd, usprawnia jedynie fakt, że literatura swym charakterem i zawartością nie różni się w zasadzie od publicystyki i spełnia funkcję użyteczną» [215, с. 12].

В аналізованих романах Францішек Равіта-Гавронський користувався реалістичним методом, використовуючи критерії ймовірності, головним чином, у способі мотивування подій та постатей.

Світ, що представлений у його творах, є детальним описом буденного життя на кресах. Звичаї, традиції та обряди, введені в канву романів дають можливість реципієнту/читачу ближче познайомитися з особливостями щоденного життя різних національних спільнот: українців, євреїв, поляків. Окрім того письменник доволі вдало презентує станові відмінності та особливості полікультурної спільноти кресів. Найбільше уваги він приділяє представникам антагоністичних верств населення – польській шляхті та козакам/гайдамакам. Тож часто через образи роману виголошує власні міркування «Wolności dobijać się potrzeba orężem, ale nie nożem rizinów, miłością ludu, ale nie zdobieniem kłamliwemi hasłami własnej puchy i ambicyi,

prawdą – ale nie poniewieraniem prawdy, która błyszczała na sztandarach a uciekała z serca» [177, с. 39].

Не втратили актуальності роздуми автора над геополітичним становищем краю « (...) im Ukraina ani w głowie nawet, myślą nie o wolności naszej, lecz o tem jakby Ukrainę zagarnąć dla siebie, aby się trochę bodaj posunąć naprzód. Obiecywać – co innego, a robić – co innego. – Durzył się i Chmiel obiecankami – i coż wyszło? Nadziejom na Rossyę trzeba dać pokój; oni mają swoje zamiary, a my - swoje» [177, с. 89].

Кресову природу Гавронський образно представив і з детальними, автентичними елементами, описуючи флору та фауну краю. Однак, в описі степу письменник звернувся до традиції. У його розуміння, Україна була не лише барвистим тлом, але також міфічним кресовим пейзажем, сформованим романтизмом. Не зважаючи на все, Україна становила важливий культурний простір і невід'ємну частину Речі Посполитої та багатьох інших народів, які проживали на її теренах. Важливим джерелом історичного роману ХІХ століття став міф України, змодельований «українською школою», а також багатий фольклор, представлений у піснях, звичаях і традиціях.

Українське козацтво завжди викликало бурю емоцій як позитивних, так і негативних. Говорячи про Францішека Равіту-Гавронського, у його творах козак завжди був негативним персонажем, без врахування його позитивних якостей. Його козак – це грабіжник, гультай, пияка, який прагне лише грабунку та жорстокості. Саме Гавронському належить створення «негативного стеретипу козака в Польщі» і недаремно. Згідно його думки, роль козаччини у деградації Речі Посполитої була величезною, він звинувачує козаків у загубленні не лише Польщі, але й Русі. Це та сила, яка вприносила біду та страх скрізь, де ступала нога козака. Хоча варто сказати, що у його творах все ж було невелике місце для позитивного зображення Івана Мазепи та Пилипа Орлика, яких він глибоко поважав за мудрість та розсудливість, а також Гордій Грива, який у творі виступив проповідником власних ідей автора.

3.4. Трансформація образу героя-пророка Валігурського/Вернигори в романі «Король і цариця»

Важливу роль у налагодженні польсько-українських порозумінь мали би відіграти українська і польська історичні науки. Цей процес вимагає чималих зусиль, щоб переосмислити й проаналізувати всі ті події і явища, які мали місце в минулому й сьогодні в стосунках між двома сусідніми державами. На жаль, на заваді стає різне трактування «національної ідеї» та національних героїв. На сьогодні особливо актуальним постало питання не звинувачувати один одного за історичне минуле. Два сусідніх народи упродовж століть крокували пліч-о-пліч до майбутнього. Безперечно, на цьому шляху зустрічались як щасливі, так і трагічні сторінки, які назавжди залишили слід у нашій пам'яті. Саме в пам'яті літературознавців, письменників, поетів, як і істориків та публіцистів найяскравіше збереглися головні події спільного минулого, яке, на жаль, не завжди допомагало рухатися вперед. Не одного гідного українця виховала Польща, як і не одного поляка – Україна. Два нерозривно пов'язані народи змушені миритися з ситуацією, яка складається у сучасному світі. Історичний досвід, який має за плечима Україна та Польща, має не завжди позитивне підґрунтя, активно цей період проаналізовано в ХІХ столітті, коли пошуки порозуміння, шляхи залагодження співіснування й співпраці між ними були невід'ємною частиною культури народів, які протягом тривалого часу боролися за свою свободу й незалежність. Найкращим репрезентантом дослідників цього питання були письменники, а подекуди історики так званої «української школи» польського романтизму. Особливо болюче цю ситуацію відчували представники «української школи» польського романтизму, а дещо пізніше позитивісти.

У другій половині ХVІІ століття Польща перестала бути військовою силою, сто років по тому в карколомному темпі втратила власну культуру. У зв'язку з такими явищами, раніше не баченими в історії країни, частина шляхти відкрито представила свій супротив щодо некоректних починань

представників стану, до якого з гордістю належали предки, які покидали великі столиці та ховалися у сільських місцевостях, аби не чути еха національної ганьби. Саме таким постає художній образ Вернигори-Валігурського в романі «Король і цариця»: «Toteż uciekam jak najdalej od tych królewskich rządów, które kraj własny i naród dzieląc, po kawałku odstępują innym i zamknąłem się w tej samotni w przeświadczeniu, że bronić się nie mam siły» [170, с. 276].

Образ Вернигори неодноразово ставав об'єктом наукового дискурсу польських і українських дослідників. До нині питання генези цього літературного образу залишає чимало темних лакун. Серед дослідників постаті Вернигори чимало українських дослідників Роман Кирчів [31], Василенко Володимир [15], Петро Рев'якин, Володимир Антонович, Теофіль Коструба, Василь Щурат, Євген Рихлік, Гаврилій Костельний, Михайло Мочульський, Віктор Короткий [34], Євген Нахлік [47], серед польських однією з найбільш ґрунтовних праць є книга Станіслава Маковського [145]. Чимало відомостей про Вернигору подають польські письменники: Вітольд Клінгер [123], Францішек Зейка [219], Станіслав Пігонь [154], Владислав Стабрила [202], Марія Яніон [118], Пьотр Коструба [130], Дорота Сосновска [203] та Ян Мирослав Касьян [120].

Францішек Равіта-Гавронський також намагався дослідити питання генези міфічного образу Вернигори. Першу пробу пера опублікував в «Ілюстрованому Тижневику» («Tygodnik Ilustrowany»), де представив новелу «Смерть Вернигори. Українська казка» («Śmierć Wernyhory. Waśń ukraińska») [190]. Згодом письменник звертався до цієї теми у статті, надрукованій у польському часописі «Час» («Czas») під назвою «Вернигора і його пророцтва» («Wernyhora i jego przepowiednie») [192], у якій, на відміну від інших своїх праць, дошукувався фактів існування історичної постаті Вернигори, але підтвердження відповідними джерельними матеріалами так і не знайшов. Найбільш повновартісно образ Вернигори постає в романі «Король і цариця» («Król i carowa») [170].

На думку Євгена Нахліка, у національній свідомості поляків того часу побутувало судження про Вернигору як органічний складник «польського міфу України, чинник сподіваного польсько-українського порозуміння й політичного союзу, спрямованого проти російського царизму» [47]. Вернигора став голосом-проповідником незалежності Польщі, що мали на меті повернення до давніх державних кордонів, в межах Ягеллонського міфу – «від моря до моря». С. Козак вважає, що Вернигору та його пророцтва «винайшли» польські патріотичні кола й вживали як знаряддя політичної боротьби проти царизму. У цій боротьбі спільниками поляків мали бути українці [32].

Тож розглянемо основні етапи рецепції міфічної постаті Вернигори в творчості Францішека Равіти-Гавронського. Хронологічно першою була новела «Смерть Вернигори», у якій автор зобразив фіктивну зустріч короля Станіслава Августа зі старцем, яка могла відбутися під час канівського з'їзду монархів у 1787 році. В основі сюжету – смерть пророка Вернигори, матрицю оповідання якої автор запозичив з українського фольклору. Письменник наповнює народним колоритом свою розповідь про Вернигору. Так, згідно з українськими переказами, душу вояка, який трагічно загинув у бою, забирає білий кінь: « - Oj, didusiu, jedzie... jedzie... pan jakiś, czy co... rycerz... harcuje na białym koniu, a zbroja mu się świeci od słońca... Kołpak złocisty na głowie... pancierz miga... miecz przy boku...» [190, с. 509].

У сюжеті новели також представлено символічний образ-предмет – бандура з обірваною струною, що фактично є префігурацією розірваних політичних стосунків та порозуміння між Україною і Польщею.

Окремої уваги заслуговує опис головного героя новели – Вернигори: «Na progu ukazała się postać dida. Był ubrany w białą czystą bieliznę, a na plecach miał narzuconą krótką czarną świtę. W lewej ręce trzymał, przyciskając nieco do boku, bandurę, ze struną zerwaną, która mu aż do buta sięgała». [190, с. 507]. Цей опис засвідчує типологічну схожість з міфілогічною постаттю Господа в

українському фольклорі (сивий дідусь у брилі, що мандрує степом із бандурою та оповідає про правду і кривду).

У романі «Король і цариця» цей образ зазнає певних трансформацій: «Był to chłop około czterdziestu lat liczący, ale wychudzony, blady, zmizerowany, piękna twarz, głowa okolona gęstym czarnym włosom, spadającym na szyję, długa, rozwichrzona nieco broda czyniła go podobnym do jakiegoś pokutnika lub ascety. Ubrany był jak się wieśniacy ruscy ubierają: na głowie miał bryl z grubej pszennej słomy pleciony, na plecach czarną świtkę ze sukna w domu bitego, a spodnie ze pstrej dymki, w buty wpuszczone, uzupełniały strój. Na plecach przymocowany rzemieniami ramion, niósł niewielki tobołek, a przy boku koło pasa wisiała skórzana torebka. Długi sękaty kij w ręku służył ku obronie i do podpierania się» [170, с. 6-7]. Письменник акцентує на аскетичній та красивій зовнішності зрілого чоловіка, єдиним схожим елементом цих описів залишилась накинута на плечі «czarna świtka». Із розгортанням сюжету в романі «Король і цариця» образ Вернигори також змінюється, герой набирає рис старця подібно як у новелі: «W tej chwili drzwi się otworzyły i na progu ukazała się wysoka postać Wernyhory. Ujrzeli przed sobą człowieka już po szóstym krzyżyku, ale krzepkiego, o wyrazistej, trochę zamyślanej, ale spokojnej twarzy. Piękną jego głowę okrywała bujna, siwa czupryna, która ogorzalej twarzy nadawała wyraz surowy, ale dobry» [170, с. 269]. Францішек Равіта-Гавронський через свого героя виражає власне ставлення до короля, та позиціонує Вернигору як голос народу України, який звинувачує Станіслава Августа в національній зраді, що спричинила занепад Польщі як могутньої держави. Ця думка латентно побутувала вже в сюжеті новелі, як от у розмові Вернигори з королем: «Najjaśniejszy Pan, podniecony ciekawością, nie mógł się już powstrzymać, więc mówił dalej: - Niezadługo mam wrócić do domu, powiedz, czy wrócę szczęśliwie? – Wrócisz, wrócisz... – rzekł ze zwykłym spokojem starzec; - ale... lepiej byłoby, gdybyś nie wrócił... [...] – Dlaczego? – zapytał. – Możeby i nieszczęście twoje tutaj zostało...» [190, с. 508].

Історія Валігурського подана загадково. Читач до кінця роману не розуміє, ким за національністю є герой. Цю постать овіює аура таємничості. Родовід героя залишається загадкою, що є нечастим явищем у прозі другої половини ХІХ століття. Герой, мандруючи українськими степами, думає про актуальні події у країні. Його політичні роздуми є останнім вогником, що пов'язують мандрівника з минулим, тоді як його одяг, зовнішній вигляд досконало поєднується з українським пейзажем. Починається нове життя у шляхтича, який переодягнувся у селянина. Про минуле ми нічого не довідаємося, окрім поодиноких фактів.

Валігурський є представником шляхти давніх часів: розумної, винахідливої, прогресивної, людей честі, яку нівілює сучасна розпусна та деморалізована столиця. Він покидає світські «салони» та обирає сільське життя в глушені. Таємничість образу головного героя роману значною мірою спричинена відмовою письменника від традиційної характеристики художнього образу (опису зовнішності, походження, уподобань і передісторії), типової для тогочасної творчості.

Валігурський – це один з багатьох чоловіків, що подорожує в пошуках власної самоідентифікації. Він сподівається відкрити для себе таємні знання та осягти непересічні істини, як-от: причини занепаду польського королівства, звиродіння шляхти, порушення братерської злагоди між українцями та поляками. Його зовнішній вигляд нагадує звичайного руського селянина (довга борода та вузлик з провіантом).

Патріотизм героя пов'язаний із замилюванням польськими звичаями та традиціями, які він без перешкод може сповідувати у просторі власного господарства. Валігурський – освічена людина. Автор наділяє цього чоловіка ледь не містичними знаннями про трави, ліки, медицину, землеробство, господарювання та столярське ремесло, окрім того він багато читає та вміє. В особі цього героя письменник втілює шляхтича-гуманіста, всесторонньо обдаровану та розвинену людину, вченого, який цікавиться минулим та сучасним життям країни. Валігурський вповні реалістично оцінює діяльність

Станіслава Понятовського: «Był to godny następca dwóch poprzednich Sasów, których królowanie było długimi latami godów, tańców, muzyki, wesela. Oni królowali, a miłośnice ich panowały. Piękny Stasiiek..., o, jakże ty wstrętny jesteś!» [170, с. 8-9].

Мандрівка краєм повністю змінює світоглядні парадигми Валігурського. Чоловік проходить повну ініціацію, відходячи від свого первинного стану (поляка та шляхтича), перероджується як український селянин та пророк. Відтак він змінює не лише одяг та ім'я, але й власну самоідентифікацію. Я. Буйніцький вважає, що письменник свідомо акцентує на описі зовнішності головного героя, адже він «... створений з перспективи всезнаючого наратора, часто міститься в рамках вживаної схеми. Центральне місце в цьому описі обличчя дозволяє оповідачу зробити висновок про основні психологічні риси: відвагу, чуттєвість, доброту, лагідність і гідність» (переклад – Я.Я.) [97, с. 109].

Валігура звинувачує представників заможної шляхти за розбрат та деградацію, що відбувається в країні: «Magnatom chodzi nie o skórę Ojczyzny, ale o ich własne majątności. Zapomnieli, że z łaski hojnej Ojczyzny majątności te zdobyli, a teraz, gdy Ojczyzna nic już im więcej dać nie może, carską łapę liżą» [170, с. 277].

Основною метою роману є виклад ідеї польсько-українського об'єднання у боротьбі зі спільним ворогом царською Московією, що демонструє тісний зв'язок автора з поетикою романтизму. У новелі «Смерть Вернигори» письменник використовує фольклорні мотиви та описує свого героя як вихідця з-за Дніпра, який разом із онучкою Ганнусею жив на хуторі біля Росі. Пам'ятками про славне героїчне минуле в нього слугує турецька шабля, пістолети і бандура. Письменник також подає причину, чому Вернигора тепер веде тихе та спокійне життя на хуторі. Це його спокута за гріхи предків: « - Cóż tu robicie? – pytał dalej król. – Co? Pokutuję za łatwowierność... Przodkowie zgrzeszyli, a ja pokutuję». [190, с. 507]. Герой новели – Вернигора неодноразово засуджує порушення морально-етичних

принципів шляхетського поведження короля Станіслава Августа, вказуючи на його вади, підступність та ницість. Він відмовляється брати участь у придворних інтригах, у результаті яких Польща була поділена між ворогами, а народ страждав. Для силового протистояння у провидця не було сили. Вернигора став для Францішека Равіта-Гавронського рупором власних ідей та суджень щодо правлячої верхівки, із діями якої він не погоджувався.

Роботу над романом «Король і цариця» Францішек Равіта-Гавронський розпочав під час Першої світової війни. Тут зберіг основну сюжетну лінію, представлено у новелі, де події твору розгортаються навколо історичного факту - канівського з'їзду монархів Польщі та Росії у 1787 році: Станіслава Августа та Катерини II. Тут Вернигора постає як політичний емігрант, виразник «польськості України» та ідеї польсько-козацького союзу в боротьбі проти спільного ворога – Росії за незалежність Польщі, що мала стати Вітчизною також і для українців. Письменник підкреслює підступний вплив Росії на польсько-українські взаємини: « – Prawdę powiedziawszy – rzekł – ludzie mówią, że król przyjechał targować się z carową o Polskę. [...] Wszyscy Polacy tam mieszkający głośno o tem mówią jak w bęben biją, że Jan III sprzedał Kijów, a Stanisław August sprzedaje Polskę». [170, с. 273].

Згідно легенд і переказів Вернигора був українцем, проте в сюжеті роману письменник представляє його як поляка, котрий заради порятунку життя бере українське ім'я від козацького старшини та повертається до краю своїх предків: « - Nazywam się Jan Waligórski. Ataman smokną i zrobił mnie niezadowoloną. - Pohano... – rzucił niby sam do siebie. Lepiej inne. Bądź sobie między szlachtą Waligórski, ale jak naszym ludziom powiesz Waligórski, będą się domyślać zdrady i przepadniesz. [...] - Waligórski... Waligórski... pohano. Napiszemy Wernyhora – to na jedno wyjdzie, nie bardzo po szlachecku – zauważył złośliwie - ale bezpiecznie. - Niech będzie Wernyhora. [...] Zginął Waligórski, narodził się Wernyhora» [170, с. 40]. Це вказує на типологічну схожість із обрядом ініціації, коли головний герой заради пізнання таємних знань змінює ім'я та перевдягається. Валігурський-Вернигора виступає

українським патріотом Польщі. Ця думка чи не найкраще репрезентує відчуття самого автора, адже його власна життєва історія дуже подібна до долі його героя.

Оскільки Ф. Равіта-Гавронський народився в Україні, та мав українське коріння, він вболівав за долю двох країн, оскільки відчував себе поляком та українцем водночас, як і не бачив окремого шляху для них, а лише спільне майбутнє та підтримку в боротьбі зі спільним ворогом. Автор утотожнював себе з Вернигорою: «...bo tam gdzie jest ziemia polska, jest Ojczyzna polska [...] Ataman siedział zamyślony – rzekł wreszcie: - Oj, Lachy, Lachy! Od chwili, jak zaczęliśmy się kłócić, i wam i nam niedobrze, i nas podzielili i was dzielą – i dzielą na małe kawałki, aby łatwiej połączyć można było» [170, с. 276]. Вражає навіть той факт, що згодом Францішек Равіта-Гавронський у романі ім'я Вернигори дає лікареві з Вінниці, шляхтичеві Яну Валігурському, який здобув освіту в Падуї та був учасником Барської конфедерації. Згідно з ранньою версією, він оселився на Морозовому хуторі біля Канева й був там знахарем і добродійцем під українським прізвищем Вернигора.

Навіть тут відстежуємо біографічні паралелі між автором і його героєм. Як-от у сцені зіткнення українських селян із батьком письменника, що закінчилося бійкою, в його пам'яті назавжди врізалась кров, що запеклася на руці у батька в результаті цієї сутички: «Я бачив кров на долоні батька – згадував – кожного разу як мені пізніше випадало описувати історію козаччини та гайдамаччини» (*переклад – Я.Я.*) [171]. В особі Вернигори Ф. Равіта-Гавронський представив не лише лікаря, але й віщуна, який, спираючись на минуле, міг передбачати майбутнє. Автор не називає його так, а позиціонує Вернигору його, як прозрілого історика, який завдяки аналітиці минулого може спрогнозувати подальший розвиток подій. Цей фрагмент увиразнено в сюжеті в новели «Смерть Вернигори»: « - Mówią, że umiecie przepowiadać przyszłość? – Nie... zaprotestowałam stanowczo. – Umieć prawdę mówić... – Potem dodał: - Mówię to, co wydaje mi się prawdą» [190, с. 507]. Аналогічний художній прийом автор застосовує у сюжеті роману

«Король і цариця» демонструючи архетипний бінарний сюжет протистояння брехні та правди: « - Panowie patrzą w przyszłość – różową. Ażeby ją widzieć we właściwym świetle, trzeba się w przeszłość wpatrzeć, nie tylko naszą, ale i tych, którzy naszym dorobkiem dziejowym pragną powiększyć swoje posiadłości. Państwami nie rządzi przypadek, ale ludzie, którzy posiadają wady i zalety poprzednich pokoleń i według tych niewidzialnych wskazówek okręt swój prowadzą. Często nie wiedzą o tem, że droga ich już wytknięta niewidzialną ręką i siłą, która wytworzyła ich charakter. Trzeba niezwykłej jakiejś potęgi, ażeby z tej drogi nawrócić można było» [170, с. 280]. Францішек Равіта-Гавронський у літературній творчості тяжіє до описовості та історизму, що наскрізь просякнута ідеями філософії позитивізму. Козаків та козаччину, загалом він трактує як окрему етнічну силу, а Вернигора прагне бачити в них союзника. Прикладом цього є розмова віщуна з отаманом Савкою: «Wy i my mamy wspólnych wrogów, może kiedyś wypadnie nam wspólnie się bronić» [170, с. 87]. В уста Вернигори письменник вкладає свою ідею польсько-козацького союзу на підставі польсько-українського порозуміння.

Як вже неодноразово зазначалось, Францішек Равіта-Гавронський ототожнює себе з міфологічною постаттю Валігорського-Вернигори. У новелі автор намагався представити Вернигору, як історичну постать, зобразивши його козаком, овіяним містиккою таємних знань і умінь, проте в романі перетворює його на конфедерата, який приховував своє справжнє обличчя під маскою добродія українського народу. Автор щоразу підкреслював його ставлення до Польського короля та Росії. У романі «Король і цариця» Вернигора розмовляє з королем, який видає себе за звичайного гінця, заради знайомства з провидцем, водночас прагне перевірити його здібності: « - Polsce potrzebny był król rycerski, mądry, ostrożny, przewidujący, któryby zdawał sobie dobrze sprawę z tego, że Polska jak Chrystus wisi między dwoma łotrami a trzeci ją pociesza, podsuwając do ust spragnionych gąbkę nasyconą octem. Król wtrącił: - Nasz król nie ma wprawdzie rycerskiego animuszu, ale, jak powiadają, oświęcił Polskę, podniósł szkoły, nauki,

ogładził naród... [...] – Widzę, że Wasza Miłość nie kocha naszego króla. - A któż go kocha i zaco? Tylko dworacy chyba. Jego panowanie przyniosło nam same niepokoje wewnętrzne i nieszczęścia. Czyż to nie on ścigał konfederatów barskich, wypuszczając na nich ogary Drewiczów, Kreczetnikowych, a posyłając im do pomocy swego kochanka Branickiego, którego zrobił najwyższym wodzem – bez wojska i obsypał go królewsczyznami? Teraz ten ulubieniec królewski prześladuje w Kijowie, a dumny łaskami carowej, powiada na prawo i na lewo: je suis Russe» [170, c. 275].

Міфологічний образ Вернигори спонукав не лише письменників до його розбудови у художніх творах, але й відображення в образотворчому мистецтві. Найвідоміший візуальний образ Вернигори, як символу єднання Русі та Польщі стала однойменна картина відомого польського художника Яна Матейко, написана у 1884 році. Також митець створив ще один варіант цієї картини, де зобразив знахаря в одязі національних польських кольорів (біла сорочка, а на колінах червоний плащ). Проте із зображення зник грецький хрест на грудях Вернигори, натомість увиразнилась постать козака-шляхтича, який промовляє сприятливі пророцтва полякам, а лиховісні – українцям. [192, c. 122-125].

Працею, де письменник намагався зібрати всі свої знання та набутки про пророка Вернигору, став трактат, «Вернигора і його проповіді у світлі дійсності та літератури» («Wernyhora i jego przepowiednie w świetle rzeczywistości i literatury»), що так і не був опублікований. [192]. Автор обстоював думку, що Вернигора є історичною постаттю, проте наділений пророчим даром, який сформувався з його знання історії: «Musiał to być umysł szeroki, wykształcony, głęboko miłujący ojczyznę, obejmujący całokształt życia ówczesnego całej Europy, który z drobnych, nieuchwytnych dla innych cech i objawów tego życia wysnuwał w swojej wyobraźni ten dziwny obraz, na który patrzyły przeszłe pokolenia, na który my patrzymy, który przedstawiał się w dalszych widzeniach Wernyhory, a który przed nimi zakryty jeszcze» [192, c. 64].

Якщо говорити про спільну українсько-польську версію легенди про Вернигору, то тут постать віщуна з'являється лише у контексті збройних конфліктів та коліївщини. Цей міфологічний герой виступає медіатором у справі примирення Русі та Польщі, він є особою, у долі якої тісно перемишуються традиції, звичаї, історія двох народів, це шляхетний чоловік, лицар, який закликає їх до єднання заради боротьби проти спільного ворога – царської Росії.

У романі «Король і цариця» автор пропустив опис передумов життя Вернигори, натомість відомо, що це період після Барської конфедерації та коліївщини, що, власне, стало внутрішньою трагедією героя та причиною до пошуку іншого життя. Саме звичаєві устрої козащини стали поштовхом та спонукою для кривавого повстання середини XVIII століття. Усвідомлення козацької бурхливої історії було умовою, без якої не можна зрозуміти гайдамаччину, зокрема в контексті літературно-наукового доробку Францішека Равіти-Гавронського. «W jednej stronie więc budziły do życia hajdamaczyznę, jako opozycję społeczną, świeże tradycje kozackiej anarchii, podsycane obecnością i sympatią wojsk moskiewskich, w drugim miejscu – swawola kresowa była głównym bodźcem, w inny zaś – agitacja polityczna, używająca za hasło religii [166, с. 46-47]».

На думку Гавронського, козацькі повстання мали певну ідеологічну програму, а також організовану структуру руху, натомість бунти Залізняка, Гонти, Верлана були прикладом імпровізованих дій, які диктувалися спонтанним бажанням заспокоєння «диких інстинктів» фантазії ватажків. «Z hajdamaczyzną działo się zupełnie inaczej. Była ona wynikiem nie tyle krzywd odczuwanych świadomie i żądań jasnych, ile następstwem dowolnych instynktów na pół dzikiego społeczeństwa» [166, с. 47]. Відсутність програми остаточно підбурює і компрометує гайдамаків, веде їхні дії до загального розбою, насильства, грабежу. «Co z tego wszystkiego – odezwał się Werłan – to nie wojsko, to kupa, tłumy, nie wiedzieć czego chcą, nie wiedzieć dokąd idą... Tak

zdaje się, jakby im wszystkim o to tylko chodziło, aby włączyć się i nic nie robić» [177, с. 26].

Розбійний, але не військовий характер селянсько-козацьких ватаг підкреслює також старий запорожець Судієнко, який звертаючись до Залізняка, стверджує: «Ja ci tylko powiem, że hajdamactwo to nie wojna, to rozbiszactwo i hodi» [162, с. 106]. «Patrz, to oni... ci pijacy, rabusie, złoczyńcy mają bronić wiary w Ukrainie... [...] a sami gorzej od Tatarów gospodarują» [162, с. 196].

Гайдамаки, подібно як за 100 років до них козаки вимагали свободи, яку найчастіше розуміли як звільнення від обов'язків та відповідальності, зокрема щодо неавтономної їм польської шляхти. «Kiedym poznał co to znaczy zmarnować jedno życie ludzkie, na czyjąś głowę sprowadzić smutki, nabrałem niesłuchanego obrzydzenia do hajdamactwa... Począłem myśleć nad tym: czego właśnie my chcemy? Dokąd idziemy? Jaką drogą? Gonta powiedział: chcemy wolności... nie chcemy na Ukrainie panów... Jam się trochę blisko panów chował, tom widział, że oni wolnością nazywali prawo rządzenia się według najlepszej woli we własnym domu, a domem tym była cała Polska [...] Gorzej, że dzika czerń, mordując ludzi i niszcząc ich dobytek lub rabując go i przepijając, nazywała to – wolnością [...] » [170, с. 240-241]. Поняття свободи утотожнювалося в гайдамацьких головах зі сваволею, головним чином, через спотворення аксіології українського народу, який був наслідком численних війн, які проходили крізь Русь. Бунтівники нарікали на гноблення з боку кресових землевласників – додаткову причину погіршення їхньої і так важкої селянської долі. Дослідник заперечує не лише утиски кресового селянства, проте вбачає в факті господарювання у найбільш родючій дільниці Речі Посполитої неповторне джерело добробуту. «Nie potrzeba chyba dowodzić, że tam o nędzy nie mogło być mowy na serio, gdzie była taka głębia urodzajna i taka obfitość wszystkiego» [166, с. 146].

Суспільно-економічна ситуація руських селян не могла бути реальною причиною для бунту. Равіта пов'язує її джерело, передусім, з «авантюрою

натурою» того народу, яке зміцнювала збірна пам'ять повстання Хмельницького, і, та можливість швидкого збагачення, яка з'явилася, хоча і шляхом бандитизму. «Nic nie robili dobrego i nic nie mogli zrobić, ale wierzyli; komu robota była ciężka, kto zawinił przed sądem lub panem, komu uśmiechało się próżniacze życie – przystawał do kupy włóczęgów, tulał się, grabił i rozbójniczył» [177, с. 30]. Гавронський щодо гайдамаків подає аналогічні аргументи, як і для козаків, тобто своєрідний генетично зумовлений недорозвиток кресового населення, який мав своє джерело в натхненні татарською культурою і значному цивілізаційному спізненні. Хаотична, безідейна і аморальна діяльність «кресових розвідників» призвела до збільшення внутрішньої опозиції. Зокрема, старші козаки, які в обличчі Залізняка чи Швачки чекали чергового «Chmiela», а бачили звичайного злочинця і глупця, починали критикувати або відмовлялися підтримувати гайдамацький рух. Дід Матвій, один з організаторів селянського бунту, коли уважніше придивився до загону, який йшов на шляхетський двір, ствердив: «chcą czegoś, ale nie wiedzą czego, a z obrońców wolności stali się prostymi rozbójnikami...» [177, с. 71]. Бездіяльний, грабіжницький стиль життя став своєрідною програмою гайдамаків, яким: «o to tylko chodzi, aby wódki i miodu nie zabrakło, aby nikt nie przeszkadzał im całe życie ruszać się, tańczyć, hulać, śpiewać i do żadnej pracy nie zmuszał» [177, с. 48].

Неодноразово у своїх творах Гавронський формулює тези щодо агітаційної діяльності ігуменів: «Mówią, że motroneńskim monasterze ochotnika zapisują, że w michajłowskim monasterze w Kijowie, monachi świecą szable i spisy... Coś się robi...» [177, с. 26]; «Kijowskie monastery prawosławne zapisały się krwawymi literami w historii hajdamaczyzny» [196, с. 229]; «Najgorzej sobie jednak postąpił Melchidezek ihumen monasteru motroneńskiego, człowiek niespokojny, ambitny i całą duszą oddany sprawie rozbudzenia, religijnej i rasowej nienawiści między ludnością ruską a Polakami» [166, с. 185]. Про ігумена Дософея: «Gdybyście byli pod opieką carską, nie dano by was na pohańbienie Lachom, którzy drą razem z Żydami Ukrainę na skóry» [177, с. 50]; «Od

nieprzyjaciół tak trzeba się bronić, jak oni na was napadają, palić ich sioła i rżnąć panów i szlachtę jak oni was rżną» [177, с. 52].

За панування Станіслава Августа Понятовського гайдамаків жорстоко використовувала Катерина II у своїй загарбницькій політиці щодо Речі Посполитої. Для неї важливо було стримати розвиток костелу уніатів в Україні. Обидва ігумени наводили підтвердження необхідності збройної боротьби з поляками задля оборони православної церкви. Через надмірне зростання ролі католицизму, у ігуменів православної церкви не було сумнівів аби піти на радикальний крок – збройного повстання. Для отримання згоди українського народу вони вирішили скористатися перевіреним способом: «wywieszania sztandaru prześladowań religijnych» [177, с. 196], традиція якого сягала часів «великого повстання». Проте захист православ'я був таким же пустим і популістичним як за часів Хмельницького.

Дії бунтівників охоплювали не лише шляхту чи євреїв, проте часто були скеровані проти послідовників православ'я, а також попів: «płonęły równocześnie i dwór Imć Pana Olszewskiego i zagroda popa» [162, с. 155]. Бажання мати владу, поєднане з відсутністю елементарних ідейних переконань робила зі «степових вовків» розбійників найгіршого рівня, не турбуючись про те, з ким і за що воюють.

Вище наведені факти ведуть до висновку, що Равіта в селянсько-козацьких бунтах найчастіше бачить знамена грабунку та масового насильства, натхненні впливовим середовищем православних монастирів. Таку ж саму інтерпретацію явища представляє автор як в белетристичній, так і в науковій творчості, де: «hajdamaków przedstawia w świetle zdecydowanie negatywnym: jako masę prymitywną, okrutną, pełną zwierzęcej nienawiści, będącą instrumentem w rękach kozackich przywódców i prawosławnych duchownych» [207, с. 68].

Зазвичай, Гавронський не робить детального опису гайдамацьких загонів; найчастіше характеризує їх через перераховування типових ознак мешканця Запоріжжя: «Ta różnorodność strojów, obok spłoniałych barw, a brudu

i niechlujstwa tych, którzy je nosili, te rozhukane miny, rozhulałe twarze, często ospałe lub pijackie» [162, c. 129]. Гавронський підкреслював схильність до пиятики у козацьких отаманів та гайдамаків: «Ataman sam do pijatyki zachęcał, sam gęste kielichy wychulał, jakby pragnąc zapić trawiącą go gorączkę. Pił, zdawało się bez pamięci śpiewał, [...] wreszcie na pół przytomny na ziemię się zwalił» [162, c. 146]; «Upijał się (Chmielnicki) wszędzie i zawsze, o każdej porze, w każdym towarzystwie» [161, c. 44]; «Chmiel był mądry, ale upijał się i brechał za wiele» [177, c. 8].

Риси особистості, посилені марнославством через відомі перемоги та почуття безкарності, роблять з героїв звірів, які насолоджуються можливістю проливання крові та заподіяння мук. «Wszystkich wyrznę – ryknął dzikim głosem, pięścią o stół dębowy waląc – a z głów ich usypię mogiłę – Bóg nagrodzi Waszej Miłości dbałość o świętą wiarę» [162, c. 119]; «Watażka jednak był obecnie tak niepohamowanym, że się z lubością w krwi ludzkiej nurzał. Zapach krwi miał dla niego osobliwy urok... nie umiał się mu oprzeć, pożądał go i póty kipiał i burzył się, aż swoje krwiożercze pragnienia uspokoił. Gdy na niego taka chwila nasza – gotów był mordować i męczyć wszystkich, a nie potrafiłby przebaczyć nawet matce rodzonej» [162, c. 175].

Дослідник літературної творчості Гавронського Ян Парух підсумовував у своїй праці: «... Равіта сприймає бунти на Кресах у XVII і XVIII столітті як чергові етапи деградації держави. Козаччина призвела до її дестабілізації, натомість гайдамаччина остаточно погрузила Україну в маразм, який тривав впродовж наступних десятиліть» (*переклад – Я.Я.*) [153, c. 85]. Сам же Равіта-Гавронський у найбільш ґрунтовній праці «Історія гайдамацьких рухів» робить висновки, спираючись на власні переконання та дослідження: «Jeżeli przeto kozaczyzna, bałamutna w celach swoich i dążeniach, obłudna i nieokiełznana, zamiast wolności utraconej nic nie uzyskała dla narodu swego, to hajdamaczyzna, pozbawiona wszelkich celów i dążeń, przyniosła tylko ostateczną ruinę kraju własnego i zaprzepaściła ideę wolności kozackiej, jako też ideę cywilizacyjnego rozwoju Rusi na bardzo długo» [166, c. 48].

У Францішека Равіти-Гавронського, стереотипізація історії стала елементом методу белетризації. Місцевий патріотизм змінився на гострий, часом агресивний націоналізм щодо інших національностей, які проживали на території південно-східної Речі Посполитої часів до поділів. Аналізуючи постать Вернигори у творчості письменника, простежуються дві варіації легенд, які існували в літературі. Згідно з українською, казковий міфічний Вернигора з'являється у письменника в першій написаній новелі «Смерть Вернигори», де присутні традиційні українські елементи й символіка магії. Уже його ім'я «Вернигора», яке польською звучить як «Waligóra», тобто той, для кого не має перешкод, говорить про метафоричність образу. З іншого боку, маємо пропольський варіант легенди про створення Вернигори, який пов'язують з антимосковською політичною тенденцією і приписують йому зв'язок із Мазепою та козацтвом. Якщо говорити про спільну українсько-польську версію, тут постать пророка з'являється у контексті постійних конфліктів та Коліївщини. Вернигора виступає об'єктом примирення Русі та Польщі, пунктом зіткнення двох держав та народів, який закликає їх до об'єднання заради боротьби проти спільного ворога – царської Росії. Равіта-Гавронський, на відміну від своїх попередників, розглядає Вернигору в кількох різних іпостасях, надаючи йому як міфічного, так і історичного образу, мабуть тому праці цього талановитого письменника залишають неабиякий слід у літературі XIX століття. Письменник намагався створити ідеального героя без жодних вад. У цій «загадковій людині» втілюються найкращі традиції «золотого віку», які на думку Францішека Равіти-Гавронського можна відшукати лише на сторінках художніх творів Рея, Кохановського, Гурніцького.

Висновки до розділу 3

Літературні постаті белетристичної прози Францішека Равіти-Гавронського однобоко сконструйовані: позитивно або негативно, згідно з мотивами автора, який через них представляв суспільно-історичну ситуацію. Зазвичай, вже під час опису зовнішнього вигляду автор оцінює постать героїв.

Зазвичай, образи романів і герої є носіями визначеної ідеологічної орієнтації автора, як у випадку Мазепи, або ширшої політичної чи суспільної групи. З огляду на реалістичний характер прози письменника, варто звернути увагу на наслідувальні аспекти творення постаті, поняття наслідування, розуміють як наслідування реальності, а також творення постатей «взятих з життя», згідно з концепцією близькою позитивізму.

Творцями літератури пограниччя найчастіше є письменники, які з власного досвіду знають про особливості політично-культурних устоїв на «кресах», через що, власне, мають свідому та інстинктивну приналежність до визначеного культурного кола, оскільки неможливим є факт постійного балансування на «граничній лінії». Такий метод інтерпретації дозволить визначити ідеологічну орієнтацію Равіти-Гавронського як письменника польсько-українського пограниччя і представника кресової свідомості віджилої шляхти. У нього кожен головний герой історичного роману, найчастіше є польським шляхтичем на українських кресах, або ж представником польської культури. Автор подає літературного героя у двох аспектах: націоналістичному та культурному.

Описуючи героїв, письменник чітко вказує їхню національну чи культурну приналежність. Наприклад, Гордій Грива – український господар, Цилінський – надвірний козак, Сава Чалий – вільний козак. Герої творів Францішека Равіти-Гавронського, передусім, є постаттями, доля яких більшою чи меншою мірою показує свою приналежність до даної культури чи народу. Тут можна помітити явний чи підсвідомий автобіографічний

дискурс, зорієнтований на сферу цінності польської культури на багатокультурних кресах.

Герої створені на зразок стереотипних, взяті з романтичної історіографії і шляхецьких спогадів, набувають емблематичного характеру. Зокрема, історичні постаті Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Максима Залізняка, а також простих мешканців міст і сіл, двірних козаків чи гайдамаків є стереотипними представниками своїх спільнот, які спільно живуть на землях України.

Результати третього розділу висвітлено у 4 публікаціях (Яковенко, 2016 [86], 2017 [84], 2018 [79], 2020 [83]).

ВИСНОВКИ

У «Висновках» узагальнено результати дослідження:

Постать Францішека Равіти-Гавронського, вражає різнобічністю своїх зацікавлень та талантів: аграрій, письменник, дослідник історії, є відображенням мистецької та політичної амбівалентності своєї доби. Його поліаспектна творчість втілює морально-етичні та соціально-політичні шукання цілого покоління. Активна громадянська позиція та літературна творчість Гавронського стали платформою на якій він прагнув вибудувати основу для розуміння державної об'єднувчої ідеї Речі Посполитої.

Причина політичної та культурної заангажованості Францішека Равіти-Гавронського полягає у тому, що друга половина ХІХ століття у Центрально-Східній Європі ознаменувалася виходом на перший план національних питань та активним формуванням власних «національних ідей». Процес активного формування національних еліт – інтелігенції, котра прийшла на зміну шляхті (дворянству), вимагав нових підходів до розв'язання назрілих суспільних питань за допомогою культури й її невід'ємної складової – літератури. Нечисленні, але надзвичайно активні новоутворені різноманітні товариства та перші політичні партії у своїх програмних документах декларативно зверталися до історичної пам'яті свого народу та популяризували історичні міфи з часів сивої давнини.

Після «весни народів» 1848 року суспільні настрої та культурні уподобання стали радикальними, а заклики до «природних конфліктів» (революцій) отримали масову підтримку майже всіх верств. Демократизація суспільного життя Європи сприяла поширенню у свідомості необхідності національної та релігійної окремішності населення тих чи інших історичних земель багатонаціональних імперій. У творах літератури, які відігравали роль сучасних мас-медіа, національна ідея звертається до питання «свій-чужий» і скеровувалася проти станових поділів. Формується визначення «нації», котре прийшло на зміну «народу», та її значення для національної справи у державницькому поступі та масовій культурі. Ця зміна мала суттєві значення

для земель колишньої Речі Посполитої (Польського Королівства), оскільки попередні історичні міфи про «східні креси» втрачали свою актуальність і на порядок денний ставилося створення та експлуатація нових.

Історична белетристика Ф. Равіти-Гавронського стала надзвичайно актуальною та затребованою. Вона виражала інтереси цілої нації, концентрувала навколо роздумів про відповідальність шляхетського стану за занепад Польщі, та водночас виражала інтереси нечисленної політичної течії, котра сподівалася на підтримку українців у справі відродження держави. Літературна творчість Францішека Равіти-Гавронського для необізнаного з історією читача, а таких чимало, – претендує на науковість.

Отже, Равіта-Гавронський, який був безпосереднім учасником Січневого повстання і став заручником цієї політичної боротьби та ідеологічних переконань, що постали на їхній основі, назавжди зберіг у своїй пам'яті та творчості відбиток цих подій. Саме тому в його творах домінують ідея раціоналізму та позитивізму, практичності, де засадничими є розум та ідеал праці на добро та славу вітчизни.

Переважно більшість його романів витримана у стилі зрілого реалізму. Відтак наскрізними у них є гасла «органічної праці» та «праці біля основ», популярна в той час в культурних колах Речі Посполитої та кресових земель. Еволюція його творчості відбиває естетичні та політичні вподобання мистецьких кіл того часу. Моделюючи власний художній історизм Францішек Равіта-Гавронський перебирає на себе роль оповідача (суголосно поета-пророка в романтичній традиції) та медіатора водночас, поєднуючи у сюжетах романів ірраціональне (міфологічне) та раціональне (позитивістське) осмислення історії.

Міфічність та історизм були тими елементами, якими автор послуговувався при написанні своїх романів та публіцистичних статей. Письменник намагається представити читачеві панорамні історичні полотна, осягти причини та наслідки тих глобальних змін, до яких причетні руський

князь Ізяслав та польський король Болеслав Хоробрий, гетьмани Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, Сава Чалий і Мотря Кочубей.

Візія Речі Посполитої Равіти-Гавронського – це міфологізований світ, який об'єднує українські та польські народи в єдиному прагненні побудувати міцну та сильну державу. Як і багато інших представників польської інтелігенції того часу письменник заперечує прагнення українського народу до власного державотворення та незалежності. Натомість він моделює ідеологічно-заангажований образ Речі Посполитої з декларованими гаслами рівності та братерства для України та Польщі.

У романі «На Кресах» найповніше відображено гасла позитивізму, зокрема «праці біля основ», де письменник прагне повністю відмовитися від насильницьких методів здобуття державної незалежності, натомість у романах про часи стародавнього Києва домінують ідеї збройної боротьби, що обумовлено історичною реальністю, у якій складно було досягти означеної мети, методами мирних переговорів.

Наскрізна домінанта візії «землі обітованої» – Речі Посполитої – краю сповненого миру, гармонії, взаєморозуміння та благодаті відзначає поетику історичних романів «На красному дворі», «На кресах», «Пан Гетьман Мазепа», «Харцизи», «Король і цариця», «Від Познані до Києва, скрізь Польща однакова» та гавенди «Стовпи Болеслава Великого в Києві», де фігурує альтернативна історія, котру підкреслюють концепти позитивізму.

У роботі визначено особливості історичного роману Францішека Равіти-Гавронського, коло тем, мотивів і проблематики. Його тексти вирізняються мальовничими описами природи краю, де особливе місце займає степ як сакральний простір.

Письменник завжди подає події роману з точки зору таких, що вже сталися, натомість у читача відсутнє почуття самої дії, співучасті у долі героїв. Головним чином зображальна функція історичних романів Равіти-Гавронського тісно переплітається з аналітичною та дидактичною, стаючи трибуною для виголошення світоглядних парадигм письменника.

Автор також вводить чималу кількість діалогів, проте вони радше нагадують повчання та певну політичну програму (розмови Болеслава й Ізяслава; Мазепи та Кочубея). У такий спосіб не відбувається подолання авторського суб'єктивізму, реалії життя відсуваються на другий план, нівелюючи психологію персонажів, натомість розбудовуючи соціально-політичний контекст.

У романі «Пан Гетьман Мазепа» письменник творчо переосмислює традиційний сюжет і по-новому інтерпретує усталені образи. Головним об'єктом зображення постає державницький тип руського гетьмана, що в союзі з королем спроможний зреалізувати візію Речі Посполитої. Водночас цей літературний образ можна трактувати як префігурацію Валігури/Вернигори.

Літературні моделі у поведінці персонажів яскраво представлено у міфологізованому романі «Король і цариця». Попри намагання письменника художньо зобразити історію та спрогнозувати майбутнє, у його романі постає конфлікт між спробами презентувати космогонічний міф та проходження ініціаційних випробувань героєм (за Кемпбелом) з інерційністю позитивістської школи з притаманною їй дидактичністю та публіцистичністю.

Динаміка романної форми Францішека Равіти-Гавронського вповні відповідає провідним тенденціям у світовій літературі означеного періоду. Відстежуємо риси притаманні вальтер-скоттівському типу роману, котрий він доповнює антагоністичною системою образів і практично нівелює любовну сюжетну лінію. Водночас у текстах творів очевидні спроби конструювання власних основ історизму – зміщення акцентів і «перепрочитання» відомих подій та постатей. Письменник свідомо уникає будь-яких згадок про гарантоване збереження «давніх прав» руського народу із входженням до складу Речі Посполитої, кордони Гетьманщини чи території Війська Запарозького, русько-козацької держави. Натомість розбудовує Ягелонський міф авторськими візіями. У сюжетах романів

виразно прочитується спільна фольклорно-пригодницька основа та типологічна схожість із творами Виспянського, Міцкевича та Сінкевича.

Кульмінацією його художніх експериментів став саме такий тип історичного роману, що сугестує риси романтизму, позитивізму та міфологізму, що зумовлено настроями катастрофізму та кризою самоідентифікації.

Проаналізований корпус текстів історичних романів засвідчив суттєві зміни на рівні системи персонажів завдяки введенню нових соціальних типів, засадничим серед яких є людина «кресів», представлена в найрізноманітніших іпостасях: героя, харцизи, козака, провидця, гетьмана, старшини, шляхтича, селянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Мости між часами: Про типологію історичної прози / Стефанія Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 14-20.
2. Астаф'єв О. Візія Київської Русі в хроніці Галла Аноніма. Праця – формула успіху. Ювілейний збірник на пошану професора Ігоря Добрянського / За ред. М. Зимомрі. «Посвіт» Дрогобич, 2015, с. 32-45.
3. Астаф'єв О. Поезія Тараса Шевченка в оцінці Ф. Равіти-Гавронського. За ред. В. Погорецького. Журнал «Золота пектораль». – 2020.
4. Баженова С. Від романтизму до реалізму. «Українська школа» в польській літературі 20-90-х років XIX ст.: етапи діяльності, історія України в творчості її представників: [монографія] / Стефанія Баженова. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2009. – 400 с.
5. Бакула Б. Креси без взаємних викреслювань / Богуслав Бакула // Критика. – 2010. – Ч. 1-2. – С. 16-22.
6. Білоус Н. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації [в:] Український історичний журнал, №1, 2010, с. 65-83.
7. Бовуа Д. Ілюзіонізм Юліуша Словацького або уманська різня як трагіфарс // Юліуш Словацький і Україна. Київські полоністичні студії. – Том II. – Київ, 2000 / Даніель Бовуа. – С. 40-53.
8. Бовуа Д. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). Київ: Інтел, 1996, 421 с.
9. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1861-1863). К.: ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
10. Брацка М. Богдан Хмельницький у творчості польських романтиків «української школи» / М. Брацка // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя: збірник наукових праць [«Київські полоністичні студії»]. – Том VII. – К., 2005. – С. 256 – 266.
11. Брацка М. Міф у літературі українсько-польського помежів'я: властивості та функції, Київські полоністичні студії. Київ. 2013. Т. XXII. С. 238-243.

12. Брацка М. Образ козака – сарматського лицаря в поезії польського романтизму / М. Брацка // Українсько-польські літературні контексти доби бароко: збірник наукових праць [«Київські полоністичні студії»]. – Том VI. – К., 2004. – С. 551 – 558.
13. Брацка М. Польська проза 40-80-х років XIX століття: міф – історія – цінності. Монографія / М. Брацка. – К.: Талком, 2013. – 360 с.
14. Булаховська Ю. Польський і український історичний роман XIX століття / Юлія Булаховська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Збірник наукових праць. – Вип. 10. – Київ, 2006. – С. 45-56.
15. Василенко В. «Спитай у вітру: хто це - Вернигора?» / Володимир Василенко, «Календар “Благовіста” на 1995 р.», Гурово-Ілавецьке, Польща, 1995.
16. Вервес Г. Адам Міцкевич в українській літературі. / 2-е перероб. доп. вид. / Григорій Давидович Вервес. – Київ, 1955. – 280 с.
17. Вервес Г. Польська література і Україна. – К., 1985. – 381с.
18. Вервес Г., Там, де Ікви срібні хвилі плінуть, “Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX-XX wieku”, Warszawa PWN, 1972, 249 с.
19. Вознюк О. Візія українця як іншого у польському літературному дискурсі / Ольга Вознюк // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Вип. 16. – Львів, 2010. – С. 159-164.
20. Гирич І., Як оцінювати українську історію XIX століття [в:] У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скипетрами Романових і Габсбургів, Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, с. 54-56.
21. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / Відпов. ред., упор. та автор передмови Р.П. Радішевський / Володимир Гнатюк. – Київ: «МП Леся», 2009. – 636 с.
22. Горский И.К. Польський исторический роман и проблема историзма / И.К. Горский. – Москва, 1963. – 261 с.
23. Грабович Г. Грані мітичного: образ України в польському й українському романтизмі // Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – Київ: Критика, 2003. – С. 157-179.

24. Грушевський М. Історія України-Русі в 10 т, 1898-1936 рр.
25. Діденко Я. Опис Чигирини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в «Мандрівках історичноархеологічних по Україні» Ф. Равіти-Гавронського / Яніна Діденко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. пр. / Наук.-дослід. центр «Часи козацькі», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. Історико-культур. асоц. «Україна-Туреччина»; редкол.: О. М. Титова [та ін.]. – Київ, 2011. – Вип. 20, ч. 1. – С. 514–522.
26. Діденко Я. Родовий маєток Хмельницьких – Суботів в «Мандрівках історично-археологічних по Україні» Ф. Равіти-Гавронського / Яніна Діденко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. пр. / Наук.-дослід. центр «Часи козацькі», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Історико-культур. асоц. «Україна-Туреччина»; редкол.: О. М. Титова [та ін.]. – Київ, 2012. – Вип. 21, ч. 2. – С. 121–128. – Бібліогр.: с. 127–128 (8 назв).
27. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: «Наукова думка», 2013. – Т.10: Т – Я. – 2013. – 784 с.
28. Качковський Л. Загадка християнського имени князя Аскольда // День. – 2000. – 11 лютого.
29. Кирчів Р.Ф. «Українська школа» польського романтизму в контексті міжнаціональних фольклорно-літературних взаємин / Роман Федорович Кирчів // Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії. – Том V. – Київ, 2003. – С. 22-59.
30. Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму / Львівський держ. Ун-т ім. І.Я. Франка. АН УРСР. Ін-т сусп. Наук / Роман Федорович Кирчів. – Київ: Наукова думка, 1965. – 132 с.
31. Кирчів, Р.Ф. Український фольклор у польській літературі: (період романтизму) / Роман Федорович Кирчів, Інститут суспільних наук АН УРСР. – Київ: Наукова думка, 1971. – 275 с.

32. Козак С. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Стефан Козак. – К.: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ, 2012. – с. 267.
33. Конт О. Дух позитивної філософії: (Слово о положительном мышлении) / Пер. с фр. И.А. Шапиро; с предисл. М. Ковалевского. СПб.: Изд-во «Вестника знания», 1910. – 76 с.
34. Короткий В. Міхал Чайковський і Володимир Антонович: «Українська школа» польської романтичної літератури і становлення українофільства: монографія / Віктор Короткий. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 176 с.
35. Котляр М. Святополк Окаянний, “Енциклопедія історії України”, у 10 т.; Інститут історії України НАН України. “Наук. думка” Київ, 2012. т. 9, с. 486.
36. Кузьма Е. Категорія міфу в літературознавчих дослідженнях / Еразм Кузьма // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакули; За заг. ред. В. Моренця; Пер. з польськ. С. Яковенка. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 332-370.
37. Крупницький Б. З донесень Кайзерлінга 1708-1709 рр. // Праці Українського наукового інституту. – 1937. – Т.47. – С. 25
38. Лазурко Л. Францішек Равіта-Гавронський як дослідник українського минулого: (Eugeniusz Koko, Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2006, 276 s.) / Лідія Лазурко // Дрогобиц. краєзнав. зб. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – 2014. – Вип. 17/18. – С. 625–638.
39. Липинський В. Шляхта на Україні [в:] В. Липинський, Суспільно-політичні твори, т.1, с. 145-147.
40. Лісевич І. Т. Гавронський-Равіта Францішек / І. Т. Лісевич // Енциклопедія історії України: у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2004. – Т. 2. – С. 12.

41. Манорик М. Польський романтизм у сприйнятті Івана Франка / М. Манорик // Романтизм між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії. Том V. – Київ, 2003. – 464 с.
42. Матлах М. Творчість Фр. Равіти-Гавронського на сторінках часопису «Кіевская Старина» / М. Матлах // Київські полоністичні студії. – 2015. – Т. 26. – С. 405-409.
43. Милль Д.С. Огюст Конт и позитивизм. Статті. М.: Книжное дело, 1865. – 331 с.
44. Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках) / Д. Наливайко. – К., 1992. – 328 с.
45. Наливайко Д. Про драматизацію структури роману // типологія літературного процесу. С. 5 – 23, 1993р.
46. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2020. Випуск 21.
47. Нахлік Є. Творчість Юліуша Словацького й Україна. Проблеми українсько-польської літературної компаративістики / Є. Нахлік. - Л.: [б. в.], 2010. – 287 с.
48. Нахлік Є. Українські письменники (від Т. Шевченка до І. Франка) про «українську школу» в польському романтизмі / Є. Нахлік // Київські полоністичні студії. «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. – Том VII. – Київ, 2005. – 598 с.
49. Нямцу А. Миф, легенда, литература: теоретические аспекты функционирования / Анатолий Нямцуоу – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.
50. Омельчук В.В. Народне повстання 1734–1738 рр. на Правобережній Україні та його місце у суспільно-політичному житті і міжнародних відносинах, Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003.

51. Панчук І. Равіта-Гавронський Францішек: [біогр. довідка] / Ігор Панчук // Історія України очима іноземців: довід.-хрестоматія / Ігор Панчук. – Тернопіль, 2009. – С. 101.
52. Пачовський Т.І. Іван Франко про «українську школу» в польській літературі / Т. Пачовський // Слов'янське літературне єднання. – Львів, 1958.
53. Півторак Г., Українці: звідки ми і наша мова, Київ, 1993, 200 с.
54. Равіта-Гавронський Фр. Жінки в поезії Тараса Шевченка (Пер. Ростислава Радишевського) // Київські полоністичні студії. – Т. XXV: Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі. У трьох книгах. – Книга перша. – К.: Університет «Україна», 2015. – С. 384-400.
55. Равіта-Гавронський Фр. З української літератури (Пер. Анни Швець) // Київські полоністичні студії. – Т. XXV: Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі. У трьох книгах. – Книга перша. – К.: Університет «Україна», 2015. – С. 376-378.
56. Равіта-Гавронський Фр. Тарас Шевченко і ми (Пер. Ростислава Радишевського) // Київські полоністичні студії. – Т. XXV: Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі. У трьох книгах. – Книга перша. – К.: Університет «Україна», 2015. – С. 418-421.
57. Равіта-Гавронський Фр. Тарас Шевченко і поляки (Пер. Ростислава Радишевського) // Київські полоністичні студії. – Т. XXV: Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі. У трьох книгах. – Книга перша. – К.: Університет «Україна», 2015. – С. 422-446.
58. Равита Ф. Фома Падурра (Критический очерк) // Киевская старина. – Т.26 - №9. – 1889. – С.727-751.
59. Радишевський Р. Володимир Висоцький – київський позитивіст із романтичним серцем / Ростислав Радишевський // Висоцький В. Поєми. Лірика. Сатира. – Київ, 2012. – С. 7-79.
60. Радишевський Р. Сарматський міф (від хроніки О. Гвагніні до / М. Пашковського) / Р. Радишевський // Miti Antiche Moderni tra Italia e Ukraina:– Studii Euroaziatrica. – Venezia, 2002. – №62. – С.110 – 121.

61. Радишевський Р. Томаш Падура – польсько-український лірник // Томаш Падура. Вибрані твори / Р. Радишевський. – Київ, 2012. – 624 с.
62. Радишевський Р. Українська школа в польському романтизмі як міжнаціональна літературна формація / Ростислав Радишевський // Слов'янськ обрії. – Вип. 2. XIV Міжнародний з'їзд славистів (10.09-16.09.2008, Охрид). Доповіді / НАН України. Укр. комітет славистів. – Київ, 2008. С. 572-596.
63. Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки / Р. Радишевський. – Серія «Київські полоністичні студії». – Т. XVII. – 620 с.
64. Радишевський Р. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії. – Том VII. – Київ, 2005. – С. 7-30.
65. Радишевський Р., Юзеф Ігнацій Крашевський: діалоги із Україною. Серія «Київські полоністичні студії». – Т. XXI / Ростислав Радишевський. – Вінниця: ПП «ТД Едельвейс і К», 2012. – 160 с.
66. Рибалт Є., Мазепа в польській іконографії і історіографії, in G. Siedina ed., Mazepa e il suo tempo. Storia, cultura, societa', Alessandria 2004, pp. 301-314.
67. Рихлік Є. Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі / Євген Рихлік // Збірник заходознавства. – Київ, 1929. – Вип. 1. – С. 66-98.
68. Рітц Г. Мазепа як романтична фігура Іншого / Герман Рітц // Романтизм: між Україною та Польщею. Серія «Київські полоністичні студії» / За ред. Р. Радишевського. – Том V. – Київ, 2003. – С. 148-162.
69. Рітц Г. Польський романтичний образ козака: між міфом та історією / Герман Рітц // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії. – Том VII. – Київ, 2005. – С. 247-256.
70. Ромащенко Л.І. Повість «Гетьман Мазепа» Ф. Равіти-Гавронського в контексті польської мазепіани / Людмила Іванівна Ромащенко // Київські полоністичні студії. – Т. XVIII. – Київ, 2011. – С. 189-196.

71. Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992. – С.142.
72. Скляренко В., Звідки походить назва Україна?, «Україна» 1991, № 1, с. 20, 39.
73. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему: монографія. – Донецьк: ТОВ „Юго – Восток Лтд», 2008. – 212 с.
74. Шиповська І. Похвала Україні Юзефа Лободовського // Ю. Лободовський. Пісня про Україну / І. Шиповська. – Львів, 1996 – С. 9 – 18.
75. Франко І. Зібрання творів: У 50т. – К.: Наук.думка, 1986: – Т.27, 463 с.
76. Франко І. Зібрання творів: У 50т. – К.: Наук.думка, 1980: – Т.47 – 767 с.; Т.43, 482 с.).
77. Франко І. Король балагулів Антін Шашкевич і його вірші // Записки Наукового Товариства ім.. Т. Шевченка. – 1904. – Т.57.
78. Франко І. Твори: В 50 т. – Т. 31. – К., 1981. – С. 394-395.
79. Яковенко Я. «Вернигора» Францішека Равіти-Гавронського – ключ до гармонії українсько-польських відносин // „Bibliotekarz Podlaski”. – 2018/1. – Vol. XXXVIII. - С. 219-232.
80. Яковенко Я. До питання українського виміру життя і творчості Францішека Равіти-Гавронського / Я. Яковенко // Київські полоністичні студії. – 2016. – Т. 27. – С. 285-297.
81. Яковенко Я. Дуалізм наукового та художнього мислення Францішека Равіти-Гавронського // Волинь філологічна: текст і контекст. Полоністичні студії. – 2019. – Вип. 27. – С. 190-203.
82. Яковенко Я. Історична тематика у творчості Францішека Равіти-Гавронського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2019. – Вип. 54. – С. 112-124.
83. Яковенко Я. Образ козацтва у творчості Францішека Равіти-Гавронського // Київські полоністичні студії. – 2020. – Т. 36. – С. 364-375.
84. Яковенко Я., Образ України в кресовому міфі Францішека Равіти-Гавронського («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa», «Na

- Krasnym Dworze») // TeKa Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych. Oddział w Lublinie. Volume XII. – Lublin 2017, s. 75-87.
85. Яковенко Я. Тарас Шевченко та романтики «української школи» в рецепції Івана Франка та Францішека Равіти-Гавронського // Київські полоністичні студії. – 2017. – Т. 29. – С. 547-556.
86. Яковенко Я. «Słupy Bolesława Wielkiego w Kijowie» Францішека Равіти-Гавронського як умовна картина кордонів Речі Посполитої // Київські полоністичні студії. – 2016. – Т. 28. – С. 295-302.
87. Якубовська-Кравчик К. Томаш Падура // Волинські Афіни. 1805 – 1833 / 36. наук. пр., під ред., Ст. Маковського і В. Собчука. – Тернопіль: Богдан, 2006. – 302 с. – С. 129-136.
88. Baculewski J., Kulczycka – Saloni J. Historiografia polskiego pozytywizmu. Wrocław 1951. – 88 s.
89. Bardili J.W. Des Weylend durch. Prinzens Maximilian Emanuel Herzog sim Württemberg and Obristen über ein schwedisches Regiment, Reisen und Compagnen. – Stuttgart, 1730. – 420 s.
90. Beauvois D. Mit «Kresów Wschodnich», czyli jak mu położyć kres / Daniel Beauvois // Polskie mity polityczne XIX i XX wieku / Pod. red. W. Wrzesińskiego. – Wrocław, 1994. – S. 67-82.
91. Borkowska G. Jakie zagadki kryje w sobie jeszcze literatura polskiego pozytywizmu? K.21 Zjazd Polonistów „Wiedza o literaturze i edukacji”. Warszawa. V. 1995. – S. 22 – 25.
92. Borkowska G. Pozytywiści i inni; IBLPAN; Warszawa: Wyd. nauk. PWN, 1996. – 214 s.
93. Borowiak A. „Nowa książka o wojskowości kozackiej”, „Przegląd Historyczny” 2004, z. 2, s. 253.
94. Borowy W., Chodzko I. Powieści kozackie i Gawedy / W. Borowy, I. Chodzko – Kraków, 1914. – 126 s.
95. Bujnicki T. Ewolucja polskiej powieści historycznej / Tadeusz Bujnicki // Ruch Literacki. – 1973. – Z. 1. – S. 5-31.

96. Bujnicki T. Polska powieść historyczna XIX wieku / Tadeusz Bujnicki. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo PAN, 1990. – 39 s.
97. Bujnicki J. Światopogląd i poetyka. Szkice o powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza. Rzeszów 1999.
98. Butrym S. Nieświadome w myśleniu naukowym, [w:] Myślenie artystyczne i myślenie mityczne jako kategoria filozoficzna, red. A. Motycka, W. Wrzosek, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. Warszawa 2000. – S. 280-288.
99. Bystron J.S. Dzieje obyczajów w Dawnej Polsce: wiek XVI-XVIII. – Tom pierwszy. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. – 514 s.
100. Cybulski W. Odczyty o poezji polskiej w pierwszej połowie XIX wieku / W. Cybulski – Poznań, 1970. – 235 s.
101. Czajkowski M. Powieści kozackie / M. Czajkowski. – Warszawa, 1972. – 274 s.
102. Czyński Jan. Le Kosak, roman historique (The Cossack, a historical novel). 2 vols. Paris: A Leclaire, 1836. (Polish historical novel in French).
103. Długosz Jan. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa polskiego, przekł. zb. - Red. J. Dąbrowski. T. 1. Warszawa 1962. S. 335.
104. Danek W., Powieści historyczne Józefa Ignacego Kraszewskiego. – 1966, 268 s.
105. Fita S. Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu. Ser.1.Wrocław, 1980. – S. 43 – 99.
106. Franko I. Szkice o literaturze : Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka / Iwan Franko; [Koncepcja, projekt graficzny i realizacja: Robert Maciej]. – Warszawa; Drohobycz, 2016. – 392 s.
107. Franko I. Taras Szewczenko // Kurier Lwowski. – 1893. – № 62, 3 marca. – s. 2-3.
108. Franko I. Taras Szewczenko // Kurier Lwowski. – 1893. – № 68, 9 marca. – s.3.
109. Gall Anonim. Kronika polska, przeł. R. Grodecki. Wrocław, 2008. S. 23.

110. Grabowski M. Kilka uwag nad szkołami poezji polskiej / M. Grabowski – Warszawa, 1979. – 77 s.
111. Hadaczek B. Historia Kresów w literaturze romantycznej // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. – Nr 381. – Szczecińskie Prace Polonistyczne. Nr 15: Kresy w literaturze / Pod red. B. Hadaczka. – 2004. – S. 5-24.
112. Hadaczek B. Historia literatury kresowej / Bolesław Hadaczek. – Szczecin: Wydawnictwo «PoNaD», 2008. – 420 s.
113. Hadaczek B. Polska literatura kresowa: jej dominanty, mity i metodologia // Hadaczek B. Kresy w literaturze polskiej. Studia i szkice / Bolesław Hadaczek. – Gorzów Wielkopolski: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, 1999. – S. 9-40.
114. Hadaczek B. U narodzin mitów kresowych / Bolesław Hadaczek // Poszukiwanie realności. Literatura – dokumenty – Kresy. Prace ofiarowane Tadeuszowi Bujnickiemu / Pod red. St. Gawlińskiego i W. Ligęzy. – Kraków: Universitas, 2003. – S. 43-51.
115. Jakubowska-Ożóg A. Poezja emigracyjna Józefa Łobodowskiego / A. Jakubowska-Ożóg. – Warszawa, 2001 – 166 s.
116. Janion M. Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury / M. Janion – Kraków, 2006. – 360 s.
117. Janion M., Żmigrodzka M. Romantyzm i historia / Maria Janion, Maria Żmigrodzka. – Warszawa: PIW, 1978. – 638 s.
118. Janion M., Żmigrodzka M. Romantyzm i historia. Legenda Wernyhory, Warszawa 1978.
119. Kadłubek Wincenty. Kronika polska, przeł. B. Kürbis. S. 5.
120. Kasjan J.M. Wernyhora – postać z polsko-ukraińskiego pogranicza. Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, nr 6-7, Warszawa 1998.
121. Kasperski E. Kresy w perspektywie metodologii / Edward Kasperski // Prace Filologiczne. Seria Literaturoznawcza / Pod red. E. Ihnatowicz. – T. LV. – Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2008. – S. 49-76.

122. Kasperski E. Kresy, pogranicza i mity. O metodologii badań nad literaturą kresową / Edward Kasperski // *Literatura i różnorodność. Kresy i pogranicza.* – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996. – S. 106-120.
123. Klinger W. Wernyhora i jego proroctwa w świetle krytyki historycznej. *Przegląd Współczesny*, 1934, t. 4, s. 118 – 138.
124. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński o problemach metodologicznych i swoim piśmarstwie historycznym. – *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego. Rzeszów, 2004. S. 200.
125. Koko Eugeniusz. Franciszek Rawita-Gawroński (1846-1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. – 276 s.
126. Koko E., Kozaczyzna z lat 1657-1676 w piśmiennictwie Franciszka Rawity-Gawrońskiego. Od śmierci Chielnickiego do ustąpienia Doroszenki, „*Przegląd Wschodni*, t. IX, z.2, s. 458.
127. Kołaczkowski Stanisław. *Literatura kresów polskich / «Przegląd Warszawski».* – nr 50.
128. Kołbuszewski J. *Kresy.* – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998. – 256 s.
129. Kostruba P. Jeszcze raz Wernyhora i jego proroctwa. Obecny stan zagadnienia w świetle nowych badań. *Problemy Europy Wschodniej*, 1939, nr 5, s. 309-324.
130. Kostruba P. Wernyhora. Zarys historii legendy. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 32/1/4, 1935, c. 390-415.
131. *Korespondencja Franciszka Rawity-Gawrońskiego*, t. IV, sygn. 329, k. 46; k. 59.
132. Kowalczykowa A. *Romyntyzm. Nowe spojrzenie / A. Kowalczykowa* – Warszawa, 2008. – 284 s.
133. Kozak S. *Polacy i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu / Stefan Kozak.* – Warszawa: WUW, 2005. – 308 s.

134. Krasicki I. Rozmowy zmarłych. Warszawa 1978. S. 29–30.
135. Kulczycka – Saloni J. Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu. Wrocław 1980. – 380 s.
136. Kulczycka – Saloni J. Programy i dyskusje literackie okresu pozytywizmu Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich. 1985. – 653 s.
137. Kulczycka – Saloni J. Życie literackie Warszawy po powstaniu styczniowym. Warszawa 1975. Państw. Wyd. Nauk. – S. 377–396.
138. Kuziak M. Pozytywizm, [w:] Ilustrowane dzieje literatury od Antyku do Współczesności. Bielsko-Biała. 2003. 241 s.
139. Kwapiszewski M. Debiut «kozackiego romanisty» / M. Kwapiszewski // Pamiętnik Literacki. – Z. 2. – 1978. – S. 3 – 33.
140. Kwiatkowski Wincenty, metoda myślenia naukowego. Studia theologica Varsaviensia 1/1, 5-32/1963. s. 5-32.
141. Listy Franciszeka Rawity-Gawrońskiego, sygn. rps. 800. Biblioteka Instytutu Badań Literackich PAN (dział zbiorów specjalnych). Archiwum Elizy Orzeszkowej.
142. Literatura Polska. Romantyzm. Pozytywizm J. Kulczycka-Saloni, M. Straszewska. Wydawnictwo Naukowe PWN. Literatura Polska t.II. Warszawa. 1990.
143. Maciejewski J. Legenda konfederacji barskiej w literaturze polskiej XIX wieku / Janusz Maciejewski // Literatura południa wieku. Twórczość lat sześćdziesiątych XIX stulecia wobec romantyzmu i pozytywizmu. Tom zbiorowy pod red. J. Maciejewskiego. – Warszawa: Wydawnictwo IBL, 1992. – S. 46-52.
144. Maciejewski J. Powstanie styczniowe a przełom kulturowy połowy wieku / Janusz Maciejewski // Literatura Południa wieku. Tom zbiorowy pod red. J. Maciejewskiego. – Warszawa : Wydawnictwo IBL, 1992. – S.46–52.
145. Makowski S. Wernyhora. Przepowiednie i legenda / Stanisław Makowski. – Warszawa: Czytelnik, 1995. - 268 s.
146. Markiewicz H. Literatura a mity / Henryk Markiewicz // Twórczość. – 1987. - № 10. – S. 55-70.

147. Markiewicz H. Pozytywizm / Henryk Markiewicz. – Warszawa: PWN, 2008. – 612 s.
148. Matlakowski W. Wspomnienia z życia przeszłego i terażniejszego (1850-1895). Wrocław 1991.
149. Mickiewicz Adam. Dzieła. – Wydanie Rocznicowe, T. VII. Warszawa, 1999. S. 80.
150. Nagórko A. Granica vs Grenze, Kresy vs Kreis (z historii wzajemnych zapożyczeń) // Granice i pogranicza. Język i historia. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej (Warszawa, 27-28 maja 1993) – Warszawa, 1994. – s. 39-46
151. Niemcewicz J. U. Władysław pod Warną. w: tegoż, Dzieła poetyczne, wierszem i prozą. – Wyd. J.N. Bobrowicz, T. 5. Lipsk, 1938. S. 165.
152. Oryszowski R. (F. Rawita-Gawroński). Czasy szkolne w Kijowie. 1854/5-1862/3/ – Lwów, 1901. – 92 s.
153. Paruch J. Zbiorowość i indywidualności. Kreacja postaci w powieściach historycznych Franciszka Rawity-Gawrońskiego, pod red. Naukową Waclawa Waleckiego. Kraków 2012, 267 s.
154. Pigoń S. Jeszcze o tzw. przepowiedni Wernyhory. Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 51/4, 1960, 463-472.
155. Plociennik I., Podlaska D.. Słownik wiedzy o języku. Wydawnictwo Park. 2008.
156. Potocki A. Szkice i wrażenia literackie. – Lwów: Nakł. Towarzystwa Wydawniczego, 1903. – 703 s.
157. Potocki W. Transakcja wojny chocimskiej. – Wyd. S. Przyłęcki. Lwów, 1850.
158. Radziejowski J. Ukraińcy i Polacy – kształtowanie się wzajemnego obrazu i stereotypu/ J. Radziejowski// Znak. – Warszawa, 1984 № – 11/12, – S. 1468 – 1486.
159. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki do Elekcji Jana Kazimierza, t. 1, Lwów 1906.

160. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki od Elekcji Jana Kazimierza do śmierci (1648-1657), t. 2, Lwów 1909.
161. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki i jego polityka, Warszawa 1914.
162. Rawita-Gawroński F. Charcyzy. Powieść historyczna z XVIII-go wieku, na tle rzezi humańskiej, t. 1-2, Lwów 1893.
163. Rawita-Gawroński F. Dwie drogi: opowiadanie na tle pamiętnika osnute. Wyd. Nowa Reforma, Lwów 1886.
164. Rawita-Gawroński F. Geneza i rozwój idei kozactwa i Kozaczyzny w XVI wieku, Warszawa-Kraków 1924.
165. Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic biograficzny jego życia i walk. Lwów 1914.
166. Rawita-Gawroński F. Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII), t. 1 – Ruina, Lwów 1899.
167. Rawita-Gawroński F. Historia ruchów hajdamackich: (w. XVIII). T. 2, [Koliszczyzna] – Brody: Księgarnia Feliksa Westa, 1913.
168. Rawita-Gawroński F. Filip Orlik, nieznany hetman kozacki [w:] Studia i szkice historyczne, Lwów 1906.
169. Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. Zarys polityczno-historyczny, Warszawa-Kraków-Lublin 1923.
170. Rawita-Gawroński F. Król i carowa. Powieść z końca XVIII wieku, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań-Warszawa 1920.
171. Rawita-Gawroński F. Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski 1892-1914 pod red. E. Koko. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. – 265 s.
172. Rawita-Gawroński F. Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski. W Zakopanem (1914-1916). Opracowanie, przedmowa i przypisy Eugeniusz Koko. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. – 170 s.

173. Rawita-Gawroński F. Michał Czajkowski (Sadyk-Pasza). Jego życie, działalność wojskowa i literacka. Zarys biograficzny, Petersburg 1901.
174. Rawita-Gawroński F. Moje przygody w roku 1863-1864 w Kijowie. – Warszawa: Księgarnia Polska Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej, 1922. – 118 s.
175. Rawita-Gawroński F. Nazwa Ukrainy, jej początek i charakter, „Ruś” 1911, z. 1, s. 36-45.
176. Rawita-Gawroński F. Na Krasnym dworze. Powieść historyczna z czasów pobytu w Kijowie Bolesława Śmiałego, Warszawa 1889.
177. Rawita-Gawroński F. Na kresach. Opowiadanie historyczne z XVIII wieku, Warszawa 1886.
178. Rawita-Gawroński F. O Bohdanie Chmielnickim Hetmanie Kozackim, Lwów 1905.
179. Rawita-Gawroński F. Od Poznania do Kijowa wszędzie polska jednakowa, Poznań 1923.
180. Rawita-Gawroński F. Pan Hetman Mazepa. Powieść historyczna, Warszawa 1887.
181. Rawita-Gawroński F. Początek i charakter Kozaczyzny ukraińskiej, „Biblioteka Warszawska” 1911, t. 4.
182. Rawita-Gawroński F. Poezje Włodzimierza Wysockiego. Szkic krytyczny, Lwów 1886.
183. Rawita-Gawroński F. Poselstwo Bieniowskiego. Od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej, Lwów 1907.
184. Rawita-Gawroński F. Profesor Hruszewski i jego historia Ukrainy-Rusi, „Świat słowiański” 1911, t. I.
185. Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. Ruś Czerwona i Wschód, Lwów, 1902.
186. Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. Ukraina, Wołyń i Podole, Lwów, 1903.
187. Rawita-Gawroński F. Ruś i my, „Kurier Warszawski”, 1920, nr 62.

188. Rawita-Gawroński F. Słupy Bolesława Wielkiego w Kijowie. – Czas. Kraków, 1916.
189. Rawita-Gawroński F. Szkice z dziejów twórczości ludowej, виходили "Tygodniku Ilustrowanym" y 1890-1891 pp.
190. Rawita-Gawroński F. Śmierć Wernyhory. Baśń ukraińska. „Tygodnik Ilustrowany” 1891, nr 26, s. 507-510.
191. Rawita-Gawroński F. T.T. Jeż w Genewie (Wspomnienia i wrażenia osobiste) / «Przegląd Warszawski» V. – 1925. – nr 44.
192. Rawita-Gawroński F. Wernyhora i jego przepowiednie, „Czas”, 1916, nr 424-426.
193. Rawita-Gawroński F. Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej, Lwów 1912.
194. Rawita-Gawroński F. Złotobrody Emir. Powieść ukraińska, Lwów 1891.
195. Rawita-Gawroński F. Z domu niewoli, powieść współczesna w dwóch tomach. Kartka z naszego życia pod zaborami Rosji, Lwów 1898.
196. Rawita-Gawroński F. Żydzi w historii i literaturze ludowej na Rusi, Warszawa 1924.
197. Sapenko R. Myślenie artystyczne i myślenie naukowe. Rocznik lubuski. Tom 44, cz. 2. – 2018. S.179-193.
198. Serczyk W. Historia Ukrainy. Warszawa 1990, 519 s.
199. Sienkiewicz H. O powieści historycznej. Szkice literackie, т. I, Warszawa 1951, c. 293-295.
200. Skarga B. Narodziny pozytywizmu polskiego (1831 – 1864). – Warszawa, 1964. – 411 s.
201. Sławiński J. Przestrzeń w literaturze: elementarne rozróżnienia i wstępne oczywistości, [B:] Przestrzeń i literatura, за ред. М. Гłowińskiego i А. Okopień-Sławińskiej, Wrocław 1978.
202. Stabryła W. Wernyhora w literaturze polskiej. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 1996.

203. Sosnowska D. Przesłanie Wernyhory. O romantycznej fascynacji Ukrainą. // Przegląd Wschodni. – 1991. – T. I. – Zeszyt 4.
204. Sosnowska D. Stereotyp Ukrainy i Ukrainca w literaturze polskiej / D. Sosnowska // Narody i stereotypy – Kraków, 1995. – S. 46 – 52.
205. Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising / Amelia M. Glaser – Stanford Studies on Central and Eastern Europe, 2015. – 294 pp.
206. Świętochowski Aleksander. My i Wy. "Przegląd Tygodniowy" 1871, nr 44.
207. Szelażyk-Komenda O. Beletrystyka Franciszka Rawity-Gawrońskiego na tle polskiej powieści historycznej o tematyce ukraińskiej, Kraków 2006, 226 s.
208. Telvak, V. Ukrainian historiografy in the mirror of polish journalism (Myhailo Hrushevskiyi Contra Francishek Ravita-Gavrinsky): [Українська історіографія у дзеркалі польської публіцистики (Михайло Грушевський Contra Францішек Равіта-Гавронський) / В. Тельвак // Східноєвропейський історичний вісник. – 2018. – Вип. 7. – С. 46-53.
209. Tomkowski Jan. Mój pozytywizm. Instytut Badań Literackich PAN. Warszawa: Wydaw.IBL, 1993. – 421 s.
210. Tretiak J., Żywioł ruski w literaturze polskiej, [w:] Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich, T. 1. Referaty, Kraków 1901, s. 315-322.
211. Uliasz St. Literatura Kresów. Kresy literatury / St. Uliasz. – Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1994. – 245 s.
212. Uliasz St. O kategorii pogranicza kultur / St. Uliasz// Pogranicze kultur/ [pod red. C. Kłaka]. – Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1997. – S.9-20.
213. Uliasz St. O literaturze Kresów i pograniczu kultur / St. Uliasz. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – 218s.
214. Uliasz St. Obraz Ukraińców i Ukrainy w literaturze polskiej / St. Uliasz. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1993. – 26 s.

215. Weiss T. Przełom antypozytywistyczny w Polsce w latach 1880-1890, UJ, Kraków 1966.
216. Weretiuk O. Wizja Ukrainy we współczesnej powieści polskiej i ukraińskiej: Leopold Buczkowski, Andrzej Kuśniewicz, Włodzimierz Odojewski, Ułasz Samczuk, Iryna Wilde, Roman Andrijaszuk / O. Weretiuk. – Warszawa: Wydaw. Instytutu Literatury Polskiej Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 1998. – 297 s.
217. Wigura Stanisław (Rawita-Gawroński F.), Oman Stepowy. „Czas” 1914, nr 163-339 (z przerwami).
218. Whitworth Ch. An account of Russia as it was in the year 1700 – Strawberry Hill, 1758. – P. 24
219. Ziejka F. Literacka legenda o Wernyhorze. „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej PAN – Oddział w Krakowie” XIII (1975).
220. Ziętarska J. Franciszek Rawita-Gawroński 1846-1930, [w:] Obraz literatury polskiej; Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu, T.3, oprac. J. Kulczycka-Saloni, H. Markiewicz, Z. Żabicki. Warszawa 1969, s. 449.
221. Zdziechowski M. Trójjedna Ruś, „Gazeta Narodowa”. Lwów 1911, nr 179.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. **Яковенко Я.В.** Тарас Шевченко та романтики «української школи» в рецепції Івана Франка та Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2017. – Т. 29. - С. 547-556.

2. **Яковенко Я.В.** Історична тематика у творчості Францішека Равіти-Гавронського [стаття+тези] // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2019. – Вип. 54. - С. 112-124.

3. **Яковенко Я.В.** Образ козацтва у творчості Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2020. – Т. 36. - С. 364-375.

Статті у наукових фахових виданнях України,

які входять до міжнародних наукометричних баз даних

(Index Copernicus):

1. **Яковенко Я.В.** Дуалізм наукового та художнього мислення Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Волинь філологічна: текст і контекст. Полоністичні студії. – 2019. – Вип. 27. - С. 190-203.

Статті в іноземних виданнях:

1. **Яковенко Я.В.** Образ України у кресовому міфі Францішека Равіти-Гавронського («Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa», «Na krasnym dworze») [стаття] // „TeKa Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” OL PAN. – 2017. – Vol. XII. - С. 79-91.

2. **Яковенко Я.В.** «Вернигора» Францішека Равіти-Гавронського – ключ до гармонії українсько-польських відносин [стаття] // „Bibliotekarz Podlaski”. – 2018/1. – Vol. XXXVIII. - С. 219-232.

Статті в інших виданнях:

1. **Яковенко Я.В.** До питання українського виміру життя і творчості Францішека Равіти-Гавронського [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2016. – Т. 27. - С. 285-297.

2. **Яковенко Я.В.** «Słury Bolesława Wielkiego w Kijowie» Францішека Равіти-Гавронського як умовна картина кордонів Речі Посполитої [стаття] // Київські полоністичні студії. – 2016. – Т. 28. - С. 295-302.

Тези наукових доповідей:

1. **Яковенко Я.В.** Історична тематика у творчості Францішека Равіти-Гавронського [доповідь] // Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності і культури: «Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи». – Національна бібліотека імені В.І. Вернадського, м. Київ, 24 травня 2018 року (*форма участі – очна*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Яковенко Я.В.** Історична тематика у творчості Францішека Равіти-Гавронського [доповідь] // Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності і культури: «Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи». – Національна бібліотека імені В.І. Вернадського, м. Київ, 24 травня 2018 року (*форма участі – очна*).

2. **Яковенко Я.В.** Між історією і міфом: дуалізм наукового та художнього мислення Францішека Равіти-Гавронського [доповідь] // Міжнародна наукова конференція до 15-ліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка, «Полоністика у світлі традицій і викликів сучасності», м. Львів, 4-6 жовтня 2019 року. (*Форма участі – очна*).

3. **Yakovenko Y.** Franciszek Rawita-Gawroński: wskaźniki osobowości [доповідь] // Konferencja naukowo-praktyczna. Polacy na Wschodzie: role

jednostki w procesie historycznym. – Berdiańsk, 7-10 listopada 2019 r. (*форма участі – очна.*).

4. **Яковенко Я.В.** Історія і міф у художній візії Речі Посполитої Францішека Равіти-Гавронського [доповідь] // Кримський міжнародний філологічний форум, м. Київ, 24-25 вересня 2020 р.

5. **Яковенко Я.В.** «Вплив рідної мови на вивчення польської мови». III Міжнародна науково-практична конференція: «Сучасні методи навчання польської мови», а також IV науково-дидактичний панель: «Формування ідентичності через навчання польської мови» (Бердянськ, 8-11 жовтня 2020 р.)

6. **Яковенко Я.В.** «Автообраз і гетерообраз як ключові аспекти творчості Францішека Равіти-Гавронського». II Міжнародна міждисциплінарна науково-практична дистанційна конференція: «Текст у медіакультурному просторі» (Івано-Франківськ, 14-15 жовтня 2020 р.).

7. **Яковенко Я.В.** «Тарас Шевченко в оцінці Ф. Равіти-Гавронського». Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 207-й річниці від дня народження Тараса Шевченка: «Шевченкознавство XXI століття: завдання, виклики, перспективи» (Київ, в онлайн-форматі, 9-10 березня 2021 р.)

Архівні джерела

Бібліотека Ягеллонського університету (м. Краків)

1. Rawita-Gawroński F. Andrzej Towiański i Jan Andrzej Ram. Kartka z historii mistycyzmu religijnego w Polsce, w pierwszej połowie XIX wieku. Lwów 1911.
2. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza, t.1, Lwów 1906.
3. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki od elekcji Jana Kazimierza (1648-1657), t.2, Lwów 1909.
4. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki i jego polityka, Warszawa 1914.
5. Rawita-Gawroński F. Do Pana Władysława Mickiewicza list otwarty. W sprawie opublikowania korespondencji po Ludwice śniadeckiej. Łozina 1911.
6. Rawita-Gawroński F. Dzieje rodziny żywotowskich, z tradycji i wspomnień opowiedziane. Marzenie. Rok 1846. Warszawa 1921.
7. Rawita-Gawroński F. Dzieje rodziny żywotowskich, z tradycji i wspomnień opowiedziane. Czyn. Rok 1863. Warszawa 1922.
8. Rawita-Gawroński F. Henryka Pustowójtówna. Sylwetka biograficzna. 1838-1881. Lwów 1911.
9. Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic biograficzny jego życia i walk. Lwów 1914.
10. Rawita-Gawroński F. Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII), t. 1 - Ruina, Lwów 1899.
11. Rawita-Gawroński F. Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII), t. 2 - Koliszczyzna, Lwów 1899.
12. Rawita-Gawroński F. Kartki z historii szkolnictwa pod zaborem Rosyi. Gimnazjum w Niemirowie na Podolu w poł. XIX wieku, Lwów 1895.
13. Rawita-Gawroński F. Kartka z życia społeczeństwa kresowego, Warszawa 1898.
14. Rawita-Gawroński F. Kijów. Legendy, podania, dzieje. Studia i szkice historyczne Kijów 1915.

15. Rawita-Gawroński F. Konfederacja narodu polskiego w roku 1876, Lwów 1909.
16. Rawita-Gawroński F. Król i carowa. Powieść z końca XVIII wieku, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań-Warszawa 1920.
17. Rawita-Gawroński F. Książęta Nieświescy, Zbarascy i Wiszniowicy do końca XVI wieku (Przyczynek do tworzenia się możnowładztwa na ziemiach litewsko-ruskich), Wilno 1930.
18. Rawita-Gawroński F. Kwestia ruska wobec Austrii i Rosji, Kraków 1913.
19. Rawita-Gawroński F. Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski 1892-1914 pod red. E. Koko. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. – 265 s.
20. Rawita-Gawroński F. Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski. W Zakopanem (1914-1916). Opracowanie, przedmowa i przypisy Eugeniusz Koko. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. – 170 s.
21. Rawita-Gawroński F. Materiały do historii polskiej XIX wieku (Działalność emigracji z roku 1831 na terenie Turcji do pokoju paryskiego), Kraków 1909.
22. Rawita-Gawroński F. Moje przygody w roku 1863-1864 w Kijowie. – Warszawa: Księgarnia Polska Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej, 1922. – 118 s.
23. Rawita-Gawroński F. Na kresach. Opowiadanie historyczne z XVIII wieku, Warszawa 1886. (wyd. 2 pt. Na stepach. Powieść historyczna z pierwszej połowy XVIII w., Lwów 1896).
24. Rawita-Gawroński F. Pan hetman Mazepa, Warszawa 1887.
25. Rawita-Gawroński F. Polityka kozacka w ostatnich latach życia Bohdana Chmielnickiego, Warszawa 1910.
26. Rawita-Gawroński F. Poselstwo Bieniowskiego. Od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej, Lwów 1907.
27. Rawita-Gawroński F. Próba pojednania z Rusią. Poselstwo Bieniowskiego. Od śmierci Bohdana Chmielnickiego do umowy hadziackiej, Kraków 1907.
28. Rawita-Gawroński F. Raclawice. Rok 1794. Powieść historyczna, Lwów 1895.

29. Rawita-Gawroński F. Skarbczyk Polski. Krótka popularna historia polska ozdobiona wizerunkami królów i ważniejszych wypadków, Poznań 1895.
30. Rawita-Gawroński F. Żydzi w poezji ludowej i historii ruskiej, Lwów 1910.

Публікації:

1. Rawita-Gawroński F. Początek i charakter Kozaczyzny ukraińskiej, „Biblioteka Warszawska” 1911, t. 4.
2. Rawita-Gawroński F. Profesor Hruszewski i jego historia Ukrainy-Rusi, „Świat słowiański” 1911, t. I.
3. Rawita-Gawroński F. Przyrodzone warunki życia Ukrainy kozackiej, Lwów 1911, „Ruś” I, z. 4.
4. Rawita-Gawroński F. Szewczenko i my, „Kłosy Ukraińskie”, 1914, nr 1.
5. Rawita-Gawroński F. Śmierć Wernyhory. Baśń ukraińska. „Tygodnik Illustrowany” 1891, nr 26, s. 507-510.
6. Rawita-Gawroński F. T. T. Jez w Genewie, „Przegląd Warszawski” V 1925.
7. Rawita-Gawroński F. Wielkie źródło, „Świat” 1912 nr 43.
8. Rawita-Gawroński F. Wernyhora i jego przepowiednie, „Czas” 1916, nr 426.
9. Rawita-Gawroński F. Znowu Piłsudski... („Myśl Narodowa” 1924, nr 50), Rubikon i za Rubikonem („Myśl Niepodległa” 1927 nr 893).

Національна бібліотека імені Оссолінських у Вроцлаві

1. Oryszowski R. (F. Rawita-Gawroński). Czasy szkolne w Kijowie. 1854/5-1862/3/ – Lwów, 1901. – 92 s.
2. Rawita-Gawroński F. Adam Mickiewicz na Wschodzie (1855), Lwów 1899.
3. Rawita-Gawroński F. Błędne ogniki. Powieść współczesna. Bohaterowie życia. Złoczów 1893.
4. Rawita-Gawroński F. Błędne ogniki. Powieść współczesna. Filozofowie i sofiści. Złoczów 1894.
5. Rawita-Gawroński F. Chio. Powieść. Łódź 1916.

6. Rawita-Gawroński F. Dziki człowiek. Nowela, „Przegląd Poznański” 1896, nr 18-21.
7. Rawita-Gawroński F. Geneza legendy o smoku w związku z istnieniem człowieka czwartorzędowej epoki. Kraków 1905.
8. Rawita-Gawroński F. Geneza i rozwój idei kozactwa i Kozaczyzny w XVI wieku, Warszawa-Kraków 1924.
9. Rawita-Gawroński F. Kobiety na tronie carów moskiewskich w XVIII wieku, Warszawa 1919.
10. Rawita-Gawroński F. Krwawy gość we Lwowie. 1655-1905. Bohdan Chmielnicki, Kartka ze smutnych dziejów Polski i Rusi. Z panoramą Lwowa w XVII stuleciu, Lwów 1905.
11. Rawita-Gawroński F. Marzenia. Powieść współczesna. Lwów 1896.
12. Rawita-Gawroński F. Michał Czajkowski (Sadyk-Pasza). Jego życie, działalność wojskowa i literacka. Zarys biograficzny, Petersburg 1901.
13. Rawita-Gawroński F. Moje przygody w rok 1863-1864 w Kijowie, Warszawa 1922.
14. Rawita-Gawroński F. Monografie z powstania styczniowego: 1. Zygmunt Sierakowski; 2. Henryka Pustowójtówna; 3. Franciszek Rochebrun. (z 3 wizerunkami), Warszawa 1928.
15. Rawita-Gawroński F. Na cesorskim polu. Opowiadanie dla dzieci, Kartki ze wspomnień, Warszawa 1930.
16. Rawita-Gawroński F. Na krasnym dworze. Powieść historyczna z czasów pobytu w Kijowie Bolesława Śmiałego, Warszawa 1889.
17. Rawita-Gawroński F. O Bohdanie Chmielnickim Hetmanie Kozackim, Lwów 1905.
18. Rawita-Gawroński F. O tron hospodarski w Wołoszczyźnie w XVII wieku, Warszawa 1914.
19. Rawita-Gawroński F. Obszar, zaludnienie i tworzenie się Kozaczyzny, Kraków 1914.

20. Rawita-Gawroński F. Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa. Opowiadanie na tle historycznym. Rok 1018, Poznań 1923.
21. Rawita-Gawroński F. Oderwanie Chełmszczyzny i Rusini, Lwów 1909.
22. Rawita-Gawroński F. Ostatni Chmielniczenko. Zarys monograficzny (Jurij Zinowjewicz Bogdanowicz Chmielnickij), Poznań 1919.
23. Rawita-Gawroński F. Polityka pruska wobec Rosyi i Austrii, Warszawa 1911.
24. Rawita-Gawroński F. Polskie pamiątki historyczne w Kijowie, Lwów 1900.
25. Rawita-Gawroński F. Prawo bartne XVI wieku. Przyczynek do historii pszczelnictwa w Polsce, Lwów 1895.
26. Rawita-Gawroński F. Rodzina Hurków. Kilka kartek do monografiitej rodziny, Kraków 1895.
27. Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. Ruś Czerwona i Wschód, Lwów, 1902.
28. Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. Ukraina, Wołyń i Podole, Lwów, 1903.
29. Rawita-Gawroński F. Rzeczypospolita Proletariatu, Lwów 1907.
30. Rawita-Gawroński F. Ślady kultury starego świata na Rusi Kijowskiej (Fakty, spostrzeżenia i uwagi). Kraków 1917.
31. Rawita-Gawroński F. Słupy Bolesława Wielkiego w Kijowie. Legenda, historia, hipoteza (1916 odbitka z gazety „Czas”). Kraków 1916.
32. Rawita-Gawroński F. Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzny, Lwów 1914.
33. Rawita-Gawroński F. Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863, Warszawa 1914.
34. Rawita-Gawroński F. Straszne dni. Kartka z dziejów żydowskich, Lwów 1906.
35. Rawita-Gawroński F. Studya i szkice historyczne, Lwów 1903.
36. Rawita-Gawroński F. Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki, Lwów 1901.
37. Rawita-Gawroński F. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. w zarysie (Lwów 1896).
38. Rawita-Gawroński F. Walka o wolność w roku 1863, Lwów 1913.
39. Rawita-Gawroński F. Warszawa. Opowiadanie na tle dziejowym z roku 1794, Lwów 1895.

40. Rawita-Gawroński F. *Wilkowaki i Wilkoławstwo*, Warszawa 1914.
41. Rawita-Gawroński F. *Własność ziemska wielka i średnia w Królestwie Polskiem. Kilka uwag o jej położeniu i środkach ratunku*, Lwów 1891.
42. Rawita-Gawroński F. *Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej*, Lwów 1912.
43. Rawita-Gawroński F. *Wyprawa Wołyńska. Epizod z roku 1863*, Warszawa 1914.
44. Rawita-Gawroński F. *Z domu niewoli. Powieść współczesna w 2 tomach. Kartka z życia naszego pod zaborem Rosji*, Lwów 1898.
45. Rawita-Gawroński F. *Z różnych sfer. Historja. Sztuce z podróży*, Lwów 1914.
46. Rawita-Gawroński F. *Za ojczyznę. Chwila z życia narodu. Obraz dramatyczny w jednym akcie*, Lwów 1908.
47. Rawita-Gawroński F. *Zakon o.o. Dominikanów w Kijowie: szkic historyczny*, Kijów 1912.
48. Rawita-Gawroński F. *Złotobrody Emir. Powieść ukraińska*, Lwów 1891.
49. Rawita-Gawroński F. *Złudzenia. Nowele*, Lwów 1901.
50. Rawita-Gawroński F. *Złudzenia polityczne Austrii*, Warszawa 1913.
51. Rawita-Gawroński F. *Zorian Dołęga Chodakowski (Adam Czarnocki). Jego życie i prace*, Lwów 1898.
52. Rawita-Gawroński F. *Żydzi w historii i literaturze ludowej na Rusi*, Warszawa 1924.

Наукова бібліотека Польської академії умінь (ПАУ)

і Польської академії наук (ПАН) у Кракові

1. Rawita-Gawroński F. *Charczyzy. Powieść historyczna z II połowy XVII-go wieku*, Lwów 1893.
2. Rawita-Gawroński F. *Dwie drogi: opowiadanie na tle pamiątnika osnute*. Wyd. Nowa Reforma, Lwów 1886.
3. Rawita-Gawroński F. *Filip Orlik, nieznanany hetman kozacki [w:] Studia i szkice historyczne*, Lwów 1906.

4. Rawita-Gawroński F. Konfiskata ziemi polskiej przez Rosyę po roku 1831 i 1863 (Uwagi i materiały do statystyki Ukrainy, Podola i Wołynia), Kraków 1917.
5. Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. Zarys polityczno-historyczny, Warszawa-Kraków-Lublin 1923.
6. Rawita-Gawroński F. Obrona i zamki ukraińskie.
7. Rawita-Gawroński F. Początki organizowania się kozaczyzny siczowej (na Nizie ku końcowi XVI w.), „Biblioteka Warszawska”, Warszawa, T. III, Z. 1, 1914, s. 103-139.
8. Rawita-Gawroński F. Sąsiedztwo historyczne Ukrainy kozackiej, „Biblioteka Warszawska”, Warszawa, T. III, Z. 1, 1911, s. 74-94.

Публікації:

1. Rawita-Gawroński F. Czy możliwe jest odrębne państwo w Południowej Rusi, „Przegląd Narodowy” 1920, 16 marca.
2. Rawita-Gawroński F. Kwestia ruska w Galicji w okresie wojny, „Przegląd Narodowy” 1920, styczeń.
3. Rawita-Gawroński F. Nazwa Ukrainy jej początek i charakter, „Ruś” 1911, z. 1, s. 36-45.
4. Rawita-Gawroński F. O położeniu małej własności ziemskiej i robotników wiejskich w guberniach południowo-zachodnich, „Dodatek Miesięczny do czasopisma „Przegląd Tygodniowy” życia społecznego, literatury i sztuk pięknych”, 1887.

Музей літератури імені Адама Міцкевича в Варшаві

1. Korespondencja F. Rawity-Gawrońskiego, t. I-XII, sygn. 329.

Бібліотека Інституту літературних дослідень ПАН (відділ спеціальних колекцій). Архів Елізи Ожешкової

1. Listy Franciszka Rawity-Gawrońskiego, sygn. rps. 800.